

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU
TÜRKMENLERİNDE DİNİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE
İKTİSADİ HAYAT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma ERTEN

KARABÜK - 2013

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU
TÜRKMENLERİNDE DİNİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE
İKTİSADİ HAYAT**

Fatma ERTEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Seyfullah KARA**

KARABÜK – 2013

Fatma
ERTEN

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE
ANADOLU TÜRKMENLERİNDE
DİNİ SOSYO-KÜLTÜREL VE
İKTİSADİ HAYAT

Yüksek
Lisans Tezi

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Seyfullah KARA danışmanlığında, Fatma ERTEN tarafından hazırlanan bu çalışma 17/01/2013 tarihinde jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir

Doç. Dr. Seyfullah KARA

Jüri Başkanı-Danışman

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Serdar ÖSEN

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../..... tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

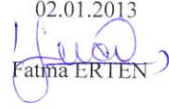

Doç. Dr. Abdullah KARAKAYA

Enstitü Müdürü

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Dini, Sosyo-Kültürel ve İktisadi Hayat**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmada kullanılan doğrudan kendime ait olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

02.01.2013

Fatma ERTEN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
GİRİŞ	1
ARAP, TÜRK VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE TÜRKMEN KAVRAMININ KÖKENİ VE ANLAMI	1
ANADOLU'YA YAPILAN TÜRKMEN GÖÇLERİ (OĞUZLAR, OĞUZ BOYLARI, SELÇUKLU YERLEŞMESİ)	5
I.BÖLÜM	10
ANADOLU ÖNCESİ TÜRKMENLERİN HAYATI VE ANADOLU'YA YERLEŞMELERİ	10
1. ANADOLU'DAN ÖNCE TÜRKMENLERDE HAYAT	10
1.1. DİNİ HAYAT	10
1.2. SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT (ŞEHİRLİ-GÖÇEBE OLGUSU)	17
1.2.1. Oğuz Destanlarına Göre Türkmenlerin Yaşayışı	21
1.3. İKTİSADİ HAYAT	24
2. TÜRKMENLERİN ANADOLU'YA YERLEŞMELERİ	27
2.1. TÜRKMENLERİN YERLEŞTİĞİ BÖLGELER (ŞEHİRLER, KÖYLER,KIRSAL KESİM)	27
3. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE YERLEŞİK HAYAT VE GÖÇEBELİK OLGUSU	31
II. BÖLÜM	37
SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU'DA TÜRKMENLER	37
1. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE DİNİ HAYAT	37
1.1. ANADOLU TÜRKMENLERİ ÜZERİNDE TASAVVUFİ CEREYANLARIN ETKİSİ	42
1.1.1. Ahmed-i Yesevî	45
1.1.2. Hacı Bektaş-ı Velî	47

1.1.3. Mevlana Celaleddîn-i Rûmî	51
1.1.4. Yunus Emre	52
1.2. TÜRKMENLERDEKİ DİNİ EĞİTİM YETERSİZLİĞİ VE BUNDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	54
1.3. TÜRKMENLER ARASINDA SÜNNİ MEZHEPLERİN VE SUFİLERİN ETKİSİ	56
1.4. TÜRKMENLER ARASINDA GAYRİSÜNNİ SUFİLERİN FAALİYETLERİ	59
2. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE SOSYO- KÜLTÜREL HAYAT	64
3. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE İKTİSADİ HAYAT	69
SONUÇ	78
KAYNAKLAR	80
ÖZGEÇMİŞ	85

ÖNSÖZ

Bir medeniyet ve sentez yolculuğunda Türkmenleri ele aldığımız bu çalışmamızda, kökleri binyıllar öncesine dayanan Türklerin çok önemli bir kesimini teşkil eden Türkmenlerin Orta Asya'nın geniş bozkırlarında başlayan serüvenlerinin mümbit Anadolu topraklarında nasıl devam ettiğini dini, sosyo-kültürel ve iktisadi açılardan tetkik etmeyi amaçladık.

Bu çalışmamızda Türk-İslam tarihine damgasını vurmuş Türkmenlerin aynı adla tarih sahnesine çıkışı ve yine aynı adla dillerde dolaşmaya başlamalarından itibaren gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu coğrafyasındaki tarihi etkilerinin neler olduğunu ele alacağız. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde, sonraki bölümlerin altyapısını oluşturacak olan, Türkmen kavramının kökeni ve anlamı ile Anadolu'ya yapılan Türkmen göçlerine değinilmiştir.

“I. Bölüm”de ise Anadolu'ya gelmeden önceki Türkmenlerin dini, sosyo-kültürel ve iktisadi hayatları ele alınmış; ardından Türkmenlerin Anadolu'ya girişi, Anadolu'da yerleştikleri bölgeler, Türkmenlerde yerleşik hayat ve göçebelik olgusu üzerinde durulmuştur.

“II. Bölüm” ise Anadolu Türkmenlerine ayrılmış, bu Türkmenlerin özellikle Anadolu'daki dini serüvenleri, ayrıca sosyo-kültürel ve iktisadi hayatları incelenmiştir.

Tetkik edilen dönemle, özellikle de göçebe Türkmenlerle ilgili kaynakların sınırlı ve yetersiz oluşu, bizi en fazla zorlayan husus olmuştur. Zira kaynakların verdiği bilgiler daha çok şehirlerin hayatıyla ilgili olup, Türkmenlerin hayatı konusunda bizi yeterince bilgilendirmekten oldukça uzaktır. Çalışmamızda bazı küçük tekrarlara rastlanılacak olması, konunun öneminden ve ön plana çıkarılmak istenmesinden kaynaklanmıştır. Ancak biz böyle bir çalışma ortaya koyabilmek için imkanların elverdiği ölçüde gayret gösterdik. Hatalarımızın hoşgörülle karşılanacağını ümit ediyoruz.

Çalışmalarım esnasında karşılaştığım güçlükleri aşmamda bana daima yardımcı olan, her daim büyük ilgi ve yardımlarını gördüğüm, fikirlerinden her zaman istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Seyfullah KARA'ya sonsuz şükranlarımı arz ederim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz	: Bakınız.
b.y.y.	: Baskı yılı yok.
b.t.y.	: Baskı tarihi yok.
c	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
ktp	: Kütüphane.
nşr	: Neşreden
s	: Sayfa.
sad	: Sadeleştiren.
trc	: Tercüme.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vr	: Varak
yp	: Yaprak.
yay	: Yayınları.
YKY	: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZET**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU TÜRKMENLERİNDE DİNİ
SOSYO-KÜLTÜREL VE İKTİSADİ HAYAT**

ERTEN Fatma

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Seyfullah KARA

02.01.2013, 85 Sayfa

Türkiye Selçukluları ile ilgili birçok çalışma yapılmış fakat Selçuklu Devletinin kuruluşunda asıl rolü oynayan Türkmenlerin yaşamı, bu çalışmalarda zaman zaman, kısmen ve dağınık şekilde yer almıştır. Anadolu Türkmenlerinin dini, sosyo-kültürel ve iktisadi hayatını ele alıp ortaya koymak ve Türkmen araştırmalarına katkıda bulunmak amacıyla yaptığımız bu çalışmada, Türkmen kelimesi özellikle İslamiyeti kabul eden göçebe veya yarı göçebe Oğuzlar için kullanılmış, zaman içerisinde tamamen Oğuz adının yerini almıştır. İslamiyeti kabulle birlikte II büyük göç dalgası ile Anadolu'ya giren Türkmenler kısa sürede bu coğrafyanın Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamışlardır. Türkmenler Anadolu coğrafyasına gelmeden önce sahip oldukları gelişmiş kültürel birikimlerini bu coğrafyaya beraberlerinde getirmişlerdir. Zaten bu birikim olmasaydı Türkmenlerin Anadolu'da kısa süre içerisinde meydana getirdikleri büyük medeniyet hamlesini açıklamak zor olurdu.

Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe geleneklerini devam ettirirken, bir kısmı ise yerleşik hayata kısa sürede adapte olmuşlardır. Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe geleneklerini devam ettiren Türkmenler, medrese eğitiminden, dolayısıyla yeterli dini eğitimden uzak kalmışlardır. Ayrıca bu Türkmenlerin sıkı bir devlet denetimine tabi tutulamayışı, şehirli halkın ve bazı devlet adamlarının Türkmenlere karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olması, bu arada Türkmenlerin yaşadığı bir takım ekonomik olumsuzlukların giderilemeyişi Türkmenlerle devleti karşı karşıya getirmiş, Türkmenlerin devlete başkaldırmasına neden olabilmektedir.

**Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türkmen, Dini Hayat, Sosyo-Kültürel Hayat,
İktisadi Hayat**

ABSTRACT

**ANATOLIAN TURKMENIANS RELIGIOUS SOCIO-CULTURAL AND
ECONOMICAL LIFE IN SELJUKS EPOCH**

ERTEN Fatma

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Doc. Dr. Seyfullah KARA

02.01.2013, 85 Pages

Many studies have been made about Anatolian Seljuks; however, the life of Turkmenians, who played a major role in foundation of Seljuk Empire, appeared time to time, partially and discursively in these studies. In this study, that we aimed to deal with and set forth the religious, socio-cultural and economic life of Anatolian Turkmenians and to contribute to Turkmen research, the word "Turkmenian" is used for people, especially Oghuz Turks, who were nomads and half-nomads and adopted Islam and over time; moreover, the word "Turkmenian" was replaced completely with the name of Oghuz. With the adoption of Islam, Turkmenians, who went into Anatolia with II big wave of migration, have made this geography Turkization and Islamised in a short time. Turkmenians brought their developed cultural background with them to the Anatolian geography. If they hadn't brought this background with them, it would have been very difficult to explain the big civilization move that Turkmenians brought to Anatolia in a short time.

While some of the Turkmenians who came to Anatolia continued their nomad and half-nomad traditions, some of them adapted the settled life in a little while. Turkmenians, who maintained their old traditions in Anatolia, were kept away from Madrasah education, thus from sufficient religious education contrary to the people who lived in cities. Furthermore, this Turkemians being not subjected to a strict government inspection, the city people's and some of the statesmen's negative aspects for Turkmenians, in the meanwhile not being able to overcome several financial problems that the Turkmenians experienced faced the Turkmenians with the government and it caused Turkmenians to revolt against the government.

Key Words: Anatolian, Turkmenian, Religious life, Socio-cultural life, Economical Life.

GİRİŞ

1. ARAP, TÜRK VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE TÜRKMEN KAVRAMININ KÖKENİ VE ANLAMI:

Türk ve İslam tarihine damgasını vurmuş, büyük devletler kumuş olan Türkmenlerin adının ne şekilde teşekkül ettiği hususu, bilim dünyasını epeyce meşgul etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Ancak bu konuda bir görüş birliği sağlanamamış ve ortaya konulan görüşler meseleyi tam olarak çözüme kavuşturamamıştır. Biz burada Türkmen adının kökeni ve anlamı ile ilgili sunulan görüşleri ortaya koymaya çalışacağız.

Türkmen adının anlamı ve kökeni yalnızca bugünkü tarihçileri değil, eski dönem müelliflerini de oldukça meşgul etmiş ve bu konuda farklı görüşler belirtilmiştir. Burada özellikle Birunî ve Kaşgarlı Mahmud'un görüşleri dikkat çekmektedir. Bu iki müellifte dikkat çeken temel husus, Türkmen adının "Türk" adı ile Farsça "mân" ekinden meydana gelmiş olduğu ve "Türk'e benzer" manasına geldiğidir. XI. yüzyılda Türkmen adının Türk + mân (mânend) kelimelerinin birleşmesiyle meydana geldiği oldukça yaygın bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta XIV. yüzyılda İran'da Türkmen adının bu şekilde açıklandığını biliyoruz.¹

Kaşgarlı Mahmud eserinde Türkmen kavramını açıklarken: "Bunlar Oğuzlardır" demektedir ve bu adı almalarına ilişkin bu adın onlara Zülkarneyn tarafından verildiğini ifade eden bir hikaye anlatmaktadır.²

Biz, daha çok, Oğuzlardan İslamiyeti kabul edenlere onları gayrimüslim ırkdaşlarından ayırmak için Maverâünnehir Müslümanlarınca "Türkmen" adının verildiğini kabul ediyoruz.

Ebu'l-Gazi ise farklı bir izah tarzı ile karşımıza çıkıyor. Ona göre bu ad, Farslar tarafından verilmiş fakat cahil halk "mânend" kelimesini telaffuz edemediği için "Türkmen" şekline dönüştürülmüştür.³

¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 79-80.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügatit Türk*, (nşr. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 607-608.

³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, (nşr: Zuhâl Kargı Ölmez), Ankara, 1996, s. 251.

Kaşgarlı Mahmud, esasında Türkmen adını Oğuzlar için kullanmıştır. Onun “Oğuzlar bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmenlerdir⁴, bunlar yirmi iki bölüktür. İki boy olan Hâlâçlar bunlardan ayrılmıştır.⁴” şeklindeki ifadesi Oğuz Türkmen ayrılığını açıkça göstermektedir.

Yine Kaşgarlı Mahmud eserinde Karluklardan bahsederken “Bir Türk kavmidir, bunlarda göçbedir ama Oğuz değildir. Ancak tıpkı Oğuzlar gibi Türkmendirler”⁵ demek suretiyle Karluklar içinde Türkmen kavramını kullanmıştır.

Birunî ise eserinde: “Oğuz Türklerinden Müslüman olup da Müslümanlar ile karışanlar iki topluluk arasında tercümanlık yaptılar. Bir Oğuz, Müslüman olunca “Türkmen” oldu dediler. Müslümanlar bu sözle Oğuz’un artık kendilerinden biri olduğunu ifade ettiler. Türkmen “Türk’e benzer demektir” diye ifade etmektedir.⁶ Böylece Birunî bize Türkmen kavramının İslamiyeti kabul eden Oğuzlar için kullanıldığını belirtmektedir.

Gerçekten Oğuzların İslamiyet’e geçiş dönemlerinde Türkmen adı ile anılmaları oldukça manidardır. Türkmen kavramı Oğuzların İslamiyet’i kabulüyle birlikte yaygın olarak kullanılmıştır.

Yalnız, burada dikkati çeken bir diğer husus, “Türkmen” kavramının yarı yerleşik ve yerleşik hayat süren Türkler için kullanılmış olduğudur. Kaşgarlı Mahmud ve Birunî gibi müelliflerin eserlerinden anlaşıldığına göre “Türkmen” daha ziyade, medenî kavimlere komşu olarak oturan ve kısmen ziraatle de meşgul olan yarı yerleşik Oğuzlar ile Karluk ve Khâlâçlar için kullanılmış bir tabirdir. Yine Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar, kendi memleketlerinde “harplere ve göçlere iştirak etmeyen tembel ve bırakılmış” zümrelere “yatak (yatuk kişi)”⁷ demişlerdir. Böylece Oğuz kavramı göçebe hayatı muhafaza eden kabileler için kullanılırken, Oğuz kabileleri yerleşik hayat süren Türkmenlere “yatak” nazarıyla bakmışlardır. Gerçekten “Oğuz’un arsızı Türkmen’in delisine benzer” atasözü, Türkmen zümresinin daha medeni olduğunu ifade eder.⁸

⁴ Kaşgarlı, *Divan...*, s. 607.

⁵ Kaşgarlı, *Divan...*, s. 406.

⁶ Birunî, *Kitabü'l-Cemahir fi Marifet el-Cevahir*’den naklen, Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1998, s. 198.

⁷ Kaşgarlı *Divan...*, s. 675.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 196.

Şikarî'nin "Karamanlar Tarihi"nde Oğuzların açıkça "Oğuz" ve "Türkmen" olarak iki zümreye ayrılması, bu ayrımın Selçuklular zamanında da mevcut olduğunu göstermektedir.⁹

Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınlarına baktığımızda Anadolu'ya gelen Türkmenlerin ya göçebeliği terk etmeyerek yarı göçebe (yaylak – kışlak) hayatı devam ettirdiklerini, ya da tedricen yerleşik hayata geçerek göçebeliği terk ettiklerini görüyoruz. Bu yerleşik hayata geçenler "Türk" adı ile, yarı göçebe hayata devam edenler ise Türkmen olarak adlandırılmışlardır.¹⁰

Anadolu'da Moğol istilası dönemine baktığımızda ise Moğollara karşı mücadele eden temel unsurun bu yarı göçebe Türkmenler olduğunu görüyoruz. Yerleşik hayata geçip toprağa bağlanan Türkmenler yani "Türkler" Anadolu'da köy şeklinde meskûn yerlerde oturarak Anadolu'da ilk köylü tabakasını oluşturacaklardır.¹¹

Daha yakına, Osmanlı Devleti dönemine baktığımızda ise Osmanlı kroniklerinde devlet "Türk devleti" olarak tanımlanmakta ve konar- göçer (yarı göçebe) Türkmenlerin yerleşik hayata geçmeleri "Türkmenlikten çıkma" olarak nitelendirilmektedir.¹² Bu da bize Türk adının yerleşik ve medenî bir devleti ifade ettiğini göstermektedir.

Burada akla gelen bir soru, acaba Oğuzlar, Türkmen adını kendileri için kullanmışlar ve bu adı benimsemişler midir? Bu sorunun cevabına baktığımızda Oğuzların kendilerine Türkmen demediklerini ve onların müslümanlar tarafından kendileri için kullanılan bu adı uzun bir zaman benimsemediklerini görüyoruz. XIII. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz adının yerini Türkmen adı almaya başlayacaktır. Ancak Oğuz adı da unutulmayacaktır.¹³

Şurası da bir gerçektir ki, İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar yani Türkmenler artık giyim kuşamları hatta fizikî özellikleri itibarıyla Maveraünnehir ve diğer yerlerdeki kardeşlerine benzemiyorlardı.¹⁴

Zamanımızda ise, bazı müellifler Türkmen sözünün sonundaki –men ekinin Türkçe mübalağa eki olduğu söyleyerek, bu adın öz-Türk anlamına geldiği üzerinde

⁹ Togan, *Umumi...*, s. 196.

¹⁰ Sümer, *Oğuzlar*, s. 130.

¹¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 179.

¹² Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s. 15.

¹³ Sümer, *Oğuzlar*, s. 79.

¹⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere...*, s. 57-58.

durmaktadırlar.¹⁵ Ayrıca bu adın “Türk-i iman” kelimelerinin birleşmesi ile türetildiği ve “imanlı Türk” manasına geldiği de bazı tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.¹⁶

Yakın tarihimizde Türkmen kavramının kökeni ve anlamı ile ilgili oldukça önemli bir çalışma, İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmıştır. Bugün oldukça kabul gören bu çalışmaya göre Türkmen adını, tıpkı koca-man, şiş-man, küçü-men kelimelerinde olduğu gibi –man, -men ekinden hareketle “halis Türk”, “temiz Türk” diye anlamlandırmak uygun olacaktır.¹⁷

Verdiğimiz bilgileri toparlayacak olursak, “Türkmen” kavramı İslamiyet’i kabul eden ve yarı göçebe veya nisbeten yerleşik hayata geçmiş Oğuz toplulukları için Müslüman komşuları tarafından kullanılmış ve zamanla tamamen “Oğuz” adının yerini almıştır. Ancak daha sonraları tamamen yerleşik hayata geçen Türkmenlere “Türk” adı kullanılırken, yarı göçebe yaşamı devam ettiren topluluklar “Türkmen” olarak anılmaya devam etmişlerdir. Bu kavram, bugün de Anadolu’da yarı göçebe yaşamı devam ettiren ya da yarı göçebeliğin izlerini taşıyan topluluklar için kullanılmaya devam etmektedir.

---

¹⁵ Sümer, *Oğuzlar*, s. 80.

¹⁶ Gündüz, *Bozkır..*, s. 15.

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, J. Denny Armağanı, Ankara, 1958, s. 131.

2. ANADOLU'YA YAPILAN TÜRKMEN GÖÇLERİ (OĞUZLAR, OĞUZ BOYLARI, SELÇUKLU YERLEŞMESİ):

Türklerin İslam dünyası ve medeniyeti üzerindeki etkileri, özellikle IX. yüzyılda Abbasilerin kurduğu İslam devletinin hizmetine girmeleriyle başlar. Bu etki Oğuz Boylarının İslamlaşması ve buna bağlı olarak Selçukluların İslamiyeti kabul etmiş olmaları ile büyük bir hız kazanmıştır. Türklerin İslam medeniyeti üzerindeki tesiri ise Anadolu'ya yapılan Türkmen akınları ve Anadolu'nun Türkleşmesi ile yakından alakalıdır. Değerli hocamız Osman Turan'a göre, Anadolu'ya yapılan Türkmen akınları detayları ve neticeleri ile aydınlanmadıkça, Türk-İslam Tarihi hatta bununla bağlantılı olarak dünya tarihi de birçok bakımlardan karanlıkta kalmaya devam edecektir.¹⁸

İşte biz burada bu büyük muhacereti iki kısımda ele alacağız: Birincisi; Anadolu'ya yapılan ilk akınlar ve 1071 Malazgirt savaşı ile Anadolu'ya başlayan Türkmen yerleşmesi, ikincisi; Moğol istilasının getirdiği ikinci göç hareketi ve bunların Anadolu'nun Türkleşmesi üzerindeki etkileridir.

Selçukluların Buhara civarında Karahanlı ve Gazneli baskılarından oldukça bunaldığı bir dönemde Çağrı Bey 300 süvari ile 1018 yılında büyük mesafeleri ve tehlikeleri aşarak Doğu Anadolu'da Van civarına kadar gelmişti. Çağrı Bey'in bu seferde amacı yeni bir yurt bulma arayışıydı. Çağdaş Ermeni müellifi Urfalı Matheos: "Bugüne kadar asla bir Türk süvarisi görmeyen Ermeniler şaşırılmışlar, uzun saçlı örgüleri, ok ve yaydan ibaret silahları olan bu Türk süvarilerini hayretle seyretmişlerdi"¹⁹ ifadesi ile bu ilk Selçuklu akınını tasvir etmektedir. Çağrı Bey, bu başarılı akının neticesinde Azerbaycan'a gelmiş, burada Türkmenlerle helalleşip Buhara civarına kardeşi Tuğrul Bey'in yanına geri dönmüştür. Bu durum, Selçuklular için bu sıkıntılı dönemde büyük ganimetlerle Çağrı Bey'i karşısında gören bir diğer Selçuklu beyi Tuğrul Bey'i sevindirmiş, ayrıca şaşırtmıştır. Her şeyden önemlisi Çağrı Bey, kardeşine "Bu ülkede bize mukavemet edecek bir güç bulunmamaktadır" müjdesini vermiştir. İşte, Anadolu'ya yapılan bu ilk akınlar ve neticesinde Anadolu'nun Türkleşmesi, bu şartlar altında ilk Selçuklu sultanlarının bir siyaseti olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 2.

¹⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-namesi(952-1136):Papaz Gregor'un Zeyli*, (çev.Hrant D.Andreasyan),TTK Yay., s.84

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sıralarında Oğuz kabileleri, feodal Türk siyasi anlayışına göre kendi beyleri idaresinde bir yurt bulmak amacıyla Müslüman ülkelerine akınlarda bulunuyorlardı. Bu durum Sultan Tuğrul Bey'i oldukça zor duruma düşürmekteydi. Zira o, hem ırktaşlarına yerleşecek bir yurt bulmak, hem de Müslüman ülkeleri ve halkını korumak zorundaydı. İşte bu zorunluluk, Tuğrul Bey'in, Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirmesine neden olmuştur. Nitekim, İslam dünyasından gelen şikayetlerin artması üzerine halife, Tuğrul Bey'e bir ultimatom vermekte gecikmemiştir. Abbasi halifesi Kaim Biemrillah, meşhur âlim Maverdî'yi 1044 senesinde Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiştir. Halife, gönderdiği mektubunda "Ey Tuğrul Bey Muhammed! Aldığın memleketler sana kâfidir. Diğer İslam ülkelerine ve hükümdarlarına dokunma" demek suretiyle Tuğrul Bey'e uyarıda bulunmuştu. Tuğrul Bey ise verdiği cevapta "Benim milletim çok kalabalıktır ve memleketler onlara kâfi gelmemektedir." ifadesine yer vermiştir. Buna karşılık, elçi "Bütün dünyayı alsanız size yine kâfi gelmeyecektir" diyerek, Tuğrul Bey'i askerlerine sahip çıkmaya davet ediyordu. Tuğrul Bey "Onlara engel olmak için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Eğer milletimden aç kalanlar kötülük yapıyorsa, ben ne yapabilirim?" cevabı ile içinde bulunduğu zorluğu belirtiyordu.²⁰

Gerçekten de Türk feodal anlayışına yabancı olan Abbasi halifesinin, bu akınları ve Tuğrul Bey'in bu akınlar karşısındaki çaresizliğini anlaması beklenemezdi. İşte burada Selçuklu sultanları en isabetli kararı verecekler ve yurt arayışındaki bu Türkmenleri, Anadolu'ya yönlendireceklerdi. Böylece bir yandan Anadolu Türkleşip İslamlaşırken diğer yandan Türkmenler yeni bir yurt sahibi olacaklardı.

Nitekim, bu dönemde Doğu Anadolu Ermenileri ve Süryanileri ile Orta Anadolu Rafizî halkı Bizans'a düşman olduğundan, Bizans İmparatorluğu'nu müdafaa etmiyorlardı. Bu da Selçuklu Türkmenlerinin akınlarını kolaylaştırıyordu. Bu durumu Urfalı Matheos şöyle ifade etmektedir "İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rum milleti, Ermenistan'ın en cesur evlatlarını yurtlarından koparıp dağıttılar, milletimizi tahrip edip Türklerin istilasını kolaylaştırdılar."²¹

Son durağı Anadolu olan bu Türkmen akınlarının önemli bir geçiş noktası olan Azerbaycan, uzun yıllar oluk oluk akan bu Türkmenlerin Anadolu'ya sevk edileceği yer

²⁰ Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 16.

²¹ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 111-112

olacaktır. Nitekim devrin şairi Katran, Urmiye Emirini metheden bir kasidesinde “Türklerin akınları çıkmasa idi, sen eski Hüsrevler gibi dünyayı alırdın. Gerçi bugün Türklere haraç veriyorsun, ama yarın onların nimetine nail olursun. Her taraf karınca yuvaları gibi Türklerle dolu”²² sözleri ile bu Türkmen akınına tasvir etmektedir.

Bu Türkmen akınları ve Anadolu’nun Türkleşmesi hakkında Bizans ve Ermeni vaka yazarlarının görüşleri de buna benzer mahiyettedir. Anonim bir Rum kroniği: “Karalar ve denizler, sanki bütün dünya, kafir barbarlar (Türkler) tarafından işgal edildi ve ıssızlaştırıldı”²³ derken, başka bir Rum vekayinamecisi, Türklerin akınlarını bir yağma olarak görmemekte, Türklerin işgal ettikleri bölgelerin hakiki sahibi gibi davrandıklarını²⁴ ifade ederek daha doğru ve isabetli bir gözlem ortaya koymaktadır. Yine çağdaş bir Rum yazarı “Türkler, Karadeniz, Marmara, Adalar ve Akdeniz arasındaki bütün memleketlere hâkim oldular”²⁵ diyerek Türklerin kısa süre içerisinde Anadolu’daki hâkimiyetlerini gözler önüne sermektedir.

Hakikaten, Türklerin bu dönemde Anadolu’ya yaptıkları seferler burayı vatan edinmeye dönük seferlerdir. Türkler, bu seferleriyle ya Anadolu’da kalıp burayı vatan edineceklerdi ya da burada öleceklerdi. Bu nedenle Anadolu’nun yurt tutulması işi o kadar kuvvetli olmuştur ki, daha 12.yy. ortalarında Anadolu’ya Bizans ve Latin dünyası tarafından *Turquie* denilmeye başlanmıştır. Türkler bir var oluş mücadelesi vermişler ve bu mücadeleyi kazanmışlardır.

Meydana gelen bu Türkmen göçleri konusunda rakamsal bir oran vermek mümkün değilse de, Anadolu’da; Sivas, Tokat, Amasya, Antakya, Isparta, Burdur, Muğla, Gaziantep, Kahramanmaraş, Yozgat, Tarsus, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane gibi önemli şehirlere Türkmen boy ve oymaklarının yerleştiğini biliyoruz.²⁶ Bu çok sayıda Anadolu şehrine yapılan yerleşmeler, bize, Anadolu’ya göç eden Türkmenlerin oranı hakkında az çok bir fikir vermektedir.

Anadolu’ya ikinci büyük göç hareketi Moğolların bütün Maveraünnehir ve Horasan bölgelerini kasıp kavurdıkları ve çok kısa bir süre içinde, çok geniş bir coğrafyada cereyan eden bir istila hareketinin neticesinde olmuştur. Bu ikinci büyük

²² *Divan-ı Katran*, Tebriz, 1333, s. 230’dan naklen, Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 235.

²³ Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 39.

²⁴ Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 39.

²⁵ Anna Komnena, *Alexiade*, Dr. B. Leib, I., s. 18’den naklen, Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 39.

²⁶ Bu Türk boylarının Anadolu’da hangi şehirlere yerleştiğine dair geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992.

göç dalgası, Anadolu’da özellikle Haçlıların yarattığı kan kaybının telafi edilmesinde ve Anadolu’nun Türkleşmesinde hakikaten çok önemli olmuştur.

Moğol istilasının etkisini göstermeye başlaması ile Azerbaycan ve Horasan’dan Anadolu’ya ikinci büyük göç dalgası başladı. Moğolların Mugan’a gelmesi ile “geniş çayırlikları ve münbit toprakları” bırakan Türkmenler, Anadolu’ya kaydılar. Eleşkirt çevresinde bulunan 60.000 hanelik bir grup güneydeki Ahlat’a doğru çekilirken yine aynı miktara yakın bir başka Türkmen kitle si de eski yurtları olan İspir, Bayburt ve Pasinler’i terk ederek Erzincan, Sinop ve Ayıntab’a kadar yayıldılar. Dönemin bazı kaynaklarının ifadesiyle “Karıncalar ve çekirgeler gibi” kalabalık yığınlar oluşturan bu Türkmenler, Selçuklu sultanı tarafından uçlara sevk edildi.²⁷

Batı Karadeniz’e gönderilen Çepniler doğuya doğru hareket ederek Karadeniz kıyılarının Türkleşmesini sağladılar. Çukurova’daki Ermeni Krallığı’nın sınırlarına yığılanlar ise bu devletçiğın bütünüyle küçülmesine yol açtılar.²⁸

Moğolların tazyikinden dehşet ve korku içinde kaçan Türkmenler,²⁹ Rumlara karşı daha cesur davranarak, Kastamonu ve Çankırı’dan Bizans sınırlarına giriyorlardı. Türklerin Moğolların önünden kaçtığı gibi, Rumlar da Türklerin önünden kaçıyor, perişan vaziyette İzmit’e veya boğazın da öte yakasına çekiliyorlardı. Bu öylesine müthiş bir yer değiştirmeydi ki “hücrelerine çekilmiş rahipler bile”³⁰ yerlerini terk etmişlerdi. Bazen de Türkmenler ile Rumlar, aralarında antlaşma yapıyorlar ve bu sayede Rum beldelerine Türkmen göçmenleri yerleşiyorlardı.³¹

İbn-i Said’in anlattığına göre: Denizli civarında 200.000 çadır, Kastamonu havalisinde 100.000, Kütahya-Karahisar arasında 30.000 çadır konar-göçer Türkmen vardı ki, bu sayılar Z. Velidi Togan’ın El-Ömerî’ye dayanarak verdiği Anadolu beyliklerinin askerî gücünü yansıtan rakamların çok altındadır.³² Velev ki bu rakamları doğru kabul etsek bile bu bize Batı Anadolu’nun artık tamamen bir “Türkmen yurdu” haline geldiğini gösterir. Şehir adlarında her ne kadar Türkçe olmayan isimlerin

²⁷ Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul, 2010, Yeditepe Yay., s. 20.

²⁸ İbn-i Bibî, *El-Evanirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, I, (haz. Adnan Sadık Erzi), Ankara, 1956, s. 729.

²⁹ Hakikaten bir Müslüman tarihçi olan İbnü’l Esir Moğol istilası hakkındaki duygularını şu sözlerle ifade etmektedir: “Tatarların İslam dünyasını istila hadisesini yıllarca anlatmaktan çekindim durdum. Bu olayları nakletmeyi hiç istememiştim. Bazen bunu yazmanın gereğine inanıyor ve bir adım atıyordum. Fakat sonra vazgeçiyordum. İslamın ve Müslümanların ölüm haberlerini ve başlarına gelen büyük felaketi yazmak kimin kolayına gidebilir ki? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten önce ölüp gitseydim, adım sanım unutulsaydı da böyle bir olayı yaşamısaydım.”

³⁰ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, (çev. O.Ş.Gökyay) TTK Yay., Ankara, 1999, s. 16.

³¹ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 14-23.

³² Togan, *Umumi...*, s. 317-318.

kullanılması devam etmekteyse de köy, dağ, ova, göl gibi kırlık alanların Türkçe isimler almaları, Türkleşmenin bir başka boyutunu ortaya koymaktadır.³³

Moğol istilası Anadolu'da bizim II. Beylikler dediğimiz oluşumun ortaya çıkmasında da başlıca rolü oynayacaktır. Bu istila sırasında Malatya civarındaki Germiyoğulları daha batıya doğru ilerleyecek; Ermenek, Mut ve Anamur bölgesinde bulunan Karamanoğulları, diğer beylikler gibi Moğollara karşı direnişe geçecekti. Ancak şurası da bir gerçektir ki Anadolu'da Türkmen beyliklerinin Moğollara karşı giriştiği mücadele, Anadolu'nun daha fazla tahrip olmasına da yol açacaktı. Bu canhıraş mücadelede her ne kadar Moğollar Türkmenleri mağlup etmekte iseler de sarp yerlerde tutunan Türkmenlerin faaliyetlerine bir türlü son veremiyorlardı.³⁴

Moğol istilası aynı zamanda Anadolu'nun kültürel manada Türkleşmesini de hızlandırmıştır. Zira bu istila, büyük ölçüde ilim ve sanat adamlarının Anadolu'ya göçmesinde ve bu ülkede Türk-İslam kültürünün gelişmesinde başlıca âmil olmuştur. Anadolu'ya gelen bu yoğun Türkmen kitleleri içinde çok çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmaktaydı. Bunlar arasında zengin tacirler bulunduğu gibi, fikir ve sanat adamları, şeyhler ve dervişlerde mevcuttu.³⁵ Çünkü, Moğol istilası sebebiyle Harezm bölgesi gibi mutasavvıf dervişlerin önemli yerleşim yeri olan bölgeler harab olmuş, buralardaki dervişler, Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Bizim “Horasan Erenleri” adıyla çalışmamızın ilerleyen sayfalarında göreceğimiz bu şeyh ve dervişler ya İslamlaşmaya vesile olma amacıyla ya da kendilerine taraftar bulma düşüncesiyle Anadolu coğrafyasında İslamlaştırmaya büyük katkı sağlamışlardır. Bu istila aynı zamanda Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki ahenge de tesir edecektir.

Kısacası 1018 ile başlayan büyük Türk muhacereti ve Anadolu'nun Türkleşmesi, Moğol istilası ile ivme kazanmış, bu ikinci muhaceret hareketi Anadolu'nun Türk-İslam kimliğini korumasında mühim bir amil olmuştur.

³³ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen..*, s. 21.

³⁴ Sümer, *Oğuzlar*, s. 180.

³⁵ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (nşr. Orhan F. Köprülü), DİB Yay., Ankara, 1991.

I. BÖLÜM

ANADOLU ÖNCESİ TÜRKMENLERİN HAYATI VE ANADOLUYA YERLEŞMELERİ

1. ANADOLU'DAN ÖNCE TÜRKMENLERDE HAYAT

1.1. DİNİ HAYAT:

İslamiyet, X. Yüzyılda Türkler arasında yayılmadan önce Türk halkları din bakımından parçalanmış bir manzara gösterirler. Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar geniş bir sahada yaşayan göçebe Türkmenler, Şamanizm'in etkisi altında bulunuyorlardı. Siyasî bakımdan Hunlar ve Göktürklerin hâkimiyetinde bulunan bu bölgede bir kültür birliği göze çarpıyordu. Ancak Doğu Türkistan, Maveraünnehir ve Hazar ülkesinde yaşayan ve yerleşik bir hayat sürdüren Türkler, yabancı din ve kültürlerin etkisinde kalmışlardı. Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Musevilik, Hıristiyanlık gibi dinler, bu Türkler arasında etkili olmuştu.

Dikkate şayandır ki Cüveynî'nin efsanevî bir tarzdaki rivayetine göre Uygurlar arasında Maniheizm dini ve Maniheizm kamları, Şamanî Türk rahiplerini tamamıyla ortadan kaldırmak ve yenmek suretiyle yerleştiği halde, İslam coğrafyacılarının ifadelerinden anlaşıldığı üzere Şamanîlik, Hazarlar arasında X. Yüzyıla kadar Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'e karşı dayanabilmiştir.³⁶

Türklerde din, sosyal hayata ve yaşayışlarına uygun olarak ortaya çıkmıştı. Eski Türkler tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. gibi. Bunlar da aynı zamanda birer ruhi güçler olduğunu vehmettiler.³⁷ Bazı kaynaklar bu inanış biçimine Totemizm adını vermişlerse de,³⁸ bazı kaynaklar Türklerdeki bu inanışın Totemizm ile uyuşmadığını belirterek bunu tabiat kuvvetlerine inanma şeklinde tanımlamışlardır.³⁹ Türklerde belli aylarda düzenlenen büyük dini törenler, bu törenlerde at ve koyun kurban edilmesi, kayın ağaçları dikilmesi, uzun süren şölen ve ziyafetler, bu inanış biçiminin kalıntılarıydı. Yine birbirinin intikamını almak, yasını

³⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 2, 3.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2012, s. 290.

³⁸ Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinisi*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 39.

³⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 285-287.

tutmak gibi birtakım dini ve hukuki kaideler, “Yuğ” denilen dini ayinler Türkler arasında, farklı dinler ortaya çıktıktan sonra da varlığını sürdürmüştür.⁴⁰

Eski Türklerde ölüm halinde yapılan yas törenlerinde ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç baş dağıtılır, yüz-kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölenin atları kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi.⁴¹ Bu gelenekler çalışmamızın ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere bazı değişimlere uğrasa da İslamiyet sonrasında da varlığını devam ettirecek, günümüze kadar gelecekti.

Türklerde ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı, Atalar Kültü olarak bilinen bir dini inanışın belirtisi olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar, Göktürkler, çok kere kutsal mağaralar önünde atalarının ruhlarına kurban sunarlardı. Atalara ait hatıraların kutlu sayılması Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından da anlaşılıyor. Örneğin; Atilla'nın 1. Balkan Seferinin bir gerekçesi de, Hun hükümdar ailesinin kabirlerinin Bizans Psikoposu tarafından açılıp soyulmasıydı.⁴²

Bozkır Türk topluluğunun asıl dini ise Gök Tanrı Dini idi. Bu inanç sisteminde tanrı en yüksek varlıktır ve çoğu kez “Gök Tanrı” diye anılmaktadır. Araştırmacıların umumiyetle Asya Bozkırlarına mahsus bir din olarak kaydettiği Gök Tanrı Dini, doğrudan doğruya bütün Türklerin ana kültürü durumundadır.⁴³ Gerçekten Türkler, andlaşmalarında Gök Tanrı adına yemin etmişler, savaşlarda başarı için ona niyazda bulunmuşlar, Türk hükümdarları onun arzusu üzere tahta oturmuşlardı. Yani Tanrı Türk halkının hayatıyla ilgilenen ulu bir varlıktı.⁴⁴

Üstelik bu Tanrı inanışı tek bir Tanrı inanışından ibaretti. İbn Fadlan ünlü eserinde Oğuzlardan birinin haksızlığa uğradığı yahut hoşlanmadığı bir işle karşılaştığı zaman başını kaldırarak “bir Tanrı” dediğini nakleder.⁴⁵

⁴⁰ Köprülü, *Türk Tarihi...*, s. 39; Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 290; Jean Paul Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan) Kabalcı Yay., İstanbul, 1999, s. 47.

⁴¹ Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 291; Roux, *Orta Asya...*, s. 64.

⁴² Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 292.

⁴³ Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 295.

⁴⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 296.

⁴⁵ *İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi: 10. Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahi*, (nşr. Ramazan Şeşen), Bedir Yay., İstanbul, 1975, s. 31.

Türklerin Şamanizm'den başka dinlere girmesi, Doğu Türkistan ve Maverâünnehir'de olmuştur. Türkler arasında görülen Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Nasturî Hıristiyanlığı gibi dinler içinde, Türklere en çok etki eden Budizm olmuştur. Zira bu dinin Maverâünnehir'de yayılması, buranın İran tesirinden uzak kalmasını ve dolayısıyla Farslaşmasının önlenmesini sağladığı gibi, İslam medeniyeti üzerinde de önemli ölçüde etkili olacaktır. Gerçekten Budizm'in İslam mezhep ve tasavvuf cereyanları üzerindeki tesiri ve ilk defa İslam dünyasında kurulan medreselerin Budist manastırlarını takliden kurulması, Maverâünnehir ile ilgilidir. Hatta Buhara şehrinin adı Budist "vihara"larından gelmektedir.⁴⁶

İslamiyet'in kabulünden önce Oğuzların bir kısmının Hıristiyanlığı benimsediğini biliyoruz. Bu Hıristiyanlık, İran yoluyla gelen Nasturî Hıristiyanlığı idi. Birunî ve Kazvinî'nin, Oğuzlar hakkında onların arasında Hıristiyanlığın mevcut olduğunu ifade ettiklerini de burada belirtelim.⁴⁷ Hatta İslamiyet'in Oğuzlar arasında yayılmasından sonra bile Türkistan'da Nasturîlik bazı göçebeler arasında varlığını devam ettirmiştir. Moğol istilası da bu Nasturî Hıristiyanlığını daha güçlü kılmıştır.

Adeta İranlılarla Türklere has bir din özelliği kazanan Nasturîliğin gelişme dönemlerinde El-cezire, İran, Maverâünnehir, Kaşgar, Moğolistan ve Hint sahâlarında yirmi sekiz metropolitlik ve yetmiş aşkın daire-i ruhaniye mevcuttu.⁴⁸

Görülüyor ki, Türklerin kitleler halinde İslamiyet'e girip bu dini, millî bir din haline getirdikleri zamana kadar, Türkler arasında farklı dinler var olmuştur. Din bakımından göze çarpan bu dağınıklığı birkaç nedene bağlamak mümkündür. Birincisi: Göktürklerden sonra bütün Türkleri bir araya getiren bir siyasî birliğin kurulamamış olması, ikincisi: Oldukça geniş olan coğrafyada farklı din ve kültürlerle kurulan temasların etkisi ve üçüncüsü: Türkler arasında var olan dinî hoşgörü yani din alanında katı bir tutuculuğun var olmayışı.

Ancak Türk nüfusunun çoğunluk meydana getirdiği sahâlarda menfi tesiri görülmeyen bu yabancı dinler, Türklerin azınlıkta kaldıkları yerlerde tamamen Türklüklerini kaybetmelerine neden olacaktır. Yalnız İslam dinidir ki Türklerin eski

⁴⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 5, 6.

⁴⁷ Köprülü, *Türk Tarihi...*, s. 105-106.

⁴⁸ Köprülü, *Türk Tarihi...*, s. 105-106.

inançları ile uygunluk göstermesi nedeniyle Türkler arasında yaygınlık göstermiş ve Türklük unsurunu takviye eden bir din olmuştur.⁴⁹

Türklerin İslamiyet'le tanışması, daha Anadolu'ya gelmeden önce gerçekleşmiştir. Bu tanışma nasıl olmuştur? Anadolu'ya gelmeden önce Türklerin yeni girdikleri bu dine karşı bakış açıları nasıldı? Şimdi bu soruların cevaplarını arayalım.

Arapların Türkleri daha cahiliye devrinde tanıdıklarını Aşa ve Nabiga'nın eserleri göstermektedir. Esasen, Göktürklerin Sasanîlerle münasebetleri ve Yakındoğu'da faal bir rol oynamaları göz önüne getirilirse bu tanımanın sebepleri gayet iyi anlaşılır.⁵⁰

Türklerle Araplar arasındaki asıl münasebetler, bilindiği gibi Emevîler döneminde başlamıştır. Bu dönemde Türklerle Araplar arasında yaşanan kanlı çarpışmalar Arapların Türkistan'a girmesine engel olamayacaktı. Kuteybe idaresinde Türkistan'a yerleşen Emevîlerin aşırı milliyetçi bir siyaset takip etmeleri, Türklerin bu dönemde İslamiyet'e karşı son derece soğuk yaklaşımlarına neden olmuştur. Bu durum Abbasî Devleti'nin kuruluşuna kadar devam edecektir. Türkler, İranlılarla birlikte Emevî Devleti'nin yıkılmasında ve yerine Abbasî Devleti'nin kurulmasında etkili olacaklardır. 751 tarihinde Talas Savaşı'nda Türklerin Abbasîlerin yanında yer alması, yalnız muharebenin neticesini değil, Orta Asya'nın kaderini de değiştirecekti. Yeni kurulan Abbasî Devleti'nin Türklere karşı daha sıcak ve eşitlikçi yaklaşımı, Türklerin yüzünü İslam dünyasına döndürmüştür. Abbasîler başlangıçta İranlılara daha çok ehemmiyet vermişlerse de çok geçmeden Türklerin, özellikle askerî yeteneklerini keşfetmekte gecikmeyecekler ve bundan sonra ülke savunmasında Türkleri kullanmaya başlayacaklardı. Böylece İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başlayacaktı.

İslamiyet'in Orta Asya bozkırlarında yayılmasıyla Maveraünnehir'de cereyan eden ilmî ve ticarî faaliyetler arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu memlekette bir taraftan büyük göçebe kitleleri, öte yandan Volga-İdil Bulgarları arasında vuku bulan ticarî ve medenî münasebetler yavaş yavaş bu âleme İslam medeniyetinin üstünlüğünü göstermiş ve ona karşı ilgi uyandırmıştır. Buradaki medreselerde yetişen ilim ve tasavvuf erbabı dervişler, bu ticaret kervanlarına karışarak göçebelere İslamiyet'in esaslarını öğretiyorlardı. Bilhassa İslamlığı dar şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve

⁴⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 303.

⁵⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 10.

yumuşak bir ruh ve mana ile anlayarak göçebelere telkin eden mutasavvıf Türk dervişleri, bu İslamlaştırma faaliyetinde büyük bir rol oynadılar. Türklerin “Ata” veya “Baba” adını verdiği bu dervişlerin faaliyetleri neticesinde X. yüzyılda Türkler artık İslamiyete ısınmaya ve kitleler halinde bu dine girmeye başladılar.⁵¹ Türk devletleri arasında İslamiyeti devlet dini olarak kabul eden ilk devlet İdil-Volga Bulgar Devleti oldu. 921 yılında Abbasi halifesinden kendilerine İslamiyeti öğretecek din bilgileri, camiler yapacak ustalar ve yardım için para gönderilmesini isteyen Bulgar hanı Almış Han’ın bu talepleri Halife tarafından memnuniyetle kabul edilecek, böylece bu devlet İslamiyeti resmi devlet dini olarak kabul edecekti.⁵²

İslamiyeti devlet dini olarak kabul eden bir başka Türk devletinin de Karahanlılar (840-1212) olduğu bilinmektedir. Halkı tamamen Türklerden oluşan bu devlet ilk Türk-İslam devleti olarak tarihe geçecektir.⁵³ Satuk Buğra Han ile birlikte Karahanlıların İslamiyeti kabul etmesi, İslamiyetin Orta Asyadaki en büyük başarısı olarak kabul edilmektedir.⁵⁴ Karahanlıların Müslüman olmasıyla Türk topluluklarının İslam dinine girmeleri daha da hız kazanmıştır.

Türk-İslam Dünyası açısından önemli bir dönüm noktası Oğuzların İslamiyete girmesi ve bunu sonucunda Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurulması olacaktır. 920 tarihinde İdil-Volga Bulgarlarıyla başlayan ve 940’lı yıllarda Karahanlılarla hız kazanan İslamlaşma süreci Oğuzlarla birlikte yepyeni bir çığır açmıştır. Zira Oğuz Türklerinin Müslüman olmasıyla İslam âlemi kendisini Bizans’a karşı koruyabilecek yeni ve tükenmez bir güce kavuşmuş oldu. Gerçekten Yakındoğu İslam âleminin bu yeni Müslüman unsuru yalnız Bizans tehlikesini geri atmamakla kalmamış, Arapların bir türlü yapamadığını da başarıp Anadolu’yu fethetmiş ve Bizans’ı bir daha İslam âlemine karşı tehlikeler yaratamayacak bir duruma düşürmüştür.⁵⁵

Selçuklular döneminde İslam âlemine yapılan hizmetler, zamanında, devrin müellifleri tarafından takdir edilmiş ve Türklere duyulan minnet ile şükran duyguları bizlere kadar nakledilmiştir. Bu nakillerden bir tanesi, özellikle İslam dünyasının Selçuklu’ya ve Türklere bakışını göstermesi açısından nakledilmeye değerdir. Ravendî,

⁵¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 12.

⁵² Geniş bilgi için bkz. H. Dursun Yıldız, “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XI, İstanbul, 1992; Nadir Devlet, “İslamiyeti resmen kabul eden ilk Türk devleti İdil-Bulgar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul, 1992.

⁵³ Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 110.

⁵⁴ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (nşr. Aykut Kazancıgil), İşaret Yay., İstanbul, 1994, s. 30-31.

⁵⁵ Sümer, *Oğuzlar*, s. 3

Selçuklu tarihi hakkında yazdığı “Râhatu’s-Sudûr” adlı eserinde şunları söylemektedir: “İmam-ı A’zam veda haccını yaparak Mekke’de Allah’a karşı niyazda bulunurken, ‘Ey Rabbim, benim ictihadım doğru ve mezhebim hak ise yardım et; çünkü ben senin rızan için Muhammed’in şeriatına iman ettim’ der; hafiften gelen bir ses ona, ‘Sen doğruyu söyledin, kılıç Türklerin elinde buldukça senin mezhebine zeval yoktur’ cevabını verir. Bunun nakl ve senetlerini kaydeden Ravendî şöyle devam eder: “Allah’a hamdolsun ki İslam’ın arkası kuvvetli, Hanefî mezhebi mensupları mesutturlar; Arap, Acem, Rum ve Rus diyarında kılıç Türklerin elindedir. Selçuk Sultanları Ebu Hanife âlimlerini o kadar korumuşlardır ki, onların sevgisi ihtiyar ve gençlerin kalbinde bakidir.”⁵⁶

Burada, yeri gelmişken, Anadolu kapılarını Türklere açan ilk Büyük Selçuklu devlet adamlarının dine ve mezheplere karşı bakış açısı üzerinde de durmak faydalı olacaktır. Selçukluların Abbasî halifelerine karşı gösterdikleri saygı, nasıl bir mezhep siyaseti güttüklerini de gösterir. Hakikaten Tuğrul Bey’den başlayarak bütün Selçuklu hükümdarları ehl-i sünnet akidelerini ve Hanefî mezhebini şiddetle müdafaa etmişler ve bunu devlet siyaseti için temel esas kabul etmişlerdir.

Esasen bu siyaset, Tuğrul Bey ve Alparslan gibi ilk reislerin temayülü ile uyuşmaktaydı. Çünkü, bu sultanlar gerçekten mutaassıp birer Hanefî idiler. Tuğrul Bey pazartesi ve perşembe günleri oruç tuttuğu gibi, Alparslan da vezirinin Şafii oluşundan hayıflanacak kadar mutaassıp bir Hanefî idi.⁵⁷

Alparslan zamanında devletin mezheplere karşı belli bir siyaset takip ettiğini, bu siyasetinde daha çok mezhepler arasındaki ahengi korumak ve aralarında oluşacak herhangi bir mücadeleyi önlemek şeklinde olduğunu görüyoruz. Buna karşılık, Hanefilikle Şafîliğin, bu Selçuklu hükümdarı ile veziri tarafından imkan ölçüsünde himaye edildiği görülmektedir. Örneğin, Alparslan Hanefiliği himaye ederken, veziri de Şafîliği devletin koruması altına almıştır. Gerçekten bizzat Nizamülmülk’ün açıkça ifade ettiği gibi Alparslan, Hanefî mezhebine çok bağlıydı ve “Vezirim (Nizamülmülk) Şafî mezhebinden olmasaydı (yani Hanefî mezhebinden olsaydı) ne kadar güzel olurdu” diyordu.⁵⁸ Bunu söyleyecek kadar mutaassıp Hanefî olan hükümdar, devlette

⁵⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 18.

⁵⁷ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 134-135.

⁵⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, (nşr. M. Altay Köymen), TTK Basım Evi, Ankara, 1999, s. 69.

Şafîliğin varlığına engel olmuyordu.⁵⁹ Nizamülmülk, eserinde, Alparslan'ın kendisi ile ilgili bu düşüncesinden daima endişe duyduğunu ve korktuğunu ifade ediyor. Yine Nizamülmülk'e göre; İslam'da temiz, iyi ve doğru yolda olan iki mezhep vardır: Biri Hanefî, mezhebi; diğeri, Şafî mezhebidir.⁶⁰

Görünüşe göre, Alparslan ve veziri Nizamülmülk'ün kendi mezheplerini diğeri mezheplere tercih etmeleri, arzu ve temayül sınırları içinde kalmamaktadır. Hükümdar ve veziri devlet teşkilatı dışında tarafsız davranmaya gayret etseler de, devlet teşkilatındaki dinî makamlara tayin yaparken birinci derecede Hanefî mezhebinden, ikinci derecede de Şafî mezhebinden kişileri tercih ettikleri görülmektedir. Bu siyasetin daha Tuğrul Bey zamanından beri uygulandığı dikkati çekmektedir. O, Maverâünnehir'den gelen bir Hanefî'yi Isfahan kadılığına tayin etmişti. Bu siyaset, Alparslan zamanında da devam edecekti. Hakikaten biz onun devlet teşkilatına Sünnî olmayanları almamak hususunda çok titiz davrandığını biliyoruz. Bununla beraber gerek Sünnî olmayan mezhepler ve gerekse Sufilik, Mutezilelik, Kerramiye, felsefe vs. gibi cereyanlar; devletin menfaatlerine hâlel getirmemek, sosyal huzuru ve düzeni sarsıcı bir durum yaratmamak kaydı ile hoşgörü ile karşılanıyordu.⁶¹

Din adamlarının desteğini kazanmanın önemini hükümdarlardan fazla, vezir Nizamülmülk'ün kavradığı anlaşılmaktadır. Zira Alparslan daha Horasan'da vassal bir hükümdar iken; Nizamülmülk, yaptığı ihsanlarla din adamlarından büyük bir ordu meydana getirmişti.⁶² Nizamülmülk'e göre Selçuklu Devleti'nin bekası için gece gündüz dua eden bu din adamları sayesinde Selçuklu hükümdarı Alparslan, her engeli kolaylıkla aşacaktır.⁶³

Kuşkusuz, İslam'a hizmet ideali sadece Tuğrul Bey'e ve Alparslan'a mahsus değildir. Onlardan sonra gelen sultanların özellikle bastırdıkları paralarda yer verdikleri ifadeler (Ruknu'l İslam, Muizzu'd-dîn, Muhyi'd-dîn, Nasuri'd-dîn, Ruknu'd-dîn, Gıyasu'd-dîn), kendilerini İslam dininin birer savunucuları olarak gördüklerinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.⁶⁴

⁵⁹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. III, Alparslan ve Zamanı, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 480-481.

⁶⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 69.

⁶¹ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 481-482.

⁶² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, (nşr. Tornberg), X, s. 23; (nşr. Bulak), IX, s. 13'ten naklen, Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 476.

⁶³ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 476.

⁶⁴ Coşkun Alptekin, *Selçuklu Paraları*, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1971, s. 484,487,488.

1.2. SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT (ŞEHİRLİ – GÖÇEBE OLGUSU):

Orta Asya Türk tarihinin ilk devirleri daha ziyade bozkır coğrafyasında cereyan etmiştir. Dolayısıyla bu coğrafya ve iklim, eski Türk yaşayışına, düşünce tarzına, inanç biçimine, örf ve adetlerine kısaca kültürüne tesir etmiştir.⁶⁵ Türk bozkır kültürünün geliştirildiği bölge, yani Andranova Kültür Sahası (Altay Dağları-Sayan Dağlarının güneybatı düzlükleri) bol otlaklarıyla besiciliğe çok elverişli, hatta ziraate imkan verecek ölçüde rutubetli bir yayla durumundadır.⁶⁶

İşte, 3500 yıllık hayatı Orta Asya bozkırlarında geçen Türkler, kendilerine mahsus bir kültür tipi oluşturmuşlardır. Biz buna, Türklerin yaşadıkları sahadan dolayı “bozkır kültürü” diyoruz.⁶⁷ Bazı ilim adamlarının “atlı kültür”, bazılarının “göçebe kültürü”, bazılarının ise “atlı göçebe kültür” olarak tanımladıkları⁶⁸ Bozkır kültürü bizce bu tanımlardan hiçbirine tam olarak uymamaktadır. Örneğin; Bozkır kültürü at üzerine kurulmuş bir kültür olmakla beraber Türklerin yaşam biçiminde coğrafi koşulların gerektirdiği ölçüde, demircilik ve tarım da önemli bir yer tutmuştur. Yalnız şurası bir gerçektir ki; Bozkır kültürü Türklerin geniş sahâlara hükmedebilmelerini, büyük siyasi teşekküller kurabilmelerini, Orta Asya’da büyük bir Türk kültürü oluşturabilmelerini sağlamıştır.

Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya gelinceye kadar yaşayışlarına baktığımızda onları ne tamamen göçebe olarak ne de tamamen yerleşik olarak tanımlayamayız. Türklerde din olgusunda da gördüğümüz gibi, farklı topluluk ve kültürlerle kurulan ilişkiler Türklerin yaşam tarzını etkilemiştir. Farklı kültürlerle ilişkilerin yoğun olduğu bölgeler, göç yolları üzerindeki bazı geçit noktaları ve kavşak merkezleri, yerleşik yaşamın izlerini taşıyan yerler olarak karşımıza çıkar; hatta yarı yerleşik şekilde çadırlarda yaşam sürdürülen yerlerde bile –örneğin Orhun kıyılarında– Türklerin başkentler kurduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Orta Asya’da, hayvanlara otlak bulmak için mevsimine göre yapılan göçlerle, develerin uzun yolculukları birbirinden farklıdır.⁶⁹

⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 205.

⁶⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 205.

⁶⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 206.

⁶⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 205-218.

⁶⁹ Faruk Sümer, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten*, XXIV/96 (1960), TTK Yay., Ankara, s. 567.

Eski Türklerin, yaz ayları için zaruri olan yayla hayatı dışında kışın barınmak üzere evler inşa ettiklerini biliyoruz. Esasen Türk hükümdarlarının, biri, yaylalarda; öteki vadilerde ve su kıyılarında olmak üzere iki merkezleri bulunurdu. Bu ikincisi, evlerden kurulu iskan yerleriydi.⁷⁰ Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Türkler daha Asya Hunları döneminde surlarla çevrili şehirler inşa etmişlerdi. Hunlar Kan-su'da Gu-tsang isimli, Çinlilerce “yatan ejder şehri” diye anılan bir şehir kurmuşlardı.⁷¹ Ancak, bozkır yaşayışına sahip olan Türkler, genellikle yaşam tarzlarına aykırı olduğu için surla kaplı olan şehirlerden hoşlanmamışlardır.

Türklerin, yerleşik hayat ve onun gerekleri ile yakından temas kurmalarının bilhassa Göktürkler döneminde olduğu anlaşılıyor. Bunda şüphesiz, Göktürklerin bir yandan komşuları Çinliler ile yakın temas kurmaları, öte yandan, kültürü yüksek bir kavim olan Suğdakların Göktürklerin hâkimiyeti altında bulunmaları başlıca rol oynamıştır.⁷²

II. Göktürk Kağanlığı dönemine ait, Göktürk Kitabelerinin bulunduğu yerin bir şehir olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu önemli kitabelerin ıssız yerlere, dağ başlarına dikilmesi bir mana ifade etmezdi.⁷³

Ayrıca Hazarların Belencer ve Semender adlı şehirleri, İdil Bulgarlarının başkenti olan ünlü Bulgar şehri, Tuna Bulgarlarının Piliska ve Preslav şehirleri bilinen ünlü Türk şehirleridir.⁷⁴ Ancak, bu Türk şehirlerinin pek azının kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Çünkü Türkler senenin sadece bir kısmında kullanılan bu meskenlerin sağlam olmasına ehemmiyet vermemişler, bu nedenle binalarını daha çok kerpiçten inşa etmişlerdir.⁷⁵ Avrupa'da büyük bir devlet kuran Atilla'nın Orta Macaristan'da ki başkentinde küçük ve büyük sarayları, halka ait evler, askeri garnizonlar, silah ve erzak depoları mevcuttu. Burada dikkat çeken bir başka nokta, Atilla'nın sarayında Romalı ustalara yaptırıldığı belirtilen bir hamamdan söz edilmesidir.⁷⁶ Bu da bize, Türklerdeki temizlik ve yıkanma geleneğini göstermesi bakımından önem arz eder. Yine bazı Çin kaynakları ve İbn-i Fadlan'da Türklerin

⁷⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 308.

⁷¹ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 310.

⁷² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979, s. 23.

⁷³ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 309.

⁷⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 309.

⁷⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 309.

⁷⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 310.

yıkanmaları hususunda bilgiler yer almaktadır.⁷⁷ Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'da açıklanan ve bugün bizde de kullanılan “yundi (yunmak)” sözcüğü “adam suda yıkandı” olarak açıklanmakta, bu da bize yine Türklerdeki temizlik anlayışını göstermektedir.⁷⁸

X. yüzyıl İslam coğrafyacıları, Türkleri hem göçebe hem yerleşik hayat sürdüren ve şehirleri çok olan bir ırk olarak tanımaktadırlar. Eserini 846-886 yılları arasında yazmış olan İbn-i Hurdabih, Türklerin on altı büyük şehri olduğunu söylüyor.⁷⁹ İslam coğrafyacılarından Mesudî (öl. 956), Murucu'z-Zeheb adlı eserinde Yenikend/Yenikand ve ona yakın yerlerde yani Sirsuyu'nun yatağında Oğuzların yerleşik hayat yaşadıklarını söyler. Aynı yüzyılda Müslüman olmuş birtakım Oğuz ve Karluklar da Farab-SütKent yöresinde oturuyorlardı. XI. yüzyılda da Oğuzlardan önemli bir küme, aynı ırmağın orta yatağında Karaçuk dağları ile ırmağın bu dağların karşısına düşen kısmındaki şehirlerde yaşamaktalardı. Göçebe Oğuzlar burada yaşayan yerleşik ırktaşlarına yatuk –tenbel-adını vermişlerdi. Çünkü göçebe Oğuzlara göre bu yerleşik Oğuzlar; şehirlerden dışarı çıkmazlar, savaş yapmazlardı. Anadolu'da da XIV. ve XV. yüzyılda Orta ve Batı Anadolu'da yerleşik hayat sürdüren Türkler, göçebe kavimlere “Yörük” yani göçebe demişlerdi.⁸⁰

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce yerleşik hayata hiç de yabancı değillerdi. Eğer, Türklerin bir kısmı yerleşik hayat sürdürüyor olmasaydı, Anadolu'ya yerleşik Türklerin geldiğini söylemek mümkün olmayabilirdi.⁸¹

Türkler XI. yüzyılda Anadolu'ya geldiklerinde şehir hayatına hiç de yabancı olmayan bir hayat tarzına sahiplerdi. Oğuzlar, Sir Derya boylarında yaşarken asla tam bir göçebe hayatın içinde olmamışlardı. Hem ziraatle uğraşmaları, hem de Yenikend/Yenikand gibi kışlık şehirlerinin mevcut oluşu, Oğuzların yerleşik hayat gelenekleriyle iç içe olduklarını gösteriyordu.⁸² Yalnız şurası da önemli bir gerçektir ki; Türk göçebe unsuru, Oğuz Türklerinin Yakındoğu'da Selçuklulardan sonra da siyasî hâkimiyetlerini devam ettirmelerinde başlıca rolü oynadığı gibi, Osmanlı devrinde de

⁷⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 310; İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi.*, s. 57.

⁷⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divan.*, s. 711.

⁷⁹ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız.*, s. 571.

⁸⁰ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız.*, s. 573.

⁸¹ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız.*, s. 571

⁸² Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi: XI.-XIV. Yüzyıllar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, s. 56-59.

Anadolu'daki yerleşik Türk cemiyetinin varlığını korumasında önemli bir etken olmuştur.⁸³

Türklerin kültürel hayatına baktığımızda Orta Asya'da oldukça yüksek bir kültürün varlığı göze çarpar. Miladî altıncı asır başlangıcında Uygurlar, bir takım ilmî ve tarihî eserler istemek için Çin İmparatorluğu'na bir elçi göndermişler ve Çin ulemasından Liya-ev-si'yi edebî eğitim vermesi için getirtmişlerdir. Yine bir Çinli seyyah, Uygur hükümdarının sarayında müverrihler ve şairler olduğunu, devlet ileri gelenlerinin çocuklarının mekteplerde okuyup şiir eğitimi verecek kadar kudret kazandıklarını ve yine bu mekteplerde kütüphanelere tesadüf ettiğini söylüyor.⁸⁴

Sirsuyu kıyısında bulunan Oğuz şehirlerinin yıkıntılarında bundan yirmi yıl önce yapılan arkeolojik kazılar, bu şehirlerde oldukça yüksek bir kültür hayatının varlığını göstermektedir.⁸⁵

Maks Müller, Orta Asya Türklerine “barbar” sıfatını vermenin doğru olmadığını, onların ilim ve sanatta gelişmiş bir cemiyet meydana getirdiklerini itiraf etmişti. Yapılan araştırmalar ve son zamanlarda Turfan-Karahoça bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen çok kıymetli eserler, Türklerde gerçekten yüksek bir medeniyetin varlığını ispat ederek Maks Müller'i teyit etmektedir.⁸⁶

Birunî'den anladığımıza göre Müslüman Oğuzlar mumyacılığı bilmekte ve – “otacı” veya “emci” denilen Türk tabipler- birçok otlardan ilaç yapmaktalardı. Bu durum bize Selçuklularda, Anadolu'da sultan, bey gibi Türk büyüklerinin cesetlerinin mumyalanmasının millî bir menşei olduğunu gösteriyor. Ayrıca kubbemsi Oğuz mezar şekillerinin Selçuklu kümbetleri ile benzerlik arz ettiğini de söyleyebiliriz.⁸⁷

Anadolu'ya gelmeden önce Türklerde sosyal ve kültürel hayatla ilgili olarak Faruk Sümer şunları ifade etmektedir: “Oğuzların Anadolu'ya getirdikleri harsları yani kültürleri ve bu arada her türlü gelenekleri bütün hususiyetleri ile zamanımıza kadar kuvvetle yaşayıp gelmiştir. Günümüzdeki Anadolu Türklerinde, ataları olan Oğuzların harsları, ruhî davranışları ve antropolojik vasıfları hâkimdir. Bugün herhangi bir kimse Anadolu'nun bir bölgesinde Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzlara dair söylediklerini bu

⁸³ Sümer, *Oğuzlar*, Önsöz.

⁸⁴ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 47.

⁸⁵ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız..*, s. 573.

⁸⁶ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 47.

⁸⁷ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız..*, s. 574.

bölgedeki Türklerin dil ve davranışlarında, gelenek ve göreneklerinde açıkça müşahede edebilir. Hatta bu kimse, Dede Korkut destanlarından bazılarının Anadolu’da hâlâ yaşadığını görmekle hayretler içinde kalabilir. Oysa Türkistan’daki Türkmenler bunları çoktan unutmuşlardır. Bize göre, şimdi Oğuz tipini en fazla Batı ve Güney Anadolu’da “Yörük” adı verilen topluluklar temsil etmektedir.”⁸⁸

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Oğuz Türklerinin asıl ve gerçek mümessillerini görmek için Türkistan’ı değil, Anadolu’yu dolaşmak yeterli olacaktır.

1.2.1. Oğuz Destanlarına Göre Türkmenlerin Yaşayışı

Kuşkusuz Türk tarihini incelerken, bize önemli bir kaynak teşkil eden bilgi malzemelerinden biri destanlardır. Biz de burada, özellikle Anadolu’ya gelmeden önce Türkmenlerin yaşayışlarıyla ilgili bilgiler elde edebilmek amacıyla Oğuz destanlarına bakmayı, ondan birkaç örnek vermeyi uygun bulduk. Yapılan incelemenin neticesinde gördük ki, destanlarda dikkati çeken bazı gelenek ve inançlar, bugün bizlere hiç de yabancı değildir. Bu gelenek ve inançlar Anadolu’nun birçok bölgesinde bazı ufak değişimlerle de olsa, hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Örneğin; destanlarda verilen aile hayatı ile bugünü karşılaştırdığımızda aynı geleneklerin bugün de yer yer devam ettiğini görüyoruz. Destanlarda adı geçen ve hepsi beylerden oluşan Türkmen liderlerinin tek kadınla evli oldukları görülüyor. Bu beyler eşlerine “görklüm (güzelim)” sözüyle hitap etmekteydiler. Evlenmede kız evinin oğlan evinden kalın ve kalın başlık istemesi geleneği mevcuttu. Birbirlerini seven aileler daha beşikte iken çocuklarını birbirleriyle nişanlamaktaydılar. Bu geleneğe Anadolu’da beşik kertmesi denmiştir. Ayrıca, destanlarda beylerden birçoklarının birbirleriyle dünür oldukları gözükmektedir.

Oğuzlarda ölen kardeşlerin eşleriyle evlenme geleneği mevcuttu. Selçuk’un oğullarından Mikail’in ölümü üzerine kardeşi Yusuf, Mikail’in karısıyla evlenmiş ve bu evlilikten İbrahim Yınal doğmuştur. Mikail’in çocukları Tuğrul ve Çağrı Beyler ile İbrahim Yınal’ın anne bir kardeşliği böyle olmuştur.⁸⁹ Bu da bugün Anadolu’nun bazı yerlerinde hâlâ devam eden bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türklerde aile hayatına ve kadınlara büyük önem verilmektedir. Oğuzlarda kadınların cemiyet içinde ne kadar şerefli ve yüksek bir mevkiye olduğu

⁸⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s. 6.

⁸⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 389.

Oğuznameler’de geçen birçok kadının, Oğuz ilinde beylik yapmış olmasından anlaşılmaktadır.⁹⁰

Destanlarda geçen saygı davranışları arasında selam verme ve el öpme gibi geleneksel hususlardan bahsedilmektedir. En çok kullanılan selam şekli “baş indirip, bağır basmak” tı.⁹¹ Bu, Anadolu Türklerinde son zamanlara kadar başlıca selam şekli olup şimdi Türkiye’nin taşra vilayetlerinde görülmektedir. Ayrıca destanlarda görülen, söz söyleyecek bir kimsenin büyüklerinin önünde diz çökmesi geleneği de, bugün hâlâ bazı bölgelerimizde yaşamaktadır.

Destanlarda Oğuz ilinde bazı yiğitlerin yüzlerinin peçeli olduğu söylenmektedir. Örneğin; Bamsı Beyrek, Kara Turalı, Kara Çekür bunlardan bazılarıdır. Bu gençlerin çok yakışıklı oldukları için yüzlerini örttükleri destanların ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹² Bu da aklımıza bunun muhtemelen nazar değmesi olayına karşı bir tedbir olduğu ihtimalini getirmektedir. Nazar değmesi bizde de bugün çok korkulan ve tedbir alınan bir hadisedir.

Destanlarda çocuk ve delikanlıların oynadıkları aşık oyunundan da bahsediliyor. Bu oyun milli bir oyundur ve Göktürkler devrinden beri oynandığı bilinmektedir. Bugün de hâlâ Anadolu’da bu oyun oynanmaktadır.⁹³

Destanlardaki kahramanlar soğukkanlı insanlar olarak karşımıza çıkmıyorlar. Onlar, karşılaştıkları olaylar karşısında taşkın ve coşkun tepkiler gösteriyorlar. “Acıyı tuttuklarında” yani öfkelenediklerinde bıyıklarından kan çıktığı, üzüldüklerinde “böğürü böğürü” ağladıkları görülüyor. Sevindiklerinde ise “kas kas güldükleri” görülüyor.⁹⁴ Bu söz, kıs kıs gülmek şeklinde bugün bizimde kullandığımız bir tabirdir.

Destanlarda Türklerin başlıca derin üzüntülerini göstermek için sergiledikleri davranış biçimi ağlamaktır. Tutsaklık ve ölüm gibi hadiseler sonucunda ordular derin bir yasa bürünür, cesur beyler böğürü böğürü ağlarlar, kadınlar saçlarını yolar, yüzlerini ve yakalarını yırtar ve ayaklarından ayakkabılarını çıkarırlardı.⁹⁵ Göktürklerden Osmanlı Hanedanı’na kadar devam eden bu gelenek, özellikle İslam Aleminin ulema sınıfı tarafından hayret ve taaccüple karşılanmıştır.

⁹⁰ Sümer, *Oğuzlar*, s. 390.

⁹¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 390.

⁹² Sümer, *Oğuzlar*, s. 395.

⁹³ Sümer, *Oğuzlar*, s. 396.

⁹⁴ Sümer, *Oğuzlar*, s. 397.

⁹⁵ Sümer, *Oğuzlar*, s. 397.

Destan kahramanlarında derin üzüntünün tezahürü, börk veya sarıklarını yere vurmaktı ki, aynı gelenek, Osmanlı Devleti'nde de vardı. Ayrıca yas alameti olarak karalar giymek, Selçuklu Devri Türkmenleri arasında da görülen bir gelenektir.⁹⁶

Destanlarda görülen bir diğer gelenekte kahramanların öldükleri takdirde atlarının boğazlanıp, yuğ aşısı verilmesidir. Bugün de Anadolu'da ölen bir kişinin ardından umumiyetle helva pişirilip dağıtılmaktadır. Örneğin; destanlarda geçen Bamsı Beyrek, ölmeden önce atının kuyruğunun kesilmesini istemiş ve yoldaşları bunu yerine getirmişlerdi. Bu eski bir Türk geleneği idi. Altay kazılarında bulunan atların kuyrukları 25 cm. kadar kesikti. Anadolu'daki gelenekte böyle idi. Nitekim Orta Asya'da bazı Türk aşiretlerinden ölünün eşyası ile birlikte atının da aynı mezara gömüldüğünü bilmekteyiz.⁹⁷

Osmanlı hanedanı'nda da bu gelenekler zaman zaman yaşatılmıştır. Örneğin; Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi Ahmed Bey'in oğlu Süleyman Bey'in cenaze töreni Anadolu Türkmenlerinin geleneğine göre yapıldı. Merhum Şehzadenin tabutunun önünden; kuyrukları kesilmiş, eğerleri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kırılmış olan yayları ile sarığı da tabutunun üzerine konulmuştu.⁹⁸

Son olarak destan kahramanlarının fazilet telakkilerine gelince; bunların başlıcaları; cesur ve merhametli olmak, güçsüzleri korumak, yoksullara yardım etmektir. Zayıflara, yaşlılara sataşan ve yolculara, çobanlara saldıranlar onların katında kötü insanlardır.⁹⁹ Bu faziletler zaman içerisinde biraz yıpransa da Anadolu Türkünün bugün hâlâ değişmeyen değerleridir.

---

⁹⁶ Sümer, *Oğuzlar*, s. 398.

⁹⁷ Roux, *Orta Asya*, s. 93.

⁹⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s. 399.

⁹⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 399.

1.3. İKTİSADİ HAYAT

Bozkır Türk ekonomisinin temelini, yüksek ovalar ve yaylaları olan bozkır coğrafyasının şartları gereği çobanlık ve hayvancılık teşkil ediyordu. Yetiştirilen en önemli hayvanlar ise at ve koyun idi.¹⁰⁰

Çin kaynaklarına göre, Göktürkler Orta Asya'nın siyasî hâkimiyetini ellerine geçirmeden önce, Altay dağlarındaki yurtlarında demircilik yapmaktalardı. Bu husus Bizans kaynaklarında da teyit edilmektedir. 568 yılında Bizans imparatoru Justin'in Batı Göktürk hükümdarı İstemi Kağan'a yolladığı Zemark'ın başkanlığında bulunan elçilik heyeti Maverâünnehir'e gelince, birçok Türk, ellerindeki demirleri Bizanslılara göstererek bundan satmak istediklerini söylemişlerdi.¹⁰¹

Bozkırlı Türklerin başlıca gıda maddesi et idi. En çok at ve koyun eti yenirdi. Priskos'un hazır bulunduğu meşhur ziyafette Atilla yalnız et yemişti.¹⁰² Bulgar Hükümdarı tarafından verilen yemekte yalnız et vardı.¹⁰³ Türkler eti uzun müddet muhafaza edebilmek için çok erken çağlarda konserve yapmayı öğrenmişlerdi. Konserve et Çin'e ihraç edilen başlıca maddelerden biri idi.¹⁰⁴ Türklerde en sevilen ve yenen yemekler yahni ve Kaşgarlı Mahmud'da geçen tutmaç idi.¹⁰⁵ Ta Hunlardan beri en ünlü Türk içkisi de kımız idi. Oğuzlar boza da yapıyorlardı. Sebzeyle fazla istek duyulmazdı. Sütü darı, peynir, yoğurt bozkır yemekleri idi.¹⁰⁶ Uygurlar (Türkistan'da) üzüm yetiştiriyor, pekmez ve şarap elde ediyorlardı.¹⁰⁷

Bozkırlar sahasının çoğunluğunu otlaklar teşkil etmekte ise de tarıma elverişli yerleri de vardı. Mesela Çin kaynaklarına göre, Hunlar, buğday ve darı ekip biçiyorlardı. Bir Çin yıllığı, şiddetli soğuk yüzünden bir sene Hun topraklarında ekin olmadığını yazar. Yine aynı kaynaklar bir Hun buğday cinsi ile bir Hun fasulyesinden bahsederler.¹⁰⁸ Göktürklerin göçebe olmakla beraber, çiftçiliğe büyük önem verdiklerini Çin ile yapılan bir antlaşmadan anlıyoruz. Göktürk hükümdarı Kapağan (691-716), Çin ile bir barış antlaşması yapabilmek için, Çin'den bir milyon kile darı, üç bin adet

¹⁰⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 304.

¹⁰¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 567.

¹⁰² Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 305.

¹⁰³ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi..*, s. 45.

¹⁰⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 305.

¹⁰⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divan..*, s. 597.

¹⁰⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 305.

¹⁰⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 306.

¹⁰⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s. 314.

çiftçilik aleti ve çok miktarda demir istemiştir. Türklerin tahıl bitkilerinden, ilk defa darıyı tanıyıp ektikleri anlaşılıyor. Dilimizdeki tarla sözünün “tarıg-lak”tan, yani darı biten yer manasına gelmesi bunu gösteriyor. Darının arpa ve buğdaya nazaran daha kısa zamanda yetişmesi, onun tercih edilmesinde başlıca sebep olsa gerektir.¹⁰⁹

Orta Asya’da yapılan kazılar da bu bilgiyi desteklemektedir. Altay bölgesinde Hunlar zamanından kalma sulama kanallarına tesadüf edilmiştir. Selenga bölgesinde, Göktürlere ait kurganlarda kürek ve pulluklara rastlanmıştır. Göktürkler zamanında kullanıldığı anlaşılan bir su kanalı olan Tötü Kanalı’nın oldukça yüksek bir teknikle yapıldığı ve Ruslarında 1935’te bu kanalı aynen kullandıkları biliniyor. Bazı Karluk ve Oğuz iskan yerleri de aynı şekilde sulanmakta idi.¹¹⁰

Özellikle Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bol malzemeye dayanarak, Alparslan zamanında Türklerin hayatında ziraatin büyük yer tuttuğu söylenebilir. Onun verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki,¹¹¹ XI. asrın ikinci yarısında Türkler büyük ölçüde yerleşik hayata geçmiş bulunuyorlardı. Üretim baş köşesinde buğday yer almaktaydı. Bunu arpa ve darı takip ediyordu. Önem bakımından meyve yetiştiriciliği ikinci sırada bulunuyordu, sonra pamuk geliyordu. Görünüşe göre sebze üretimi önem bakımından en son sıradaydı.¹¹²

Göktürk Devletinin, komşuları ile olan siyasî ilişkilerinin temelini iktisadî münasebetler oluşturuyordu. İpek Yolu’na hâkim olma mücadelesi onları sadece Çinlilerle değil, Bizans ve Sasanîlerle de karşı karşıya getiriyordu. Örneğin Bizans ile ilişkilerinin temeli, Çin-Bizans ticaretine Sasanîleri karıştırmamak esasına dayanıyordu. Coğrafi mevkileri dolayısıyla Asya’nın muhtelif medeniyetleri arasında bir kültür köprüsü rolü üstlenmişlerdi. Türk hakanlarının saraylarında dünyanın her tarafından toplanıp getirilmiş sanat eserleri olduğu gibi, halk arasında da iktisadî bir refah ve inkişaf vardı. Kendi ürettikleri ürünler ile ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Çin ipekleri gibi ithal ettikleri ürünler ise ihracata nispetle çok ehemmiyetsiz kalıyordu.¹¹³

Göktürklerin ünlü hükümdarı Bilge Kağan, Türk milletinin, Ötüken ormanında oturup kervan sevk ederse sıkıntı çekmeyeceğini söyleyerek ticareti tavsiye ediyordu.¹¹⁴

¹⁰⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 568.

¹¹⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli.*, s. 314.

¹¹¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan.*, s. 150,204,475,535.

¹¹² Köymen, *Büyük Selçuklu.*, s. 485.

¹¹³ Köprülü, *Türk Tarihi.*, s. 44-45.

¹¹⁴ *Orhun Abideleri*, (nşr. Muharrem Ergin), Boğaziçi Yay., s. 59.

Hakikaten ticaret Türklerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Onlar yalnız avcılık, ziraat ve hayvancılıkla uğraşmamışlar; av ve hayvan mahsullerini tahıl karşılığında Çinlilere vermişler, hatta daha önce de ifade edildiği gibi Bizans ve Sasanîlerle olan ilişkilerinin temelini ticaret üzerine oturtmuşlardı. Çin’le olan bu ticarî münasebetler, Çinlileri zaman zaman yarı Türkçe yarı Çince para basmaya mecbur etmiştir. Aynı şekilde bazı Türk devletleri de ayrı ayrı paralar bastırmışlardı.¹¹⁵

Orta Asya’da Türklerin, sürüleri ve çoluk çocuklarıyla göç ettikleri iki büyük göç yolundan başka; binlerce yıllık bir kervan yolu vardı ki, Çin ipekleri bu yoldan gelirdi. Bu yol, Gobi çölünden ve dağlar arasındaki Tarım çukurluğu kumsallarının kenarlarından geçer, Pamir’den Tarek Davan geçidinden, garp havzasına ve İran ile Azerbaycan’a ve Irak, Suriye havalisine giderdi. Türkler Çin’den aldıkları ipeği bu yolla batıya getirirlerdi. İşte İran (Sasanî) ve Bizans ile iktisadî münasebetlerinde bu yol, önemli bir etken olmuştur. Türkler bu coğrafî mevkilerinin önemini gayet güzel idrak etmişler ve bundan faydalanmasını bilmişlerdir.¹¹⁶

Türk Devletleri komşu milletlere umumiyetle başta at olmak üzere, canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar; karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar Çin ile; Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret anlaşmaları yapmışlardı. Türklere Çin’den pirinç, ipek, ipekli kumaşlar, hububat; Roma ve Bizans’tan da diğer ihtiyaç maddeleri gelir, Türkler de onların eksiklerini tamamlardı.¹¹⁷

Ayrıca demircilik ve madencilik meslekleri, Bozkır Türklerinin önemli uğraş alanlarından idi. Türkler mükemmel kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren imal ederlerdi. Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları altın levhâlarla kaplanır ve kıymetli taşlarla süslenirdi. Ayrıca Türklerde dokumacılık, marangozluk, tahta oymacılığı, debbağlık sanatı diğer önemli uğraş alanlarıdır.¹¹⁸

¹¹⁵ Köprülü, *Türk Tarihi..*, s. 44-45.

¹¹⁶ Köprülü, *Türk Tarihi..*, s. 45.

¹¹⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s.312.

¹¹⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli..*, s.308.

2. TÜRKMENLERİN ANADOLUYA YERLEŞMELERİ

2.1. TÜRKMENLERİN YERLEŞTİĞİ BÖLGELER (ŞEHİRLER, KÖYLER, KIRSAL KESİM):

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Türkler Anadolu akınlarına başlayıp Anadolu'yu fethettiler döneminde, bazı gölgeler istisna olmak üzere Anadolu'da nüfus çok azdı. Özellikle Türklerin Anadolu'ya ilk girdikleri yer olan Doğu Anadolu nüfusunun azlığı ile dikkat çekmekteydi. Bölgede Bizans'ın, Ermeni ve Gürcülere karşı uyguladığı siyaset ve bunlar arasındaki mezhep mücadeleleri, nüfusun iyice azalmasına neden olmuştu. Mütemadiyen devam eden Türk akınları nedeniyle bölgeden göçler de artınca, nüfus daha da azalmıştı. Türkler, Anadolu'ya ilk girdiklerinde yerli nüfus Türklerden daha fazlaydı.¹¹⁹ Anadolu'da kendilerine uygun yaşam koşullarını bulan Türkler, bu memleket topraklarına sınımsız tutunacaklardı.

Selçuklu Sultanlarının iskan siyaseti neticesinde Anadolu'nun birçok bölgesinde çeşitli Türk oymakları ve boyları yerleşme imkanı bulmuşlardır. Sivas, Tokat, Amasya, Antakya, Isparta, Burdur, Muğla, Gaziantep, Kahramanmaraş, Yozgat, Tarsus, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Malatya, Erzincan, Tunceli gibi şehirler önemli yerleşim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'yu fetheden Türkmenler, fethettikleri yerlere Türk devlet geleneğine uygun olarak yine kendileri yerleşmişlerdi. Ebu'l-Fida, Anadolu'nun coğrafi sınırlarını tespit ettikten sonra, burada Türklerin oturduğunu belirtmektedir.¹²⁰

Malazgirt Zaferini müteakip ilk Selçuklu fetihleri esnasında Alparslan'ın Erzurum ve havalisini Ebu'l Kasım Saltuk'a ikta olarak verdiğini biliyoruz. Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliği olarak karşımıza çıkacak olan Saltuk Türkmenlerinin yerleştiği bölgeler olan; Erzurum, Kars, Bayburt, Tercan, İspir, Oltu, Koçmaz, Mücingerd aynı zamanda, Anadolu'da ilk iskan edilen yerler olmuştur.¹²¹ Bu bölgeler Moğol istilası esnasında, büyük Türk göçlerinin Anadolu'ya akışında da Türkmenlerin ilk uğrağı ve yurdu olmuştur.¹²²

¹¹⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 100.

¹²⁰ Ebu'l-Fida, *Takvimü'l - Büldan*, s. 378-379'dan naklen, Seyfullah Kara, *Selçukluların Dinî Serüveni*, Şema Yay., s. 541.

¹²¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, s. 4,31,40.

¹²² Turan, *Doğu Anadolu..*, s. 50.

İlk fetihler esnasında yine Türkmenlerin Erzincan, Kemah, Divriği, Şebinkarahisar bölgelerine yerleştiğini biliyoruz.¹²³ Bu bölgeler Mengücekler Beyliğinin siyasi oluşum sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Anadolu'da Erzen, Bitlis, Ahlat, Muş, Aras vadileri de ilk yerleşim yerleri olmuştur; aynı yerler daha sonra Moğol istilasıyla meydana gelen göç dalgasının da yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cüveyni, Harezmsah'ın Ahlat muhasarası esnasında bu saydığımız yerlerin Türkmen muhacirlerle dolu olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Yine, biz, 1071'den sonra emrindeki büyük bir Türkmen boyu ile Artuk Bey'in Diyarbakır, Mardin, Harput, Malatya bölgelerinde fetihlere girişip bu bölgelerde yerleştiğini biliyoruz. Hakikaten Artukluların daima göçebe bir Türkmen kitlesine dayandığı ve ordularının da Türkmenlerden oluştuğu bilinmektedir.¹²⁵

Anadolu'ya gelen Türklerin sayısı ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır; zira kaynaklar, bu konuda yeterli bilgiler vermemektedir. Bu nedenle eldeki birtakım bilgilerden, birtakım yorumlar yapabiliyoruz. Örneğin, 1098'de Bizans, İzmir'i Türklerden geri aldığında 10.000 Türk'ü katletmiştir. Bu da bize Çaka Bey'in çevresindeki Türklerin sayısının, İzmir şehrinin o zamanki durumu göz önüne alınırsa hiç de azımsanmayacak ölçüde olduğunu gösteriyor. 1118'de Laodikeia'yı (Ladik) savunan Türk kumandan Alp Kara, yanındaki 800 Türk ile kalabalık Bizans ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca geri çekilmişti. Bu ve benzeri rakamlar XI. yüzyıl sonları ile XII. Yüzyıl başlarında, Anadolu'da Türk nüfusunun hiç de azımsanmayacak ölçüde olduğunu gösteriyor.¹²⁶

Süryani Mihael Anadolu'ya gelen Türkmenlerden bahsederken Türkmenlerin Kilikya Ermeni topraklarına girdiklerini, Kozan'a kadar ilerlediklerini ve bunların 25.000 kişilik askerlerinin olduğunu belirtmektedir.¹²⁷ Her ne kadar Müslüman yazarlar, Anadolu'dan Selçuklular burada devlet kurduktan sonra bile *Rum/Roma* diye söz etmeye devam ettikleri biliniyorsa da, Friedrich Barbarossa'nın Haçlıları'ndan itibaren (III. Haçlı Seferi 1189-1191) Batılı yazarlar, bu ülkeden "Türkiye" diye söz etmeye başlamışlardır. Anadolu'da Türkleşme yoğunluğu ne olursa olsun, bu "Türkiye'nin

¹²³ Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 55.

¹²⁴ Cüveyni, *Cihan-Güşa*, II, s. 178'den naklen; Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 128.

¹²⁵ Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 134-137.

¹²⁶ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal...*, s. 42.

¹²⁷ Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 175.

sınırları ne kadar belirsiz olursa olsun, çağdaşlarının gözünde, Anadolu'nun Türk niteliğinin ülkenin bütününe damgasını vurmuş olduğu kesindir.¹²⁸

Türkmenlerin Anadolu'ya girişi ile birlikte bu topraklara adaptasyon biraz zaman almışsa da, yine de kısa sayılabilecek bir sürede, Türkmenler Anadolu'nun yeni sakinleri olmuşlardır. Hakikaten, ilk etapta yerli ahali tarafından “Tanrının onları cezalandırmak için gönderdiği askerler”, “rüzgar gibi atlar üzerinde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı askerler”¹²⁹ olarak görülen Türkmenler, kısa süre içerisinde bu coğrafyanın yeni sahibi olmuşlardır. Özellikle kırsal alanlarda Türkmenlerce ortaya çıkarılan yerleşmelerde, Türkçe adların görülmesi Anadolu'daki Türkmen yerleşmelerinin güzel bir ispatıdır. Nitekim Afşar, Salur, Beydilli, Eğmür, Kargı, Yazır gibi boy adları; Karakeçili, Koyunlu, Sarılı, Ağcalı, Çiçekli gibi aşiret adları; Höyük, Ören, Viran gibi yer adları, Anadolu'ya Türkmenlerin damga vurduğunun açık göstergesidir.¹³⁰

Anadolu'ya gelen ve önceleri Doğu ve Orta Anadolu taraflarına yerleştirilen Türkmen kitleler, daha sonra özellikle Moğol istilası nedeniyle uçlara ve batı bölgelerine yerleştirilmiş ve bu surette oraların da Türkleşmesi sağlanmıştır. Bu konuda önemli etkenlerden biri, 1300 yılında ortaya çıkmış ve otuz yılı aşkın bir zaman devam etmiş olan büyük kuraklıktır. Bu kuraklık sebebiyle büyük insan grupları, uç bölgelere doğru hareket etmiş ve böylece Ege ve Marmara bölgeleri büyük ölçüde Türkleşmiştir. Bu da Batı Anadolu'nun Orta Anadolu'ya göre daha fazla Türkleşmesini sağlamıştır. Bu husus, Osmanlı tahrir defterleriyle açığa çıkmaktadır.¹³¹ Moğol istilası esnasında Moğolların Maveraünnehir'deki Türkmenlerden 10.000 kadar atlıyı Anadolu'ya sevk ettiğini biliyoruz.¹³²

Moğolların neden olduğu göç dalgasıyla Anadolu'ya gelen Türkmenlerden bir kısmı, Memlük Devleti tarafından Gazze'den Diyarbakır'a ve Antakya'ya kadar olan sahaya yerleştirildiler. Bu Türkmenlerin bir kısmı Dulkadir ve Ramazanoğulları Beyliklerinin temelini attı. Afşar boyuna mensup olan Karamanoğulları Orta Anadolu'da güçlü bir siyasi teşekkül oluşturarak Moğollara karşı direnişe geçtiler. Batı Anadolu'da Aydın, Saruhan, Menteşe, Karesi; Orta ve Güney Anadolu'da Teke, Hamit, Germiyan, Eratna; Kuzey Anadolu'da Candar, İsfendiyar ve Çobanoğulları gibi

¹²⁸ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 100-101.

¹²⁹ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 49-50.

¹³⁰ Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s. 60.

¹³¹ Ömer Lütfü Barkan, *Tarihî Demografi Araştırmaları*, s. 11'den naklen, Kara, *Selçukluların...*, s. 541-542.

¹³² Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s. 24.

Türkmen beyleri tarafından yönetilen beylikler ortaya çıktı. Bu beylikler buldukları bölgelerde sadece Moğollara ve Bizans'a karşı bir direniş unsuru olmakla kalmadılar; aynı zamanda çevrelerindeki bölgelerle ticaret yapan ve buldukları bölgeleri bayındır hale getiren birer siyasi teşekkül haline geldiler.¹³³ Kısacası Moğol istilası Anadolu'da meydana getirdiği bütün olumsuzluklara rağmen Anadolu'nun Türkleşmesinin tamamlanmasında başlıca unsur oldu.

Anadolu'ya gelen Türklerin nüfusu üzerinde kesin bir sayı vermek mümkün olmasa da, Faruk Sümer'e göre Türklerin sayısı, yerli halkın sayısına göre kat kat fazladır. Zira 1520-1530 yılları arasındaki vergi nüfusu tahrir defterleri üzerinde Ömer Lütfü Barkan tarafından yapılmış olan araştırma; Kars, Artvin, kısmen Erzurum ve Van bölgeleri dışta kalmak üzere Türkiye'nin Suriye, Filistin, Musul, Ane, Deyr ve Rahbe ülke ve bölgeleri ile birlikte 1.073.750 Müslüman ve 77.266 Hıristiyan vergi nüfusuna sahip olduğunu göstermiştir.¹³⁴

Anadolu'da Türkleşme her yörede aynı olmamıştır. Genellikle sınırlardaki olayları ele alan vekayinamelerden de anlaşılacağı üzere gerçek Türkmen unsuru sınırlarda, yani uçlarda toplanmıştır. Bizanslı yazarların, bazı yerlerden Türkçe adlarıyla söz etmelerinden de anlaşılıyor ki, bu yerlerin eski adlarını bilen kimse bile artık kalmamıştır.¹³⁵ Bu da, Anadolu'daki Türkleşmenin varlığını bize bir kez daha ispatlamaktadır.

İbn-i Said el- Magribî'nin, Moğollar zamanında yazdığı bir coğrafya kitabında, Anadolu Türkmenleri hakkında mühim kayıtlar vardır. Bunlara göre Denizli ve Menderes havzasında 200.000 hane Türkmen ve Kastamonu ile Ankara arasındaki Çortanlı dağlarında 30.000 hane Türkmen yaşamıştır. Uludağ'dan Tarsus'a kadar uzanan Batı Anadolu dağ mıntıkaları, bu eserde "Türkmen dağları" adıyla anılmıştır.¹³⁶

Anadolu'da XII. Yüzyılda kentsel yaşam, Türklerle birlikte yeniden canlanmış, XIII. yüzyılda ise Bizans yönetiminin son birkaç yüzyılında olduğundan çok daha üstün bir düzeye ulaşmıştır. Saint Quentinli Simon, XIII. yüzyılın ortalarında Selçuklu Devleti'nde yüz tane kent bulunduğunu söyler. İbn-i Said de Selçuklu Devleti'nde yirmi dört taşra kenti bulunduğunu ve her birinin de resmî valisi, kadısı, camii, hamamları ve

¹³³ Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s. 65-66.

¹³⁴ Barkan, *Tarihî Demografi Araştırmaları*, XI., s. 11, Tablo I'den naklen Sümer, *Oğuzlar*, s. 575-576.

¹³⁵ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 151.

¹³⁶ Togan, *Umumi...*, s. 197.

kumaş tüccarları bulunduğunu bildirmişse de bu kentlerin adını vermemiştir.¹³⁷ Bu kentlerde, Anadolu'da yaşayan çeşitli halklar birlikte oturuyorlardı. Antalya'da Rumların, Yahudilerin ve Türklerin özel mahalleleri olduğu kaydedilmiştir. Anadolu'da bazı gayrimüslim semt ve mahalleleri surlarla çevrilmiş, Türk ve Hıristiyan kesimleri birbirinden ayrılmıştır. Ancak iki toplum birbirini tanıdıkça bu surlar zamanla kaldırılmıştır.¹³⁸

3. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE YERLEŞİK HAYAT VE GÖÇEBELİK OLGUSU

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce yerleşik hayata aşinalardı. Anadolu'yu Türklere açan Oğuzlar da böyleydi. Onların önemli bir bölümü tam göçebe, bir bölümü yarı göçebe, bir bölümü de şehir ve köylerde yerleşik hayat yaşıyorlardı. Yalnız, göçebelilerin sayısının yerleşiklerden fazla olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, Anadolu'ya sadece göçebe Türkler gelmemiştir. Bu kısımda, Anadolu Türkmenlerinde yerleşik hayatın ve göçebeliğin izlerini sürmeye çalışacağız.

Tarih boyunca kurulmuş olan birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu'nun, etnik yapısı 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra büyük bir değişikliğe uğramıştır. Türklerin Anadolu'da yurt tutmaları ile ilgili olarak, kaynaklarda pek az bilgi vardır. Bundan ötürü de Türkiye'ye gelen Türkler arasında yarı yerleşik ve tam yerleşik Türklerin nüfusları üzerinde kayıtlar elde etmek mümkün olmamaktadır.¹³⁹

1071 Malazgirt Savaşından sonra, Selçukluların Anadolu'da başlattıkları hızlı fetihler sayesinde, Anadolu toprakları kısa sürede Türkler tarafından yerleşmeye müsait hale gelmiştir. Bizans kaynakları Türklerin Marmara Denizine kadar geldiklerini, hatta boğazı geçmeye kalktıklarını bildirmektedir. Aynı kaynak Marmara Denizi güney sahillerinin Türklerce ele geçirildiğini söylediğinde tarih 1080'li yılları göstermektedir.¹⁴⁰ Daha öncede belirttiğimiz gibi 12. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da Anadolu için artık Türkiye tabiri kullanıldığını bilmekteyiz.

Türk göçleri ve akınları, Bizans ve Haçlıların taarruzları, iç mücadeleler, Anadolu'da Türk ve yerli nüfusun azalmasına, birçok yerin boşalmasına, gelirlerin ve vergilerin düşmesine neden olmuştu. Hatta Bizans imparatoru Mihael Anadolu'nun bazı

¹³⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce..*, s. 191.

¹³⁸ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 147-148.

¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sümer, *Anadolu'ya Yalnız..*, s. 577-591.

¹⁴⁰ Komnena, *Alexiade*, s. 124'den naklen, Kara, *Selçukluların..*, s. 539.

bölgelerindeki Hıristiyanları Balkanlara nakletmişti.¹⁴¹ Anadolu'ya, ilk yerleşmelerde gelen Türklerin çoğu, göçebeliği tercih edip yerleşik hayata yavaş geçtiği için, Selçuklu Devleti yerli çiftçilere fazlasıyla muhtaç bulunuyordu. Bu nedenle Türk hükümdarları, Hıristiyan çiftçileri himaye etmiş, hatta diğer bölgelerden çiftçileri kendi bölgelerinde ikamet ettirmişlerdir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1196'da Menderes havzasında yaptığı tehcir buna güzel bir örnektir. Gıyaseddin Keyhüsrev, kalabalık bir halk kitlesini ailelerine ve memleketlerine göre beşer bin kişilik gruplara ayırarak defterlere yazdırmış ve onlara Akşehir havalisinde köyler, evler, çift aletleri, tohumluklar, tarlalar vererek iskan etmiş ve beş yıl vergiden muaf tutmuştur. Böylece, bu refahı gören diğer Hıristiyanlar, Bizans zulmünden kurtulmak için Selçuklu topraklarına göçmüşlerdir.¹⁴² Tüm bu hususların, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yerleşik hayata adaptasyonlarının zaman almasından kaynaklandığını tekrar vurgulamalıyız.

Halkı Anadolu'ya çoğunlukla göçebe olarak gelip yerleşmiş olan Selçuklu Türkiye'si'nin siyasî ve iktisadî kuvvet kaynağını köylü kitlesi oluşturuyordu. Göçebe ve yerleşik olarak iki kısımda düşünebileceğimiz bu kitle Türkmen kökenliydi. Göçebeler çoğunlukla Batı uçları, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; yerleşikler ise Orta Anadolu, Sivas, Amasya etrafında yaşıyorlardı.¹⁴³

Bu arada, Anadolu'ya yerleşen bu Türkmen oymak ve boylarının en büyük çoğunluğunu Oğuz Türkmenleri oluşturmuştur. Yani Anadolu'nun Türkleşmesi esasen Oğuzlar eliyle gerçekleşmiştir.¹⁴⁴

Anadolu'ya çoğunlukla Doğu ve Güney Doğu Anadolu üzerinden giren Türkmenler, önceleri Orta Anadolu taraflarına yerleşmişlerdir. Daha sonra bu Türkmenler, Moğol istilası ve Anadolu'da 1300 yılında yaşanan kıtlık nedeniyle batıya kaymışlar, dolayısıyla Batı Anadolu'nun Türkleşmesine neden olmuşlardır.¹⁴⁵

Gerek uçlardaki halk kitlesi, gerekse köylüler zaten Türkmen kesimi oluşturuyorlardı. Ancak, Selçuklu Türkiye'si'nde zirveye ulaşan ticaret hayatı sayesinde şehirler eskiye oranla önem kazanmış, kısa süre içerisinde buralarda hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu nüfus artışını meydana getirenler de yine Türkmenler olmuştur.¹⁴⁶

¹⁴¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 282.

¹⁴² Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 62.

¹⁴³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY Yay., İstanbul, 2010, s. 28.

¹⁴⁴ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 41; Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 131.

¹⁴⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 42.

¹⁴⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 18,21.

Bizans uçlarına gelince, bu uzun hudut bölgesinde Türkmenler eskiden beri kalabalık kümeler halinde yaşıyorlardı. Moğol istilasını ile bu uç bölgelerindeki Türkmenlerin nüfusu epey kalabalıklaşmıştı. Öyle ki, coğrafyacı İbn-i Said bunlardan yalnız Denizli bölgesinde yaşayan Türkmenlerin 200.000 çadır kadar olduklarını yazmıştır. Bu Türkmenler, Bizans topraklarına akınlar yapıyorlar, elde ettikleri tutsakları tacirlere satıyorlardı. Ayrıca bu Türkmenler, yalnız akınlarla geçimlerini sağlamıyor, dokudukları değerli halıları satıyor, Mısır ve başka bölgelere kereste gönderiyorlardı.¹⁴⁷ Türkmenlerin, büyük ihtimalle Orta Asya'dan getirdikleri dokumacılık geleneği, Anadolu'nun diğer yerlerinde yaşayan Türkmenler için de geçerliydi.

Yine Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzanan dağlarda 300.000 çadır halkının yaşadığını, Kastamonu bölgesinde 100.000 çadır halkı bulunduğunu, Denizli'den batıya doğru uzanan dağların göçebelerin yerleştiği yerler olduğu için "Türkmen Dağları" adıyla anıldığını biliyoruz.¹⁴⁸ Bu rakamları bir araya getirdiğimizde, ulaştığımız sonuçlar, hiç de azımsanmayacak ölçüde bir Türkmen nüfusunu karşımıza çıkarmaktadır. Üstelik, bu rakamların, sadece Anadolu'nun Batı uçlarına ait olduğunu düşünürsek, Anadolu'daki Türkmen yoğunluğunu, dolayısıyla Anadolu'da yaşanan hızlı Türkleşmeyi kolayca anlayabiliriz.

Anadolu'da kısa süre içerisinde gerçekleşen bu Türkleşmeyi açıklamaya çalışırken, buradan, Anadolu'da gayrimüslim halk kesiminin yaşamadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Kaynaklardan Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yaşayan gayrimüslim halkın varlığına ilişkin bilgiler edinmekteyiz. Mesela Kazvîni, Anadolu halkının müslüman ve Hıristiyanlardan oluştuğunu ifade ettikten sonra, Sivas ve Erzincan şehirlerinde hem müslüman hem Hıristiyan unsurun bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴⁹

Yine İbn Battûta'dan öğrendiğimize göre Sinop dağlarında 11 kadar Rum köylü bulunmakta ve bunlar müslüman hakimiyeti altında yaşamaktadırlar. Yine Göynük kasabasında halkın Hıristiyan Rum olduğunu, burada sadece 1 müslüman aile bulunduğunu, onun da şehrin hakimi olduğunu öğrenmekteyiz. O dönemde Denizli'de Rumların çokluğunu da yine aynı kaynak bize haber vermektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ İbn-i Said, *Kitab-ı Basti'l-Arz*, Tirvan, 1985, s. 117-118'den naklen, Sümer, *Oğuzlar*, s. 182.

¹⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 507.

¹⁴⁹ Kazvîni, *Asârül-Bilâd ve Ahbârül-İbâd*, s. 530, 537, 493'den naklen, Kara, *Selçukluların...*, s. 544.

¹⁵⁰ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 318,328,345,354-355.

Ancak, bütün bunlara karşın Anadolu'da baskın etnik unsurun Türkler olduğundan kuşku yoktur. Hıristiyanlık, Anadolu'nun Türkleşmesinden sonra birçok yerde ancak mütevazı bir derecede tutunabilmiştir.¹⁵¹

Daha önce de yeri geldikçe belirttiğimiz gibi, Anadolu'da konar-göçer (yarı göçebe) hayat tarzı, Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Türkmenleri ifade etmek için “Yörük” adı da kullanılmaya başlanmıştır. XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarından anladığımız üzere; bu kelime, yürüyen, sefere koşan çadır halkı anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'nun tamamına hâkim olmasıyla birlikte “Yörük” adı genel olarak bütün konar-göçerleri, özel olarak ise Batı Anadolu'daki konar-göçer Türkmenleri tarif etmek amacıyla kullanılmıştır.¹⁵²

Anadolu'ya gelen Türkmenler kendi yaşam tarzlarına uygun yerlere yerleşiyorlardı. Yerleşik hayata alışkın olanlar yerli halkın yakınına yerleşirken, göçebeliği tercih edenler, daha ıssız yerlere yerleşiyorlardı. Bir Bizanslı müellif, Menderes vadisinde birçok göçebe çadırına rastladığını nakleder.¹⁵³

Yerleşiklerle göçebelerin arasındaki görünür farklılık, barınaklarıydı. Bu, yerleşiklerin göçebeleri tasvir ederken özellikle çadırlarına vurgu yapmalarından da bellidir. Çadır; sürekli yer değiştirmek zorunda olan göçebeler için, kurulması ve taşınması kolay, aynı zamanda da soğuğa ve sıcağa karşı en iyi korumayı sağlayabilen barınaktı. Sırıklardan kurulmuş iskeleye deriden bağcıklarla tutturulmuş, kıl veya keçe çadırlar, fazla bir değişikliğe uğramadan göçebe Türkler tarafından farklı coğrafyalarda asırlarca kullanılmıştır. Çadırlar tıpkı yerleşik hayat yaşayanların evleri gibi, sahiplerinin zenginliğine göre farklı ihtişamlarda yapılıyordu.¹⁵⁴

Konar-göçer topluluklar, Selçuklu toplumunun temel ihtiyaçlarını karşıladıkları ölçüde devletin sınırları içinde yer almışlardır. Bu temel ihtiyaçların başında, göçebelerin karşıladığı hayvan ihtiyacı gelmektedir. Et, Türklerin temel gıdasıdır. Yerleşik hayat sürdüren ve tarımla uğraşanlarla, şehirliler, et ihtiyacı nedeniyle göçebelere muhtaçlardı. Türklerin gıda için koyun ihtiyacı büyük boyuttadır. Örneğin bir Selçuklu vezirinin evinde her gün 80–100 koyun kesildiği bilinmektedir. Böylece devlet büyüdüğü nispette, hayvancılıkla uğraşan göçebelere ihtiyaç da artmıştır. Ayrıca,

¹⁵¹ Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 113; Kara, *Selçukluların..*, s. 545.

¹⁵² Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s. 70.

¹⁵³ M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karaçuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 213.

¹⁵⁴ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 213-214.

yerleşik hayat sürdüren halkın göçebelere tek ihtiyacı gıda ve et alanında olmamıştır. Göçebeler çevrelerindeki yerleşim alanlarında yaşayan halkın ısınma ihtiyacı için gerekli malzemeleri (ağaç, kereste vs.) de karşılıyorlardı. Bu işle uğraşan göçebeler daha sonraki dönemlerde “Tahtacı” diye anılacaklardır ki, günümüzde de bu topluluk varlığını devam ettirmektedir. Yerleşik halkın odun ve kömür ihtiyacını karşılayan bu göçebeler, gerektiğinde madencilikte de çalışıyorlardı.¹⁵⁵

Göçebelerin bir başka önemli özelliği de asker olmalarıdır. Bu özellikleri nedeniyle genellikle uçlarda oturan göçebeler için askerlik, önemli bir geçim kaynağıdır. İlk dönemlerde Türkiye Selçuklu ordusunun temelini bu göçebe Türkmenler oluşturuyordu. Ancak İbn-i Bibî'deki kayıtların bize gösterdiğine göre, zamanla Selçuklu ordusundaki Türk unsuru azalmıştır. Bu gerilemenin birkaç sebebi olabilir. Birincisi: Zamanla zenginleşen devlette Türklerin daha rahat olan işleri tercih etmiş olmaları. İkincisi: Zamanla Selçuklu Devleti'nin siyasî gücünün azalmasıdır. İleride de göreceğimiz gibi 1243 Köseadağ Savaşı, 1256'dan sonra artan Moğol hâkimiyeti, Selçuklu ordusunu iyice dağıtmıştır. Devlet otoritesinin azalması üzerine Türkmen beyleri kendi askerî güçlerini oluşturacaklar ve bu askerî güçler, XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarında Türkmen beylikleri olarak karşımıza çıkacaktır.¹⁵⁶

Anadolu'ya göçebe olarak gelen ve büyük ölçüde bu geleneği devam ettiren Türkmenlerin beylerinin, kısa zamanda kentlere yerleşmeyi tercih ettiklerini görüyoruz. Gerçekten bu beyler, kentleri sadece sefere çıktıkları zaman terk ediyorlardı. Zaten onlar geçmiş dönemlerdeki deneyimleriyle de kentte yaşamaya alışıklardı. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethettiği ilk bölgelerden biri olan Kilikya'da sürekli bir kadı görevlendirdiğini biliyoruz.¹⁵⁷ Bu da bize Anadolu'ya giren ilk Türkmenlerin, yerleşik devlet geleneğine yabancı olmadıklarını gösteriyor.

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir göç kanalı meydana gelmiştir. Aşağı yukarı iki yüz yıl boyunca Oğuz Türklerinin büyük çoğunluğu Anadolu'ya bu kanaldan göç etmişlerdir. Yine, bu ülkeye Oğuzlar kadar çok olmamak üzere, diğer Türklerden de gelenler olmuştur. Yani, bu göç hareketi uzun bir zaman içinde peyderpey

¹⁵⁵ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal..*, s. 80-81.

¹⁵⁶ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal..*, s. 82.

¹⁵⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 108.

gerçekleşmiştir.¹⁵⁸ Türkler bu uzun göç zamanı içinde; göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayat yaşayanlar olmak üzere kümeler halinde Anadolu'ya gelirken çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanlarını, göçebe ve yerleşik hayata dair kültürlerini, silahlarını, kıyafetlerini, edebî değerlerini, kısacası kültürlerini beraberlerinde getirmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkler, aynı zamanda Müslüman kimliğine sahiptiler. Böylece onlar, hem Orta Asya gelenek ve kültürlerini, hem de İslam medeniyetinden aldıkları müesseseleri kaynaştıracaklar, kısa süre içerisinde gerek kalabalık nüfusları ile gerekse güçlü kültürleri ile Anadolu'yu tam bir Türk yurdu haline getirmeyi başaracaklardır.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız..*, s. 592.

¹⁵⁹ Sümer, *Anadolu'ya Yalnız..*, s. 593-594.

II. BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLUDA TÜRKMENLER

1. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE DİNÎ HAYAT:

Anadolu Türkmenlerinin dini hayatı, Selçuklular dönemi Türkiye'si'nin dini hayatının önemli bir bölümünü teşkil eder. Çünkü Türkmenler, Anadolu'da daha çok kırsal ve uç bölgelerde yer almışlar ve şehirlerde yaşayan Türklerden farklı olarak kendilerine özgü bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Zira, şehir kültüründen ve dolayısıyla şehirlerdeki medrese kültüründen uzak kalan Türkmenlerin, dini hayatı da şehirlerdeki Türklerden farklılık arz edecektir. Bu da karşımıza, üzerinde ayrıca çalışılması gereken derin ve nazik bir konu olarak çıkmaktadır. Biz, burada öncelikle Anadolu Türkmenlerinde din olgusuna genel bir perspektiften bakmaya çalışacak ve bu konudaki görüşlere yer vereceğiz.

Türklerin XI. yüzyılda Anadolu'ya gelmeleri, diğer faktörlerin yanı sıra yeni bir gaza düşüncesiyle olmuştur. Yeni Müslüman olan Türklerin İslamiyet'i anlamaları yüzeysel olmakla birlikte, onlar bu dini samimi bir şekilde benimsemişlerdi ve onu sonuna kadar da savunmaya kararlıydılar. Türkler bu ülkeye öncelikle bir gaziler topluluğu olarak gelmişlerdir. Bu nedenle aralarında alimlerden çok, derin İslami bilgileri olmamakla birlikte gaza ruhuyla dolu insanlar vardı. Çoğu yerde ölenlerin dinî esaslarda defnini sağlayacak din adamları bulunamamaktaydı.¹⁶⁰

Anadolu'da kurulan ilk beyliklerin en önemlilerinden olan Danişmendlilerin ve ilk Anadolu Selçuklu hükümdarlarının dinî durumları ile ilgili aşağıda verilen şu bilgiler ve sunulan görüşler oldukça manidardır:

Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da telif edilen ilk eser, Danişmendlilerin Kayseri şehir muhafızı olan Kayserili İbnü'l-Kemal diye ünlenen İlyas b. Ahmed adlı bir zat tarafından Farsça olarak kaleme alınmış "Keşfü'l-Akabe" adındaki astronomi ve felsefeye dair olan eserdir. Yazar, eserini Danişmendiye Devleti'nin kurucusu Gümüştegin Melik Ahmed Gazi'ye sunmuştur. Eserinin önsözünde Melik Ahmed Gazi hakkında şöyle demektedir: "Pek çok filozoflar ve faziletli kişiler ve dünyanın dört bir yanından akliyeciler o yüce zata yöneldiler. Her biri sahip oldukları ilimlerini yaymaları

¹⁶⁰ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal..*, s. 211.

ve uygulamaları ölçüsünde o hazretin cömertlik denizinden pay almaktalar.”¹⁶¹ İbnü'l-Kemal'in bu sözlerinden yola çıkan Mikail Bayram'a göre akliyecilerin Melik Ahmed Gazi'nin yanında yer alması, onun Mutezile mezhebine yatkın ve felsefî geleneğe bağlı olduğunu göstermektedir. Oysaki, o dönemde medreselerde Hanefî fıkıhı tedris ediliyordu. Bu yüzden Danişmend ilindeki fakihlere “Türkmen Hanefî fukaha” denilmiştir. Süryanî Mihail, Danişmend Gazi'den sonra en dindar hükümdarın Melik Muhammed olduğunu; onun, İslamî konuları uyguladığını, şarap içmediğini, Müslümanlara saygı gösterdiğini bildirmektedir.”¹⁶²

Danişmendoğulları'nın Hanefî mezhebine bağlı olduklarını gösteren bir başka örnek de, Melik Muhammed'in Hanefî mezhebine mensup bir İslam hukukçusu olan Abdülmecid b. İsmail el-Herevî'yi Anadolu'ya getirerek onu Kayseri'ye kadı olarak tayin etmesidir.¹⁶³ Hatta bu durum, Danişmendoğulları Devleti ortadan kalktıktan sonra da Danişmend ilinde uzun süre devam etmiştir.¹⁶⁴

Selçuklu ailesinin tanınmış üyelerinden Kutalmış hakkında İbnü'l-Esir şunları söylemektedir: “Şaşılacak şeydir ki, Kutalmış Türk olmasına rağmen astronomi ilmini çok iyi biliyordu. Bundan başka felsefe geleneği ile ilgili bilimleri de biliyordu. Kendisinden sonra oğulları ve ahfadı da felsefe geleneğinden gelen ilimleri öğrenmeye devam ettiler ve bu alanda isim yapmış olan bilim adamlarını himayelerine aldılar. Bu durum, onların dinî inançlarında pürüz meydana getirdi.”¹⁶⁵ Mikail Bayram buradan hareketle Türkiye Selçukluları hanedanının da Mutezile mezhepli olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁶ Ayrıca mutaassıp bir Şafîî olan İbnü'l-Esir, II. Kılıçarslan'ın diğer oğlu ve Danişmend ilinin meliki II. Süleyman Şah'ın; itikadının bozuk olduğunu, felsefî inançlar taşıdığını ve bu inançta olanlara destek verdiğini söylemektedir.¹⁶⁷

Oysaki bize göre, Anadolu'da hâkimiyet kuran Türk devletleri, gerek Danişmendliler, gerek Türkiye Selçukluları olsun; yalnızca felsefî bilimlerle uğraşmamışlar, diğer bilimlere de ilgi duymuşlar ve diğer bilimlerle de ilgilenmişlerdir. II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun'un Kayseri'de bir tıp merkezi inşa ettirmesi

¹⁶¹ İbnü'l-Kemal, *Keşfü'l-Akabe*, Süleymaniye Ktp. Nr. 5426, yp. 250a'dan naklen, Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., Konya, 2003, s. 30.

¹⁶² Süryanî Mihail, *Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayinamesi*, (trc. H. D. Andreasyan), TTK Kütüphanesinde 44-2 no.lu basılmamış nüsha, II, 103'ten naklen, Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 31.

¹⁶³ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 247.

¹⁶⁴ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 32.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, X., s. 36, 37'den naklen, Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 26.

¹⁶⁶ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 26.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, X. s. 36-37'den naklen, Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 30.

buna güzel bir örnektir. Felsefe ve astronomi bilimine ilgi duyulması ya da bu alanda çalışan bilim adamlarının korunması, bu Türk devlet adamlarının itikatlarının bozukluğunu ispatlamaz. Bunlar sadece birtakım yorumlardan ibarettir. Ayrıca Anadolu'da özellikle XIII. yüzyıldan itibaren dinî ilimlere, özellikle tasavvufa ve Sünnî İslamî anlayışa hızlı bir yöneliş olmuştur. Belki de bunu, İslamiyet'in ilk kabul edildiği dönemlerdeki birtakım eksiklikler olarak görmek gerekir. Yine şurası da bir gerçektir ki, Türkler tarih boyunca bilime, bilim adamlarına ve farklı inanç ve görüşlere açık olmuşlar, bu konuda asla katı bir taassup sergilememişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sünnî yapısını ispatlayan en güzel kanıt, bu dönem vakfiyeleridir.

Celaleddin Karatay'ın Konya'da yaptırdığı medresenin vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, talebelerin dört Sünnî mezhepten herhangi birine mensup olabileceği fakat müderris ve müderrisin Hanefî mezhebinden bulunması lazım geldiği ifade edilmektedir. Hâlbuki İslam dünyasının Kahire, Bağdat gibi büyük merkezlerinde bulunan medreselerde, mesela 631'de Bağdat'ta inşa edilen Mustansiriyye ve Kahire'deki Mansuriyye medreselerinde okuyan dört mezhebe mensup talebeler için her mezhepten birer müderris ve müridler tayin ediliyordu. Herhalde Anadolu'da diğer mezheplere mensup olanların azlığı dolayısıyla bunlara mensup talebe için müderris tayinine lüzum görülmemiştir. Gerçekten, Selçuklular umumiyetle Hanefî mezhebine büyük bir ehemmiyet verdikleri ve Anadolu Türkleri çoğunlukla bu mezhebe bağlı oldukları için müderrisin Hanefî mezhebinde olmasına dair bu şartta diğer vakfiyelerde de rastlıyoruz. Anadolu'da Hanefî mezhebinden sonra Şafî mezhebinin de bir derece yaygın olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur ki, herhalde bunu daha ziyade Türk olmayan Müslümanlara atfetmek doğru olacaktır. Nitekim Altun Aba vakfiyesinde talebenin Hanefî ve Şafî mezhebinde bulunacağı kaydedildiği gibi, Sahip Fahreddin Ali'nin Sivas'taki meşhur Gök (Sahibiyye) medresesinin müderrisliği Şafî müderrise, olmadığı takdirde Hanefî bir müderrise şart kılınmıştır. Şafî mezhebinin ehemmiyetini kaydetmek maksadıyla İbn-i Bibî'nin, Alaaddin Keykubad'ın Hanefî mezhebinde olduğu halde sabah namazını Şafî mezhebinde kıldığına dair ifadesini de burada belirtelim.¹⁶⁸

1332'de Anadolu'ya gelen ünlü seyyah İbn Battûta'nın Seyahatname'sinde yer alan şu sözler Anadolu halkının dinî hayatına ışık tutmaktadır: "Halk İmam-ı Azam Ebu

¹⁶⁸ Osman Turan, Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, *Bellekten*, XII/45 (1948), Ankara, s. 17-171.

Hanife hazretlerinin mezhebindedir. Hak Teala ondan razı olsun. Hepsi ehli-sünnettir. Aralarında ne Kaderî, ne Rafizî, ne Mutezile, ne Haricî, ne de başka bir sapkın bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır.”¹⁶⁹ Bu sözler bize, Anadolu halkının Sünnîliğini ispat etmektedir.

Claude Cahen’in şu sözleri de bu görüşü teyit eder mahiyettedir: “Dinin siyasetle iç içe geçtiği bir ortamda, ilk Anadolu Selçuklularının akrabaları olan Büyük Selçukluların bağınaz Sünnîliğine karşı olduklarını veya en azından bu konuda yansız davrandıklarını söyleyebiliriz. Selçukluların, özellikle Türkmen tebaasının Müslümanlığı seçmelerinde hiç kuşkusuz Sünnîlik kadar Şiîliğin de etkisi vardır. Bu arada Türkmenler arasında, İslam’a geçmeden önceki atalarından kalma inançların hemen hiç değişmeden hâlâ yaşadığı da bir gerçektir. Halkın bu inançları, Selçuklu sultanlarının, en azından dış görünüşüyle Sünnî inancını kabul ederek Abbasî halifeleriyle yakınlaşma yolları bulmasına engel olmamıştır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra da onların politikalarının mirasçısı olduklarını kabul ettirmişler, dolayısıyla saikleri ya da onlara atfedilen saikler ne olursa olsun mümin Sünnîler olarak tanınmışlardır.”¹⁷⁰

Dönemin tarihi kaynaklarından o dönem Anadolu’sunun şehirlerine bakıldığında Sünnîliğin tüm izlerini görmemiz mümkündür. Bu nedenle Anadolu Selçukluları’nın gayrisünnî olduğunu söyleyen görüşlerin bilimsel dayanakları bulunmamaktadır.¹⁷¹

Anadolu Selçuklu Devleti’nin sünnî eğilimini bu şekilde kısaca açıkladıktan sonra asıl konumuz olan Anadolu Türkmenlerinin dini hayatına geçmek istiyoruz. Anadolu Türkmenlerinin dini hayatını layıkıyla anlayabilmek için Türkmenlerin Anadolu’ya nasıl ve ne mahiyette bir dini telakkiyle geldiklerini ve ayrıca Anadolu sahasında da neler bulduklarını bilmemiz gerekir.¹⁷² Anadolu’ya gelirken göç yolları üzerinde rastladıkları dağlara, nehirlere bile geride bıraktıkları vatanlarındaki isimleri verecek kadar geleneklerine bağlı olan bu Türkmenlerin dini hayatlarında da eski inanç sistemlerinin etkisini aramak gerekir.¹⁷³

Anadolu Selçukluları zamanı, fikir hareketleri bakımından son derece renkli ve çeşitlidir. Bu renklilik ve çeşitlilik, büyük ölçüde birbirlerinden küçük nüanslarla

¹⁶⁹ İbn Battûta, *Seyahatname.*, I, s. 402.

¹⁷⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 207.

¹⁷¹ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 45-46.

¹⁷² Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s. 45.

¹⁷³ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, s. 45.

ayrılan pek çok dinî zümreden kaynaklanmaktadır. Abdallar, Ahiler, Haydarîler, Kalenderîler, Mevlevîler, Babaîler, Bektaşîler, Şemsîler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler vs. bu dönemde Anadolu’da faaliyet gösteren dinî, siyasî ve fikrî zümrelerdir. Bu zümreler Anadolu insanını teşkilatlandırmakla kalmıyor, bugünkü siyasî partilerin yaptığı gibi kültürel ve siyasî kadrolaşmayı da sağlıyordu. Her tarikatın ve dinî zümrenin cemaati, desteklediği şehzadeyi iktidara getirmek için faaliyet göstermekteydi. İşte bu faaliyetlerin sonucunda zaman zaman iktidar bunalımları ve iç çatışmalar meydana gelmekteydi.¹⁷⁴

Daha önce, Türklerin İslamiyet’i kabul etmekle birlikte yaşantılarında birtakım Şamanî geleneklerin de devam ettiğini ifade etmiştik. Selçuklu Devleti temel siyaset olarak kendilerine Sünnîliğin müdafaasını seçmiştir. “Ancak Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki Türkmenler, bu siyasete göre eğitilmişler midir?” sorusu bugün hâlâ cevaplandırılabilmiş değildir. Özellikle göçebe Türkmen zümreleri, görünüşte gönülden İslamiyet’i kabul etmekle birlikte eski geleneklerinin tesirinden kurtulamamışlar, İslam âlimlerinin, kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen izahlarından ziyade, kendi yaşam tarzlarına daha uygun birtakım cereyanların etkisinde kalmışlardır.

Daha ilk Anadolu akınlarıyla birlikte Anadolu’ya Türkmen boylarıyla beraber birçok Türkmen “baba”larının; Orta Asya, Harezm ve Horasan sahâlarından Yeseviye Tarikatı’na mensup dervişlerin, Horasan Sufileri dediğimiz Melametiye şubelerine mensup şeyhlerin, Irak, Suriye ve İran’dan farklı dini akidelere mensup insanların geldiğini ve daha çok yeni kurulan İslam şehirleri ile yeni İslamlaşmaya başlayan yerlere yerleştiklerini görüyoruz.¹⁷⁵

Anadolu’ya gelen bu derviş zümreleri iyi bir tahsil gerektiren kitabî İslamı öğretmekten daha çok bölgedeki halkın ihtidasına önem vermişlerdir. Esasen bu dervişler uçlarda henüz İslamiyeti tamamen sindirememiş olan Türkmenler veya Hıristiyan merkezlerine yakın yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşler, öncelikle bu kesimlerin ihtidaları için çalışmışlardır.¹⁷⁶

Türkmenler Anadolu’ya Müslüman olarak gelmişlerdir. Ancak, göçebe hayatın icabı olarak henüz bu dini tam olarak öğrenme imkânı bulamamışlardır. Çünkü onlar şehirlerde yerleşen insanlar gibi, medreselerde öğrenim görme, camii ve mescitlerde

¹⁷⁴ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 75.

¹⁷⁵ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet* s. 48-49.

¹⁷⁶ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 102.

hatipleri dinleme imkânlarından yoksun kalmışlardır. Bu nedenle onlar eski inanç ve geleneklerinin izlerini, şimdi bu yeni girdikleri İslami anlayışlarına da farkında olmadan taşımışlardır.

Baba İshak, Barak Baba, Sarı Saltuk ve sair Türkmen babaları bir Müslüman şeyhi kadar eski Türk kamlarının da devamı gibiydiler. Bu sebeple Şamanîlik, Müslüman Türklerin tarikatlarına da tesir edecek, ayinlerine girecek ve raks ile müzik, dinî bir vecd unsuru haline gelecektir. Müslüman âlimlerin mücadeleleri Türkleri bu dinî unsurlarından vazgeçiremeyecektir.¹⁷⁷ Türkler, İslam çatısı altında birçok eski Şamanî yaşayış ve inanışlarını devam ettirmişlerdi. Nitekim, Haçlılar zamanında Şamanî geleneklerine göre ölülerini silahları ile gömen Türklere rastlanmıştır. Hatta Anadolu Selçuklu sultan ve vezirlerinin cesetlerinin XIII. asırda bile mumyalı olarak gömüldükleri görülmektedir.¹⁷⁸

Türk oymakları, Türkistan'da olduğu gibi, Azerbaycan ve Anadolu'da da ancak kendilerinin anlayabildiği Türk şeyhlerini pir olarak tanımışlar ve dinî işleri onlardan öğrenmişlerdir. Sultanların da, mesela Şihabeddin Sühreverdî gibi sema ve raks ayinleri icra eden şeyhlere ilgi göstermeleri, kendilerinden ayrılmış oldukları Türkmenlerin ruhuna uymak ihtiyacı ile açıklanabilir.¹⁷⁹

Göçebe Türkmen hayatında büyük bir mevkii olan kadınların, fakihler tarafından müşterek hayat haricine çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla müştereken tertip edilen sazlı ve şaraplı şölenlerin dinen kabul edilmeyişi, oruç, namaz, hac gibi göçebe hayatta pek zor olan birtakım dinî gereklilikler, basit ruhlu Türkmenlerin Anadolu'daki İslami anlayışlarının şehirlerdeki İslami anlayıştan daha farklı olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁸⁰

1.1. ANADOLU TÜRKMENLERİ ÜZERİNDE TASAVVUFÎ CEREYANLARIN ETKİSİ

Yukarıda belirtildiği üzere Türkmenler daha Anadolu'ya gelmeden önce çeşitli tasavvufi cereyanların etkisinde kalmışlar, daha IX. asırda Buhara, Fergana, Harezm sahâları şeyh ve dervişlerle dolmuştu. Türkistan bölgelerinde ki çoğu göçebe Türkmen eski Kam ve Ozanların yeni bir tezahürü olan bu şeyh ve dervişlere kolaylıkla

¹⁷⁷ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 64.

¹⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve...*, s. 356.

¹⁷⁹ Togan, *Umumi...*, s. 220.

¹⁸⁰ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 210.

bağlanmışlardı. Böylece Türkler arasında islamiyetle birlikte tasavvuf cereyanı da hızla yerleşiyordu.¹⁸¹

Yine yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleriyle birlikte tasavvuf da bu topraklara girmiş oluyordu. Özellikle Moğol istilasıyla birlikte gelen göçlerle tasavvuf, Anadolu coğrafyasına iyice sirayet etmiştir. Şüphesiz ki bunda, Anadolu Selçuklu Sultanlarının mutasavvıflara kucak açması da önemli bir rol oynamıştır. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinden Anadolu'ya gelen bu mutasavvıflar arasında Bahaeddin Veled, Mevlana, Şems-i Tebrizî, Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî, Necmeddin Daye, Fahrüddin Irakî, Evhadüddin Kirmanî, Muhiddin-i Arabî, Hacı Bektaş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Yunus Emre gibi mutasavvıflar sayılabilir. Görüldüğü gibi İslam dünyasında şöhret bulan tasavvufun birçok önemli siması Anadolu'ya akın etmiş ve buralarda tarikatlarını rahatlıkla yaymışlardır.¹⁸²

Bu arada bir hususu gözden uzak tutmamak gerekir ki; Anadolu insanının içinde bulunduğu durum, tasavvufun Anadolu'da yayılmasını kolaylaştırmıştır. Haçlı seferlerinin Anadolu'da yarattığı sarsıntı, I. Alâeddin Keykubat'tan sonra devletin içine düştüğü buhran ve özellikle Moğol istilasının halkta yarattığı bezginlik Anadolu insanının mutasavvıflara yönelişini hızlandırmıştır. “Gerçekten onlar, bu dünyadan ümidini kesmiş insanlara ahiret hayatını gösteriyorlar ve bütün bu karmaşık hayattan onları sıyrarak, daha sade bir yaşam sunuyorlardı. Dolayısıyla sosyal düzenin yokluğunu gören, devamlı karışıklıktan bıkmış ve ezilmiş olan halk, kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti hiç olmazsa ahirette temin edebilmek için tekkelere, şeyhlere koşarak tarikatlar dünyasına giriyordu.”¹⁸³

Anadolu'nun dini hayatında etkili olan mutasavvıflardan burada kısaca bahsetmeyi uygun görüyoruz.

Anadolu'daki tasavvufî hareketin önemli temsilcilerinden biri Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî idi. Evhadüddin'in Türk asıllı olması, Türkmenler arasında Türkçe konuşması, onun ününü arttırmıştır. O, art niyetli olmadıkları ve samimi oldukları için Türkmenleri irşat etmenin daha kolay olduğunu, Türkmenlerin kısa zamanda tasavvuf yolunda ilerleyebildiklerini söylüyordu. Bu tasavvufî yol ve düşünce tarzı,

¹⁸¹ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 195.

¹⁸² Kara, *Selçukluların...*, s. 175.

¹⁸³ Kara, *Selçukluların...*, s. 177.

Türkmenlerin yaşayış tarzına daha uygun olduğu için Türkmenler arasında daha fazla ilgi uyandırmaktaydı. Hayatı kırdı, bayırda, tabiatla baş başa, hayvan sürüleri ile göçebe olarak veya kırsal bölgelerde geçen bu insanların bu tasavvufi yolu tercih etmeleri gayet tabii idi. Bu yolun Türkmenler tarafından kolay anlaşılır olması, kolay yayılmasına vesile oluyordu. Birçok Türkmen meşayih ve dervişleri, Maverâünnehir ve Horasan'da iken bu anlayışla yetişmişler ve bu anlayışı Anadolu'ya getirmişlerdi.¹⁸⁴

Anadolu'da etkili olmuş mutasavvıflardan bir diğeri Anadolu'da kısa bir süre kalmış olmasına rağmen burada etkisini hissettirmiş olan Şehabeddin es-Sühreverdi'dir(ö.1191). Anadolu'da II. Kılıçarslan'ın büyük iltifat ve himayesini görmüş olan bu sufi, Anadolu'da kendi felsefesini neşrederek epey öğrenci ve taraftar yetiştirmiştir.¹⁸⁵

Anadolu'da etkisini gösteren mutasavvıflardan bir diğeri Abdülkadir Geylani (ö. 1166)'dir. Halifeleri ve dervişleri vasıtasıyla Anadolu'nun ihtidasında önemli bir rol oynamıştır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Anadolu'da Kadirî tekkelerinden söz eder ki, bu tekkeler Anadolu'nun din hayatında etkili olacaktırlar.¹⁸⁶

Anadolu'ya bizzat gelmemiş de olsa Anadolu'da etkili olmuş mutasavvıfların bir diğeri Seyyid Ahmed er-Rıfâî'dir(ö.1182). Bir Şafii Fakihi olduğunu bildiğimiz Seyyid Ahmed er-Rıfâî'nin önemli mensupları Anadolu'ya gelmiş ve burada tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Zira Evliya Çelebi ve İbn Battûta seyahatnamelerinde Anadolu'daki Rıfai Tekkelerinden bahsedilmektedir.¹⁸⁷

Anadolu'da etkisini hissettirmiş olan sufilerden biri de, Necmeddin Daye'dir. "Mirsad'ül İbâd" adlı eserin sahibi olan Necmeddin Daye'nin Moğol istilasını nedeniyle Anadolu'ya geldiğini Kayseri ve Sivas'ta yerleştiğini Anadolu'da Mevlana ve Sadreddin Konevi gibi önemli simalarla görüştüğünü biliyoruz.¹⁸⁸

Anadolu'daki önemli mutasavvıflardan bir diğeri, Seyyid-i Sırdan lakaplı Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî'dir. Kendisi Bahaüddin Veled'in müridlerindedir ve Mevlana'nın atabeyi-hocası olarak bilinmektedir. Bu nedenle, Anadolu tasavvuf

¹⁸⁴ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 59.

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII-XIII Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", *III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1948, s. 289.

¹⁸⁶ Kara, *Selçukluların...*, s. 179.

¹⁸⁷ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 417, 425; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, s.18.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı, *XII-XIII Asırlarda...*, s. 298.

hayatına damgasına vuran Mevlana'nın fikir ve düşüncelerini etkileyen bir kişi olarak Anadolu din tarihinde mühim simalardan biri olmuştur.

Anadolu'ya gelerek Mevlana üzerinde etkili olmuş olan bir başka önemli sufi de Şems-i Tebrizi'dir. Gerek Anadolu halkı üzerinde gerekse Mevlana üzerinde fikirleriyle derin izler bırakmıştır.

Anadolu'da etkisini gördüğümüz bir diğer sufi Baba Merendi'dir. Türkmenler arasında oldukça etkili olduğunu bildiğimiz Baba Merendi'den, Eflakî “riyaset sahibi ve zahidlikte şöhret bulmuş” ihtiyar bir adam olarak söz etmektedir.¹⁸⁹ Yine Eflakî ünlü eserinde Selçuklu devletinin yok olmasının sebebinin Sultan IV. Rûkneddin Kılıçarslan'ın Baba Merendi'yi himaye ederek onu kendisine “baba” edinmesine bağlamış ve bu durumu Mevlana'nın çok kıskanarak “Sa'd çok kıskançtır, ben Sa'd dan kıskancım, Tanrı da benden kıskançtır. Eğer sultan onu baba edindi ise bizde kendimize yeni bir oğul arayalım” dediğini bildirmiştir.¹⁹⁰

Anadolu din tarihinde etkili olmuş bir başka önemli mutasavvıf Şeyh Edebalı'dır(ö.1325). Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki etkisi herkes tarafından bilinen bu alim ve sufi, dönemin Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubat ve Anadolu halkını kendisine bağlamıştır.¹⁹¹

1.1.1. Ahmed-i Yesevî

Anadolu din tarihinde son derece etkili olmuş bulunan bir diğer mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî'dir. O, etkisini bizzat kendisi Anadolu'ya gelerek değil, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri yoluyla göstermiştir. Orta Asya tasavvuf hayatına damgasını vurmuş Ahmed Yesevî, Vilayet-name'ye göre bir Seyyiddir.¹⁹² Tahsilini Buhara'da Yusuf el-Hemedanî'den yapmış ve ona bağlanmıştır. Ahmed Yesevî'nin fikir ve inançlarını büyük ölçüde etkileyecek olan el-Hemedanî'nin hocası ise Şii akımlarına karşı Sünnîliği koruma amaçlı olarak kurulan ünlü Nizamiye Medreselerinin ilk hocası Ebu İshak eş-Şirazî'dir.¹⁹³ Bu durum bizim için Ahmed Yesevî'nin dini-fikri temellerini doğru anlayabilmek için oldukça önem arz eder. Dolayısıyla Ahmed Yesevî tıpkı şeyhi gibi Hanefi meshebine mensup bir Fakih, bir şeriat alimi olarak karşımıza çıkar.¹⁹⁴ Bu

¹⁸⁹ Eflakî, *Menâkıbü'l Arifin*, I, (nşr. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 157.

¹⁹⁰ Eflakî, *Menâkıbü'l.*, s. 157-158.

¹⁹¹ Kara, *Selçukluların...*, s.186.

¹⁹² *Vilayet-name*, (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 14.

¹⁹³ Kara, *Selçukluların...*, s. 191.

¹⁹⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 71-75.

arada onun Karahanlı'ların hakimiyeti altındaki bölgelerde yaşadığını ve bu devletin de koyu bir sünî-hanefî olduğunu unutmamak gerekir.

Bugün Ahmed Yesevî ve Yesevîlik konusunda en çok tartışılan Yesevîliğin gayrisünî olduğu ve alevî temayüllerine gayet açık olduğu konusundaki görüşlerdir.¹⁹⁵ Biz bu görüşlerin gerçeği yansıtmadığını düşünüyoruz. Zira yukarıda açıkladığımız gibi gerek Ahmed Yesevî'nin aldığı Sünî eğitim, gerekse yaşadığı çevrede baskın olan sünî eğilim buna imkan verecek gibi görünmemektedir. Bizim için bu konuda en önemli ispat unsuru, onun meşhur "Divan" adlı eseridir. Bu eser incelendiğinde Kur'an ve sünnet ile amel edilmesi gerektiğine defalarca vurgu yaptığı görülmektedir.¹⁹⁶

Ahmed Yesevî bir mutasavvıf olmaktan ziyade bir şeriat adamıdır. O, şeriatın hem özüne, hem de şekline ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak şekilde bağlıdır. O'na ümmet olabilmek için bu iki esasa uymak gerekir. Ehl-i Sünnet akidesine ve Hanefî mezhebine bağlı bir mümin olan Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e sonsuz bir hürmeti vardır. Çünkü, Hz. Peygamber kainatın yaratılmasına vesiledir.¹⁹⁷ Ayrıca Vilayet-name'de de onun bir an bile ibadetten geri kalmadığı vurgulu bir biçimde anlatılmaktadır.¹⁹⁸

Bütün bunlara dayanarak şunu söylememiz mümkündür; Yesevîliğin düşünce ve aksiyonunun temelini Kur'an ve sünnete bağlılık oluşturmaktadır. Onun tasavvufî anlayışı, Kur'an ve sünnete tam olarak uygunluk göstermektedir. Yesevîlikte gayrisünî (heterodoks) unsurların aranması, bizi bu tarikatla ilgili doğru neticelere götürmeyecektir.¹⁹⁹

Daha öncede belirttiğimiz gibi Ahmed Yesevî Anadolu'daki etkisini bizzat kendisi gelmek suretiyle değil, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri ve Yesevî tarikatına mensup insanlar vasıtasıyla göstermiştir. Burada Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerine birkaç örnek vermek istiyoruz: Merzifonda yerleşmiş olan Pir Dede, bir Türkmen lideri olarak Rumeli'ye yerleşen Sarı Saltuk (ö.1293)²⁰⁰, Tokat'a yerleşmiş olan Gajgaj Dede, Aksaray sancağında Pertev Sultan, Geyikli Baba, Şeyh Abdal Musa, Emir-i Çin Osman,

¹⁹⁵ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 98; *A.İslamiyet*, s. 88'de dipnot 25; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 70.

¹⁹⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, (nşr. Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 57.

¹⁹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmetten...*, s. 33.

¹⁹⁸ *Vilayet-name*, s. 14.

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, *Selçukluların...*, s. 189-202; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, ilgili yerler; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul, 1988, ilgili yerler.

²⁰⁰ Sarı Saltuk Anadolu'da hem sünî hem heterodoks zümreler tarafından kendilerine mal edilmiş, Anadolu'da önemli etki bırakmış bir simadır. Bugün bile Orta Anadolu'da Sarı Saltuk kültü oldukça yaygındır.

Tokat Zile’de yerleşen Şeyh Nusred ve Hacı Bektaş-ı Velî onun ekolünün Anadolu’daki önemli temsilcileri olmuşlardır.²⁰¹ Nitekim zikredilen bu kişiler birer Türkmen Dedesi oldukları gibi, dini irşadlarını daha ziyade Türkmenler üzerinde yapıyorlar ve onlar arasında yaşıyorlardı.

1.1.2. Hacı Bektaş-ı Velî

Hiç kuşku yok ki Anadolu’nun en etkin sufilerinden biri Hacı Bektaş-ı Velî’dir. Firdevsî Rumî diye de anılan Uzun Firdevsî, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî (Velayetname) adlı eserinin önsözünde özetle şöyle demektedir: “Türkler Anadolu’yu üç ayrı zamanda fethettiler. Birinci fetih Abbasîler döneminde Bizans sınırlarına (Avasım) yerleştirilen Türk askerlerinin Anadolu içlerine düzenledikleri akınlarla olmuştur. Battal Gazi, Abdurrahman Gazi bu dönemde şehit düşen kahramanlardır. İkincisi Sultan Tuğrul ve Alparslan döneminde kitleler halinde Anadolu’ya yapılan Oğuz göçleri ile olmuştur. Burada Türklerin askerî bakımdan Anadolu’yu fethedişleri söz konusu edilmektedir. Üçüncü fetih ise, Yesevî dervişlerin büyük kalabalıklar halinde Anadolu’ya dökülüp gelmeleri, savaşçı olarak muhtelif yöreleri fethedip buralara yerleşmeleri ile olmuştur.” Kendisi, Hacı Bektaş’ı da bu Yesevî fatih dervişlerden saymaktadır. Bu üçüncü fetih, Anadolu’nun kültürel bakımdan fethidir.²⁰²

Vilayet-name’ye göre Hacı Bektaş-ı Velî bir “Seyyid”dir.²⁰³ Hacı Bektaş’ın ilk hocası Lokman-ı Perende’dir ve bu kişi Ahmed Yesevî halifelerindedir.²⁰⁴

Dolayısıyla o, Yesevî kültürüyle iç içe yetişmiştir. Bektaşilik bu mensubiyetten ötürü, Yesevilikten kaynaklanmış bir tasavvufî ekoldür. Bektaşilik ekolü konusunda aydınlatılması gereken en önemli sorun, Hacı Bektaş’ın sünnî ya da gayrisünnî olup olmadığı hususudur. Onun gayrisünnî bir anlayışa sahip olduğunu söyleyenlerin dayanak noktaları Eflakî ve Aşıkpaşazâde’nin sözleri olmuştur. Eflakî ve Aşıkpaşazâde’nin sözlerine itibar edilirken şu husus unutulmamalıdır: Eflakî, Mevlana’nın mürididir ve Mevlana’ya rakip olarak gördüğü Hacı Bektaş’ı ve onun kerametlerini daima küçümsemiş, insanların gözünde onun değerini düşürmeye çalışmıştır.²⁰⁵ Dolayısıyla Hacı Bektaş’a hiç de hoş bakmayan Eflakî’nin sözleri tenkit süzgecinden geçirilmeden kullanılmamalıdır. Aşıkpaşazâde’nin ise dedesi olan Baba

²⁰¹ Kara, *Selçukluların...*, 198-202.

²⁰² Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 53.

²⁰³ *Vilayet-name*, s.1.

²⁰⁴ *Vilayet-name*, s.5.

²⁰⁵ Kara, *Selçukluların...*, s.224.

İlyas'ın isyanına katılmadığını bildiğimiz Hacı Bektaş'a pek de sıcak bakmadığını, bu nedenle onun da tarafgir olabileceğini düşünmemiz gerekiyor.²⁰⁶

Ayrıca Âşıkpaşazâde, Gelibolulu Mustafa Âli, Taşköprülüzade Ahmed, A. Vahid Çelebi ve Evliya Çelebi gibi Osmanlı tarihçi ve yazarları Hacı Bektaş hakkında verdikleri bilgileri tamamen Bektaşî rivayetlerinden ve doğrudan “Vilayet-name”den nakletmektedirler. Bu rivayetlerin doğruluğu ise tartışmalıdır. Zira bu rivayetler onun vefatından 200-250 sene sonra derlenmiştir. Aradan geçen bu uzun zaman zarfında rivayetlere birçok şey eklenmiş, keramet nevinde olaylarla süslenmişlerdir. Dolayısıyla bu rivayetlerden doğru bilgiler elde etmek, Hacı Bektaş ve çevresindekileri doğru tanıyabilmek mümkün olmayacaktır. Bu bakımdan Hacı Bektaş ve çevresindekiler hakkında daha sağlam ve güvenilir bilgilere ve kaynaklara dayanmak zarureti vardır.²⁰⁷

Bizim için Hacı Bektaş'la ilgili en doğru bilgiye ulaşmanın yolu onun en önemli eseri “Makâlât”ı ve onu hayatını anlatan Menakıbnameleri incelemek olacaktır.

Gerek Hacı Bektaş'ın kendi eseri, gerekse onun ele alındığı Menakıbnameler ve kendisine yer veren Tabakat kitapları hiç de onun gayrisünnî olduğu izlenimini vermemektedir. Hacı Bektaş'ın eserlerine bir bütün olarak bakıldığı zaman, onun her zemin ve zamanda Kur'an-ı Kerim ve hadislerden hareketle yaşadığı görülür. Onun bütün ömrü insanları bu temel inanç sistemi içinde birlik ve beraberliğe davet etmekle geçmiştir.²⁰⁸

Vilayet-name'de onun abdest alıp namaz kıldığı, tarikat evradını okuduğu, son nefesini verirken Yasin okuduğu açık bir biçimde ortaya konulmaktadır.²⁰⁹

Yine Vilayet-name'de Hacı Bektaş'ın Kayseri'den Ürgüp'e gelirken yolda Sineson adlı bir Hıristiyan köyüne ulaştığı, burada halkla beraber yemek yedikten sonra akşam namazı için abdest almaya kalktığı ve namaz kıldığı, halkın onu merak ve ilgiyle izlediği ve Hacı Bektaş'ın onlara namazın hikmetlerini izah ettiği anlatılır.²¹⁰ Dolayısıyla, onun gayrimüslimlerle de iyi ilişkiler içinde olduğunu ve Anadolu'nun ihtidasında önemli bir rol oynadığını görüyoruz.

²⁰⁶ Kara, *Selçukluların...*, s.227.

²⁰⁷ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 152.

²⁰⁸ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s.145.

²⁰⁹ *Vilayet-name*, s.88.

²¹⁰ *Vilayet-name*, s.26.

Onun eseri olan “Makâlât” ta Abidlerin ibadetleri şöyle sıralanmaktadır: Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekat vermek, seferberlik olunca gaza eylemek, cenabetten gusul ederek temizlenmek ve nefse ait arzuları istemeyip dünyayı terk ederek ahireti sevmektir.²¹¹

Hacı Bektaş’a göre şeriatın 7. makamı sünnet ve cemaat ehliinden olmaktır. Yine o burada Peygamber’imizin şu hadisini zikretmektedir. “Cemaat ile kılınan namaz, yalnız başına kılınan namazdan 20 defa daha faziletli olur”.²¹² Yine o, aynı eserinde şeriatın 3. makamı olarak namaz kılmayı zikredecektir. Tevhid babında ise, insanoğlunun gençlik, ihtiyarlık vb. gibi dönemlerini namaz vakitlerine benzetecektir.²¹³

Hacı Bektaş’a göre Muhammed başparmak, Ebu Bekir şehadet parmağı, Ömer orta parmak, Osman taharet parmağı, Ali küçük serçe parmak gibidir.²¹⁴ Dolayısıyla bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Konya Mevlana Müzesi’nde Hacı Bektaş’a ait Farsça iki sahife hacminde bir risale vardır. Bu risaleden anlaşıldığına göre bazı yakınları Hacı Bektaş’a nafile namaz ve tatavvu orucu, şeyh ve mürid, varlık ve yokluk hakkında soru sormuşlar. Hacı Bektaş da bu soruya cevap verirken Hacı Abdullah-ı Ensarî’nin o konudaki görüşlerini, olduğu gibi naklederek kendisine sorulan bu soruya cevap vermiştir. Bu bize Hacı Bektaş’ın Hacı Abdullah-ı Ensarî’ye bağlılığını ve fikren ona yakınlığını göstermektedir. Hacı Abdullah-ı Ensarî, Hanbelî mezhebinden Sünnî bir mutasavvıf olarak tanınır. Bu durum bize Hacı Bektaş’ın sünnî kökenli olduğunu göstermektedir.²¹⁵

Makâlât’tan aldığımız bu birkaç örnek bize açıkça Hacı Bektaş’ın sünnî yönünü göstermeye yetmektedir. Hacı Bektaş’la ilgili Bektaşîlik araştırmalarının önemli ismi Hasluck’un tespitleri oldukça önemlidir. O, Hacı Bektaş Veli’nin gerçekte adını taşıyan tarikatın inançlarıyla hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmektedir.²¹⁶ Dolayısıyla Bektaşîliğin Hacı Bektaş’tan sonra büyük bir kırılma yaşadığı anlaşılıyor. Nitekim bazı kaynaklar, Hacı Bektaş’tan sonra yaşanan bu kırılmaya işaret etmişlerdir.²¹⁷

²¹¹ *Makâlât /Hacı Bektaş Veli*, Esat Coşan, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990, s. 3.

²¹² *Makâlât*, s.14.

²¹³ *Makâlât*, s.82.

²¹⁴ *Makâlât*, s.46.

²¹⁵ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 165.

²¹⁶ F.W. Hasluck, *Bektaşîlik Tetkikleri*, (çev. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928, s. 55.

²¹⁷ Bkz. Kara, *Selçukluların...*, s.233.

XVI. yüzyıl başlarında Abdülvahid Çelebi “Menakib-i Hâce-i Cihan ve Netice-i Can” adlı eserinde Anadolu’daki on tasavvufî taifeyi ele almakta, her taifenin başlangıçtaki şeklinden ne kadar uzaklaştığını yazmaktadır. Bu arada Bektaşîliği de ele almakta, kendi zamanındaki Bektaşîliğin; Hacı Bektaş zamanındaki şeklinden ne derece uzaklaştığını anlatmaktadır.²¹⁸

Bektaşilikteki bu sapmalara rağmen bu ekol, Türkmenler üzerindeki etkisini Hacı Bektaş’tan çok sonraları da devam ettirmiştir. Zira Hacı Bektaş ve halifeleri, Anadolu’da özellikle Türkmenler arasında yaşamışlar ve halkı irşad faaliyetine girişmişlerdir. Hacı Bektaş’ın Türkmenlerle olan ilişkilerine Kadıncık Ana (Fatma Bacı) isimli bir kadın sufi ile irtibatını örnek verebiliriz. Hacı Bektaş Horasan’dan Sulucakarahöyük’e geldiğinde bu Türkmen hanımının evine yerleşmiştir.²¹⁹ Nitekim Aşıkpaşazâde eserinde Kadıncık Ana’dan bahsetmekte, Hacı Bektaş’ın kerametlerini ona gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Hatta Kadıncık Ana’nın Hacı Bektaş’ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır.²²⁰

Vilayet-name’de de Kadıncık Ana’nın adı sık sık geçmekte, Hacı Bektaş’ın kendisini ziyaret ettiği ve kendisine saygı duyduğu bildirilmektedir. Kadıncık Ana’nın Erenler Meclisine girdiği, Erenlere sofraya hazırladığı, misafirleri ağırladığı anlatılmaktadır.²²¹ Hacı Bektaş’tan çok sonraları derlenmiş olan Vilayet-name’de Kadıncık Ana’nın hatırasının yaşatılması ve hürmetle yâd edilmesi Hacı Bektaş’ın Türkmenler arasındaki yerini ve önemini bize göstermeye yetmektedir.

1.1.3. Mevlana Celaleddîn-i Rûmî

Anadolu’nun dini hayatında şüphesiz başrolü oynayan mutasavvıflardan biri Mevlana Celaleddîn-i Rûmî’dir. Kendisinin hayatı ve eserleri ayrı bir inceleme konusu teşkil edeceğinden, biz burada kendisinden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

Mevlana Celaleddîn Anadolu’ya gelmiş önemli mutasavvıflardan Bahaeddin Veled’in oğludur ve ilk eğitimini de babasından almıştır. Onun ilim ve fikirleri Anadolu dışında da yayılmış, bu durum, önemli İslam merkezlerinden alim ve şeyhlerin kendisini ziyaret için Anadolu’ya gelmesine neden olmuştur. Bunun, Anadolu’nun İslamlaşmasına

²¹⁸ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine...*, s. 165.

²¹⁹ *Vilayet-name*, s. 35.

²²⁰ Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 205’ten naklen; Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları: Bacıyan-ı Rum Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Bellekten*, XLV/180(1981), s. 459.

²²¹ *Vilayet-name*, s. 35.

olan katkısı gayet açıktır.²²² Anadolu'da yalnız Müslümanları değil, gayrimüslimleri de etkilediğini gördüğümüz Mevlana'nın, gayrimüslim kesimlerin ihtidasında rolü büyük olmuştur. Hakikaten farklı zümreleri etrafında toplayabilmiş olan Mevlana'nın cenazesi bunun en güzel ispatı olacak, cenazesine yalnız Müslümanlar değil, Hıristiyan ve Yahudilerde katılacak ve bu din mensupları onun cenazesi için kendi dinlerinde ayinler yapacaklardır.²²³

Anadolu'da farklı kitleleri etrafında topladığını ifade ettiğimiz Mevlana itikadî açıdan sünnî bir mutasavvıftır. Hacı Bektaş ve Bektaşilik konusunda bugün hâlâ tartışmalar devam ettiği halde, Mevleviliğin Sünnîlik ekolüne bağlı oluşu herkes tarafından kabul edilmektedir. Burada yeri gelmişken şunu da belirtmekte fayda görüyoruz ki, esasen Mevlevî tarikatı daha ilk zamanlardan beri heterodoks Türkmen zümrelerine hoş bakmamış, onları aşağılayıcı bir tavır takınmıştır.²²⁴ Çünkü, Mevleviler, yerleşik hayat yaşayanların dünya görüşlerinden oldukça farklı bir dünya görüşüne sahip, özgür ruh halleri ile kolay itaat altına alınamayan Türkmenleri yıkıcı bir unsur olarak görmüşlerdir.

Tarihte Mevlevilik daha çok yüksek zümre mensuplarının, sultanların himayesini görmüş, bu gruplar Mevleviliğe destek olmuşlardır. Bu durum da doğal olarak Türkmenlerin ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur.²²⁵ Ancak Mevlana'nın Türkmenlere hoş bakmaması bu ekolün Anadolu'daki etkinliğini azaltmamıştır. Mevleviliğin Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde en etkili tarikatlardan olduğu bir gerçektir.²²⁶

1.1.4. Yunus Emre

Yunus Emre tıpkı Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlana gibi Anadolu'ya damgasını vurmuş, etkilerini günümüze kadar ulaştırmış bir Sufidir. Anadolu'nun Moğol istilası nedeniyle büyük bir buhran yaşadığı dönemde yaşamış olan Yunus Emre, ele aldığı konularla zamanın Türk insanına teselli kaynağı olmuş, onlara Allah'a giden yolu, anlayabilecekleri bir dille anlatmıştır.²²⁷ Bir tarikat mensubu ve sufi olan Yunus Emre'nin hangi ekole mensup olduğu zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Bugün

²²² Kara, *Selçukluların...*, s. 243.

²²³ Eflâkî, *Menâkübü'l...*, II, s. 12-14.

²²⁴ Eflâkî, *Menâkübü'l...*, II, s. 137.

²²⁵ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 95; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 47; Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 343.

²²⁶ Kara, *Selçukluların...*, s. 247.

²²⁷ Kara, *Selçukluların...*, s. 262.

kabul edilen görüş, Yunus Emre'nin şeyhinin Tapduk Emre olduğu ve Tapduk Emre'nin de Hacı Bektaş ekolüne mensup olduğu görüşüdür.²²⁸ Yunus Emre'nin mensup olduğu ekolün ne olduğu sorunu gibi, onun şeriata uyup uymadığı konusu ve fikirleri tartışma konusu olmuştur. O, “Divan’ında” kendisine yönelik namaz kılmadığı yönünde ithamlar olduğunu bildirmekte ve;

“Bana namaz kılmaz diyen, ben kılarım namazımı

Kılar isem kılmaz isem, ol hak bilir niyazımı”

diyerek, bu eleştirilere cevap vermiştir.²²⁹

Hakikaten Yunus’un “Divan”ı onun dine bakışını çok güzel anlatmaktadır. Bu nedenle Yunus’u tanımak için, önce onun “Divan”ını okumak gerekir. Bu eser onun Sünnîlik çizgisinde olduğunun en önemli göstergesi olacaktır. Nitekim Köprülü’de Bektaşiliğin gayrisünnî bir ekol olduğunu savunduğu halde, Yunus Emre’nin tıpkı Mevlana ve İbn’ül Arabî gibi sünnî çizgide olduğunu ifade etmektedir.²³⁰ Nitekim Mevlana’ya ithaf edilen bir hikayeye göre Mevlana, “manevi mertebelerden hangisine ulaştıysam, şu Türkmen hocası Yunus karşıma çıktı” diyecektir.²³¹ Eğer bu rivayet doğru ise, Yunus Emre’nin Anadolu mutasavvıfları arasındaki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Hakikaten Yunus Emre, günümüze kadar gelecek şekilde Anadolu halkının kalbinde taht kurmuş bir sufidir. Anadolu’nun birçok yerinde Yunus Emre’ye ait mezarların var olduğunun iddia edilmesi, onun Anadolu halkı arasındaki değerini ortaya koymaktadır. Zira o, hayatının büyük bir bölümünü, Anadolu’da Türkmenler arasında dolaşp onları irşad ile geçirmiştir. Onun şiirlerinde gurbet temasının işlenmesi bunun güzel bir ispatıdır.²³² Nitekim o, Divanında Anadolu’nun çeşitli illerini ve Azerbaycan ile İran’ı dolaştığını söylemektedir.²³³

Anadolu’da ve Anadolu dışında diyar diyar dolaşp, Türkmenlerin arasında, onların anlayabileceği bir dille, şeyhinin inanç ve düşüncelerini yaymaya uğraşan Yunus Emre, bu görevini başarıyla gerçekleştirdiğine inanmaktadır. Bunu bizzat,

²²⁸ Kara, *Selçukluların...*, s. 266-270.

²²⁹ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (nşr. Mustafa Tatçı), Ankara, 1991, s. 234.

²³⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 326.

²³¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 279.

²³² *Yunus Emre Divanı*, s. 188, 265.

²³³ *Yunus Emre Divanı*, s. 195.

“Vardığımız illere şol safa gönüllere

Baba Tapduk manasın saçtık elhamdülillah”

mısralarıyla dile getirmektedir.²³⁴

Buraya kadar bahsettiğimiz mutasavvıflar, Anadolu din hayatında hakikaten etkili olmuş mutasavvıflardan sadece birkaçıdır. Bunlardan başka, daha birçok sufi ve derviş Anadolu’da yaşamış ve hakikaten hem Anadolu'nun İslamlaşmasında hem de Anadolu kültür hayatında önemli olmuşlardır. Örneğin, Evliya Çelebi, sadece Aksaray Sancağında 7000’den fazla büyük evliyanın medfun bulunduğunu bildirmektedir.²³⁵ Bu rakamın abartı olduğunu düşünsek bile, Anadolu’da ki tasavvufi zümrelerin sayısını göstermesi açısından bu tespit bizim için önemlidir. Anadolu’ya gelmiş olan bu sayısız sufi ve dervişler, Anadolu’daki en ücra köylere ve göçebe aşiretlerin arasına kadar girebilmeyi başarmış, bir nevi misyoner rolü üstlenmişlerdir.²³⁶

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, yukarıda da değindiğimiz gibi, Anadolu’daki bu sufi ve dervişlerin sünnî ya da gayrisünnî (heterodoks) olup olmadıkları hususudur. Anadolu’da adeta bir misyoner edasıyla çalışmış olan bu dervişleri iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri sünnî, diğeri heterodoks dediğimiz gayrisünnî gruptur.²³⁷

Biz bu çalışmamızda Anadolu’ya gayrisünnî (heterodoks) sufi ve dervişlerin gelmediklerini iddia edecek değiliz. Elbette ki, Anadolu’ya gelen bu zümreler arasında eski Şaman inançlarını muhafaza eden heterodoks dervişlerde yer almış; bu dervişler İslamiyete henüz yeni girmiş olan Türkmenler arasında faaliyette bulunmuşlardır.

Burada şimdilik şu kadarını söyleyebiliriz ki; Anadolu’da Selçuklular döneminde (hatta Osmanlı dönemi) hakim unsur daima Sünnîlik olmuştur. Bunda, Türk devletlerinin daha önce bahsettiğimiz gibi, İslamiyeti kabulde birlikte girdikleri sünnî ekolün daima ateşli savunucuları olmaları en önemli etken olmuştur. Hakikaten gerek Karahanlılar, gerek Gazneliler, gerek Harezmşahlar, gerekse Selçuklular sünnî mezhebin en ateşli savunucuları olmuşlardır. Dolayısıyla, devletin resmi politikası gereği Anadolu’da hakim unsur da Sünnîlik olacaktır.

²³⁴ Yunus Emre Divanı, s. 203.

²³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname...*, III, s. 194.

²³⁶ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 97.

²³⁷ Kara, *Selçukluların...*, s. 282.

1.2. TÜRKMENLERDEKİ DİNİ EĞİTİM YETERSİZLİĞİ VE BUNDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Anadolu'da Türkmenler ile yerleşik ahali arasında İslama bakış açısı ve dini yaşantı konusunda farklılıklar vardı. Yerleşik şehirli ahali medreselerde öğretilen, devletçe desteklenen sünnî bir Müslümanlığı benimserken, medrese çevreleriyle yetersiz bir temas halinde bulunan göçebe Türkmenler ise kendilerine daha yakın buldukları bir takım Türkmen babalarının, sufi ve dervişlerin etki alanına girmişlerdi. Türkmenler arasında etkili olan bu sufi ve dervişlerin hepsinin gayrisünnî olduğunu ya da hepsinin sünnî olduğunu iddia etmek doğru değildir. Ancak, bu Türkmenler arasında gayrisünnî dervişlerin propagandalarının oldukça etkili olduğunu da burada belirtmek gerekir. Nitekim devleti uzunca bir süre uğraştırarak zor durumda bırakan, Anadolu heterodoksisinin en önemli hareketlerinden biri olan Babaîler Ayaklanması gibi toplumsal bir isyan hareketinin Türkmenler eliyle gerçekleştirilmiş olması bu etkiyi göstermektedir.

Selçuklu dönemi Anadolu'sunun önemli sorunlarından biri de; medreselerle tanışmış şehirlerde yerleşik yaşayan Türkmenlerle, göçebe Türkmenler arasında kurulması gereken, fakat kurulamayan köprü sorunudur.²³⁸ Yukarıda açıkladığımız gibi yerleşikler ile göçebeler arasında bu bir türlü atılmayan köprü, farklılaşma konusunda dini hayatta da kendini gösterecekti.

Kentlerin dışında yaşayan Türkmenler, o dönemde toplumun ve kültürün dışında kalıyorlardı, daha doğrusu başka bir toplumu ve kültürü meydana getiriyorlardı.²³⁹

Göçebe geleneklerinden ve eski Türk inanışlarından tamamıyla kopmamış, ama Müslüman yerleşik dünya ile ilişkileri sürecinde kendilerince yeni bir dil oluşturmuş "babalar", Türkmen obaları arasında dolaşarak onları sahip oldukları dini anlayışa uygun olarak irşat ediyorlardı. Kimi zaman göçebeler arasında, bazen de onlara yakın yerlerde zühd hayatı yaşayan bu insanlar, bir zamanların kam ve ozanlarının yerini almışlardı. Üzüntü ve sıkıntılarından kurtulmak isteyenler, dertlerine deva arayanlar, bilge kişi olarak gördükleri bu insanlara başvuruyorlardı.²⁴⁰

²³⁸ Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1990, s. 96.

²³⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce..*, s. 193.

²⁴⁰ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 189.

İslam fakih ve kelamcılarının ortaya koyduğu İslam telakkilerini öğrenme imkanı bulamamış olan Türkmenler, Türkmen babalarının geleneksel hurafelerle karışık, kendilerine daha uygun gelen, tasavvufun basitleştirilmiş fikirleriyle yorumlanmış Müslümanlık anlayışına yöneliyorlardı. Selçuklu Devleti'nin medrese kültürü ve kitabî din kaidelerinin, esasen göçebe Türkmenlere hiç de kolay gelmeyeceğini anlamak zor değildir. İşte bu yüzden, bu Türkmenler kendi içlerinde yaşayan ve onlara hiç de yabancı olmayan gayrisünnî sufilerden çok kolay etkilenmişlerdir. Bu göçebe Türkmenler, İslamiyeti kendilerine öğretilenlerin yaşamlarına uyumu noktasında benimsemişlerdir.

Büyük bir çoğunluğu okuma yazmadan yoksun olan bu göçebe insanların kafa yapıları, İslam dininin yüksek birtakım inanç esaslarını kavramaya müsait değildi.²⁴¹ Dervişlerin yaşamlarının çoğu; kır yollarında, köyler ve göçebe topluluklar arasında mekik dokuyarak geçerken, halkın verdiği yiyecekleri yiyerek; bahçivanlık, çobanlık, ekin biçme gibi işlerde halka yardım ederek; akşamları da insanları irşad ederek, sohbetle geçiyordu. Uğradıkları köyler yalnızca Müslüman köyleri değildi. Hıristiyan köylerinin de sıkça uğradıkları, aynı çağrıyı ulaştırdıkları yerler olduğu, Anadolu'daki ihtidallardan kolayca anlaşılabilir. Daha çok kırsal bölgeleri tercih eden bu dervişler, şehirlere pek yakın durmuyorlar ve tekkelerini şehirlerin dışında kuruyorlardı.²⁴² Zira medresenin etki alanında faaliyet göstermek onlar için daha zordu.

Sözü edilen bu dervişlerin Türkmenler arasında ki bu faaliyetleri, şehir merkezlerinden farklı bambaşka bir İslam algısının yerleşmesine neden olmuştur. Geleneksel Sünnî çizgiden ayrılan bu algı, Türkmenlerin kitabî İslam bilgilerinden yoksun bulunmalarının bir sonucu olarak, onlar arasında kolayca kendisine yer buldu.

²⁴¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 71-72.

²⁴² Bkz. Tuncer Baykara, *Selçuklular Devrinde Konya*, Ankara, 1985.

1.3. TÜRKMENLER ARASINDA SÜNNİ MEZHEPLERİN VE SUFİLERİN ETKİSİ

Bilindiği gibi Türkler İslamiyete girince Sünnîlik ekolünü benimsemişler ve taassup derecesinde bu ekole sahip çıkmışlardı. Bu konulara daha önce değindiğimiz için burada tekrar üzerinde durmayacağız. Biz, burada asıl konumuz olan Türkmenler üzerinde sünnî ekolün etkisine temas edeceğiz. Orta Asya'da, Türklerin İslamiyeti kabulle birlikte büyük ölçüde sünnî ekolün etki alanına girdiklerini bildiğimize göre, Anadolu'ya gelen Türkmenlerinde büyük bir bölümü, ister yerleşik düzene geçmiş olsun, isterse göçebe olsun sünnî telkinlerle karşı karşıya kalmışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, biz, Anadolu'da Türkmenler arasında gayrisünnî akımların hiçbir zaman yer almadığını söylemiyoruz. Bu savın oldukça mesnetsiz olacağını elbette biliyoruz. Ancak bizim asıl vurgulamak istediğimiz husus, Anadolu Türkmenlerinin tamamının gayrisünnî bir anlayışa sahipmiş gibi gösterilemeyeceği hususudur.

Göçebe halk kitlelerinin dini kültürlerinin, yerleşik halk gruplarına göre zayıf olması, onları gayrisünnî propagandalar karşısında zayıf bırakmış ise de, bu bizi bütün Türkmenler için bir genelleme yapmaya götürmeye yetmeyecektir.²⁴³ Ayrıca, aynı Türkmenlerin Anadolu'da diğerlerinden daha fazla oranda sünnî propagandaların etkisinde kaldığını da unutmamak gerekir. Gerçekten Anadolu'ya gelen birçok aşiretin özellikle batı uçlara yerleşerek buralarda oluşturdukları beyliklerin, hiçte gayrisünnî bir karakter arz etmediği, bu beyliklerin buralarda kurdukları çok sayıdaki mescit ve camilerden ve bunların kitabelerinden açıkça anlaşılmaktadır.²⁴⁴

Beylikler döneminde, özellikle Anadolu'nun uç kesimlerinde seyahat etmiş olan İbn Battûta'nın verdiği bilgiler bizim için son derece önemlidir. İbn Battûta seyahatnamesinde Denizli bölgesi halkının mescitlerinin olduğunu, kadınlarının bulunduğunu, beylerinin namaz kıldığını söyleyerek, onların sünnî olduklarına dikkat çekmektedir.²⁴⁵ Yine, o, Sinop şehrinde karşılaştığı ilginç bir olayı anlatır. Sinop'ta mescitte namaz kılarken maliki oldukları için iki ellerini yana indirdiklerini ve bu durumun halk tarafından yadırganarak kendilerinin Rafizî zannedildiğini ve Rafizî olmadıkları konusunda bir sınava tabii tutulduklarını anlatır.²⁴⁶ Yine, onun

²⁴³ Kara, *Selçukluların...*, s. 398.

²⁴⁴ Kara, *Selçukluların...*, s. 398.

²⁴⁵ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 318.

²⁴⁶ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 337.

Seyahatnamesinde, gerek Balıkesir ve Bursa halkından, Hamitoğulları Beyliğinden naklettiği hadiseler²⁴⁷ ve verdiği bilgiler, gerekse diğer kaynakların verdiği bilgiler, Anadolu beylerinin ve onlara bağlı bulunan Türkmen unsurlarının Sünnî olduklarını açıkça göstermektedir.²⁴⁸

Yine İbn Battûta, Seyahatnamesinin bir yerinde aynen şu ifadeleri kullanmaktadır; “Anadolu ülkesinin halkı genellikle İmamı Azam Ebu Hanife mezhebi üzerine olup Ehl-i Sünnet’tir. Aralarında Kaderî, Rafizî, Mutezilî, Haricî ve Bidat ehli bulunmayıp Allah onları bu faziletleriyle üstün kılmıştır”.²⁴⁹

Kuşkusuz, İbn Battûta’nın bu ifadeleri biraz mübalağalıdır. Ancak XIV. yy.’ın ilk yarısının ortalarında, uzun zaman Anadolu’da hem de göçebelerin yoğun olduğu bölgelerde seyahat etmiş olan seyyahın, göçebe Türkmenlerle karşılaşmadığını, onlarla hiçbir diyaloga girmediğini söylemek mümkün değildir.²⁵⁰ Nitekim O, Manisa’dan hareket ettikten sonra geceyi, Manisa ovalarında meskun bir Türkmen boyu arasında geçirdiğini söyleyerek²⁵¹ bu ilişkiye işaret etmektedir. Demek ki seyyah, yukarıdaki görüşüne, karşılaştığı göçebe Türkmenleri de dikkate alarak ulaşmıştır.²⁵²

Yine İbn Battûta, Denizli bölgesindeki halkın ahlakının pek iyi olmadığını söylemiş, ancak yinede onların Sünnî olduklarına işaretle bulunmuştur.²⁵³

Yine İslam coğrafyacılarından Kazvînî, Sivas şehrinden bahsederken buradaki halkın dini yaşayışı ihmal ettiğinden bahsetmekte ancak bu durumun onların Sünnî oluşlarına engel teşkil etmediğini de, özellikle vurgulamakta ve halkın Hanefî mezhebine mensup olduğunu bildirmektedir.²⁵⁴

Selçuklu Sultanları her şey den önce Anadolu’nun Türkleşmesini sağlayan yurttaşları Oğuz Türkmenlerinin dini eğitimlerini düşünmüşler, göçebeler arasında İslam dinini pekiştirmeyi amaçlamışlardır.²⁵⁵ Bu konuda sultanların oldukça da başarılı

²⁴⁷ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 339,340,315-316.

²⁴⁸ Kara, *Selçukluların...*, s. 403.

²⁴⁹ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 310.

²⁵⁰ Kara, *Selçukluların...*, s. 405-406.

²⁵¹ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 338.

²⁵² Kara, *Selçukluların...*, s. 406.

²⁵³ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 318.

²⁵⁴ Kazvînî, *Asârûl-Bilâd* s. 537.

²⁵⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaram), Onur Yay., Ankara, 1988, s. 314’den naklen: Kara, *Selçukluların...*, s. 401.

olduklarını Gümüşhane'nin Kürtün Kazasında ve köylerinde yaşayan Çepni'lerin ezici çoğunlukla Sünnî inanca sahip olmalarına bakarak söyleyebiliriz.²⁵⁶

Nitekim Evliya Çelebi'de eserinde Selçuklulardan birkaç asır sonra Anadolu halkının inançlarının gayet temiz olduğunu söyleyerek, bu görüşü destekleyecektir.²⁵⁷

Şüphesiz, Anadolu Türkmenlerinin dini hayatıyla ilgili önemli bilgiler edineceğimiz önemli bir kaynak da Hacı Bektaş Veli'nin Vilayet-name'sidir. Burada verilen bilgilerde Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'e gelişi şöyle anlatılır: "Akşam oldu, köylüler mescide gelip namaz kıldılar, dağıldılar. Yatsı vakti gene geldiler, namazlarını kılıp evlerine gittiler. Hiçbir Tanrı kulu hünkara kimsin nesin demedi".²⁵⁸ Bu bilgi bize köyde bir mescidin olduğunu, köylünün namazını cemaatle kıldığını, dolayısıyla bölgenin Sünnî yapısını gösteriyor. Yine Vilayet-name'de anlatılan bir başka olay, Türkmenlerin Sünnî yapısını ortaya koyuyor. "Hacı Bektaş bir gün, Sulucakarahöyük'ün güneyinde, Alacık adlı bir köye varır. Akşam namazı vakti gelir; abdest alıp namaz kılacakları vakit, köyün Kara Fakı adlı imamı izin almadan hünkarın önüne geçer; imamlığa başlar. Tekbir alıp namaza durduğu halde Kur'an dan hiçbir şey aklına gelmez. Cemaat namazı bozar. Hünkar imama: "Hakka giden hak uğrum, hakkı için erin önüne geçip imamlık edecek er görmedik. İzinsiz imamlığa geçiyorsun, her yanın kara olası der." Burada da köyde bir imamın oluşu köyde bir cami veya mescidin olduğunu, halkın namazlarını cemaatle kıldığını gösteriyor.

Hayatının büyük çoğunluğu Türkmenler arasında geçmiş olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin, "Makâlât" adlı eserinde haccın detayları ile ilgili bilgiler vermesi ve Türkmen kitlelerine bu konuda nasihatlerde bulunması, Türkmenler arasında hac ibadetinin önemsendiğini göstermektedir. Bu da bize Türkmenlerin hac ibadetine hiç de uzak olmadığını, dolayısıyla İslami kaidelerin uygulanması noktasında imkanları ölçüsünde gayret gösterdiklerini ispatlıyor.²⁵⁹

Görülüyor ki, Anadolu'da Sünnî inanç mensupları büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

²⁵⁶ Faruk Sümer, Çepniler, *Anadolu'da Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul, 1992, s. 63.

²⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname...*, II, s. 36; Kara, *Selçukluların...*, s. 404.

²⁵⁸ *Vilayet-name*, s. 27.

²⁵⁹ *Makâlât (Esad Coşan)*, s. 45.

1.4. TÜRKMENLER ARASINDA GAYRÎSÜNNÎ SUFÎLERİN FAALİYETLERİ

Tarihte Sufilik faaliyetleri, Suriye’de ilk zaviyeyi kuran Kûfeli Ebû Hâşim ile başlar. Ondan sonra Süfyân-ı Sevri, Zünnûn-ı Mısrî, Horasanlı Bâyezid-i Bestâmî, Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî gibi birçok Sufiler yetişerek çeşitli engellemelere rağmen fikirlerini yaydılar. İlk zamanlarda coşkun söylemleri nedeniyle İslam âlimlerince hoş görülmeyen Sûfiler, Ebu Kasım-ı Kuşeyri’nin, Sûfiliğin ehl-i sünnet akidelerine aykırı olmadığını ispat çalışmaları ve nihayet Gazzâlî’nin eserlerinden sonra hürmet kazanmaya, kabul görmeye başladılar. Alimlerin bazılarının şeyhlere intisabı, hükümdar ve emirlerin tekkeler yaptırarak bu cereyana kapılmaları ve İslam âleminin her tarafında yüzlerce şeyh ve dervişler yetişmesi neticesinde yeni içtimaî zümreler meydana geliyordu. X. yüzyıldan başlayarak XII. Yüzyıla kadar bu tarikatlar hızla çoğalıp kuvvetlenecekler ve tam bu sırada da Türkler İslam tarihi sahnesine çıkacaklardı.²⁶⁰

Biz daha önce Anadolu’ya gelen ve burayı yurt edinen göçebe Türkmen kitlelerinin hepsinin heterodoks olarak vasıflandırılmayacağını söylemiş ve bunun böyle olmadığını örneklerini de vermiştik. Ayrıca, Anadolu’da heterodoks unsurların bulunmadığı gibi bir iddia içinde olmadığımızı da belirtmiştik.

Gerçekten Orta Asya öteden beri nüfus, sosyal ve kültürel yapı, dini inançlar noktasında heterojen bir görüntü arz ediyordu. Türkmenler, Maveraünnehir, İran ve Anadolu’ya gelmeden önce Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Mazdeizm, Yahudilik gibi çeşitli inanç sistemleriyle temas içinde olmuşlardı. Ancak, bu inanç sistemlerinin hiçbiri, göçebe Türkmenler üzerinde eski dinleri ve gelenekleri kadar etkili olamamıştır. İslamiyeti kabul eden bazı Türkmen kitleleri için de bu durum geçerlidir.²⁶¹ Hatta günümüz Anadolu’sunda bile bazı Orta Asya geleneklerinin yaşayan izlerini görmek mümkündür. Üstelik İslam hukukçuları İslam hukukunun kaynakları arasında dinin temel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla eski örf ve adetlere yer vermişlerdir.²⁶²

Esasen bu tür uzlaştırıcı inançlara Sünnî olan kesimlerde de rastlanmıştır. Örneğin, Sünnî yapısıyla bilinen Buhara Bölgesinde bir sarayın yanma nedeninin halkın İslam öncesi geleneklerinden kalma bayramlarda odun yığınları yakma adeti olduğunu

²⁶⁰ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 213.

²⁶¹ Kara, *Selçukluların...*, s. 412.

²⁶² Kara, *Selçukluların...*, s. 412.

kaynaklar haber veriyorlar.²⁶³ Dolayısıyla Sünnî ve yerleşik kesimlerde bu tür eski gelenekler varlığını hâlâ sürdürebiliyorsa, şehirliler kadar eğitilme imkanı bulamayan göçebeler arasında eski inançların devam etmesi daha çok mümkündür.²⁶⁴ O halde Anadolu'da özellikle kırsal kesimde yaşayan Türkmenler ile göçebe Türkmenler eski inançlarından tamamen kopmamışlardır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında buraya gelen kitleler arasında farklı İslamî anlayış ve yaşayış biçimine sahip, İslamiyet'i tam olarak özümseyememiş kitleler de mevcut idi. Bunların Anadolu'ya gelişiyse, Anadolu'da iki Müslüman kesimin meydana geldiğini söyleyebiliriz. Birincisi: Daha çok merkezlerde yoğunlaşmış, Sünnîlikleriye ön plana çıkan yerleşik kesim; ikincisi: Kırsal kesimlerde, dağlarda yaşayan göçebe ya da yarı göçebe veya yerleşik hayata yeni geçmiş, hâlâ göçebe geleneklerini, heterodoks²⁶⁵ olarak nitelenen inanç kalıntılarını koruyan kitlelerdir.²⁶⁶

Sufiliğin İslam dünyasında yerini almasıyla birlikte “Baba” ve “Ata” lakaplı Sufiler bilhassa göçebe ve kırsal kesimlerde yaşayan Türkmenler arasında etkili olmaya başladılar. Bu Sufiler, Türkmen kitleleri arasında İslam'ı anlatırlarken, İslam öncesi düşünce ve geleneklerden de bir şeyler taşıyorlardı. Eski gelenek ve inançlarının etkisinde kalan Türkmenler, bu sufileri Orta Asya'nın “ozan”, “kam”larına benzeterek kendilerini onlara daha yakın hissediyorlardı. Böylece, onlara bir veli sıfatıyla inanıyorlar, söylediklerini hemen kabul ediyorlardı. Bu “baba” ve “ata”lar, kırsal kesimin insanlarına anlayabilecekleri bir dille hitap ederek İslamiyet'i anlatıyorlardı. Üstelik onların İslamiyet'i anlatış tarzı, fakihlerin kuralcılığından çok daha farklı, göçebelerin daha kolay anlayabileceği ve uygulayabileceği mahiyetteydi. Zira göçebelerin yaşadığı zor koşullar, onların, kitabî Müslümanlığın gereklerini yerine getirmesine çoğu kez imkan vermiyordu.²⁶⁷

²⁶³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara, 1990, s. 116'dan naklen: Kara, *Selçukluların...*, s. 413.

²⁶⁴ Kara, *Selçukluların...*, s. 413.

²⁶⁵ Heterodoks sözcüğünün sözlük anlamı: “Kabul edilmiş dinî esaslara aykırı olan, umumî kurallara muhalif olan” demektir (Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük). Hilmi Ziya Ülken, bu kavramı “dinî cemaat dışında olmak” şeklinde tanımlamıştır (Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 1983, s. 346.). Osmanlı Türkçesinde “ehl-i bid'at” terimiyle Hz. Muhammed'in belirlediği kurallara yenilik getiren akımlar için, ehl-i sünnet karşıtı olarak kullanılır. Bu çalışmamızda “gayrisünnî” anlamında kullanılmıştır.

²⁶⁶ Kara, *Selçukluların...*, s. 418.

²⁶⁷ Kara, *Selçukluların...*, s. 414.

Anadolu’da çok çeşitli heterodoks dinî grupların başında Kalenderiye geliyordu. Kaynağını Horasan Mektebi veya Melametiye denilen zümreden alan ve Cemaleddin-i Savî’den sonra Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Orta Asya, Anadolu sahâlarında inkişaf eden bu büyük tarikat; ayinlerinin garipliğinden dolayı Sünnî Sufilerin şiddetli eleştirisine uğramıştır. Mensuplarının kıyafetleri, yaşayışları, ahlakî telakki itibarıyla biraz Hint dervişlerini hatırlatan bu tarikat; muhtelif zaman ve mekanlarda bazı farklar göstermekle beraber, “mücerredlik, fakr ve dilenme, melamet” esaslarına bağlıdır. Kalenderîler saçlarını, sakallarını, sakal ve bıyıklarını traş ederek kendilerine has bayraklar ve dümbeleklerle oldukça kalabalık zümreler halinde şehirden şehire gezerlerdi.²⁶⁸ Bu ekol gerek ayinlerinin aykırılığı, gerekse mensuplarının İslami kurallara dikkat etmemeleri nedeniyle Sünnî sufilerin şiddetli hücumlarına uğramıştır.

Selçuklu dönemi yazarlarından Mahmud bin Hatib, heterodoks dervişlerin bu dönemde en yaygın tarikatlardan olan Kalenderîlerin tecrübesiz gençleri kandırıp aralarına aldıklarını, camilere bile köpekleriyle girdiklerini, Mazdekîlere benzediklerini; derviş olduklarını iddia etmelerine rağmen doğaya, suya, aya ve güneşe taptıklarını yazıyor.²⁶⁹

Eğer İbn Hatip’in verdiği bu bilgiler gerçeği yansıtıyor ise bu, bize, XIII. yy Anadolu’sunda henüz tam anlamıyla İslamlaşmamış zümreler olduğunu ve bu zümrelerin çeşitli inanç unsurlarının etkisine de açık olduğunu gösteriyor. Anadolu’ya aralıksız devam eden göçler düşünülürse, bunlar arasında dini algıları çok farklı ve İslamiyetle tam bağdaşmayacak fikir ve inançlara sahip kesimlerin olabilmesi mümkündür. Ancak bu tür aşırı diyebileceğimiz inanç gruplarının Selçuklu Türkiye’sinde yoğun olabileceğini, Selçuklu Sünnî siyasetini de dikkate alarak mümkün görmediğimizi ifade etmeliyiz.

Anadolu’da gayrisünnî unsurlara ait İbn’ül Hatip’in yaptığı tespitin bir benzerini Anadolu Selçuklu devri müelliflerinden Kadı Ahmed Nigidî’de görüyoruz. O, “El – Veledü’ş Şefik” adlı eserinde Anadolu’daki göçebe Türkmen boylarının dini hayatlarına dair bilgiler veriyor. Ona göre Niğde ve Ulukışla mıntıklarında oturan Gökbörüoğulları, Turgutoğulları, İlminoğulları ve daha başka Türkmen boylarının hiçbirinin İslami hayatla alakası yoktur. Bunlar, birtakım mülhitlerdir ve Mazdek

²⁶⁸ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 99.

²⁶⁹ Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi...*, s. 152.

inançlarını taşımaktadır.²⁷⁰ Bu bilgiler ne kadar gerçeği yansıtıyor bilemiyoruz. Bu bilgilerin doğru olduğunu kabul edersek, bu, bize az önce ifade ettiğimiz gibi özellikle İran yoluyla Anadolu'ya sokulmaya çalışılan bir takım inanç sistemlerinin varlığını gösteriyor. Ancak, burada bir Selçuklu alimi ve müellifi olan Kadı Ahmed'in Türkmenlere bakış açısını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla bu ifadeler, Kadı Ahmed'in Türkmenlere duyduğu nefretin de bir sonucu olabilir. Bu nedenle bu ifadelere temkinli yaklaşmak gerekir. Nitekim Selçuklu dönemi alim ve müellifleri ile şehirli Türklerin Türkmenlere karşı bakış açısının hiç de olumlu olmadığını görüyoruz.

Anadolu'ya 1. göç dalgasıyla gelmiş ve zaman içerisinde bir kısmı büyük ölçüde yerleşik hayata geçmiş olan Türklerle özellikle Anadolu'ya yeni gelmiş olan konar-göçer Türkmenlerin yaşam tarzları arasındaki farklılık bu iki zümre arasında zaman zaman bir düşmanlığa neden olabilmektedir. Şehirli Türkler, eski geleneklerini büyük ölçüde yaşatan bu göçebe Türkmenleri aşağılamış ve onları hor görmüşlerdir.²⁷¹ Nitekim devrin resmi tarihçilerinde ve bazı müelliflerin eserlerinde de bu aşağılama açıkça görülmektedir. Bu eserlerde Türkmenler için *etrâk-ı bî idrak* (akılsız Türkler), *etrâk-ı mütegalibe* (zorba Türkler), *etrâk-ı nâ-pak* (pis Türkler), *etrâk-ı hâricî* veya *etrâk-ı havâric* (isyancı-dinsiz Türkler), *şeytan Türkler*, *melun Türkler* gibi tabirler kullanılmıştır.²⁷²

Anadolu'da varlığını bildiğimiz diğer bir heterodoks topluluk da Haydarîler idi. Kutbeddin Haydar adlı bir Türk şeyhi tarafından XII. yüzyılda Horasan'da kurulan ve aslında esasını Yesevîlikten alan bu tarikat, Kalendiye esaslarını da içinde barındırıyordu. Başlıca mensupları Horasan'daki Türk gençleriydi.²⁷³ Aykırı davranışları nedeniyle, heterodoks bir topluluk olduğunu bildiğimiz Haydarîlerin kurucusu Kutbeddin Haydar sakalsız, ancak bıyıklı biri olarak tasvir edilmiştir. Çeşitli uzuvlarına taktıkları demir halkalarla bilinen, hatta daha sonraki dönemlerde bazı dervişlerinin uyuşturucu da kullandığı söylenen bu topluluk üyeleri, belirtilen bu özelliklerinin dışında, Sünnî tarikat mensubu dervişlerden pek de farklı değillerdi.²⁷⁴

²⁷⁰ Kadı Ahmed Nigidî, *El-Veledü's Şefik*, Süleymaniye Ktp., V, 574'den naklen: Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 46.

²⁷¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 41.

²⁷² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameret-ül Ahbar*, (nşr. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000, s.86,87,91,95; Sultan Veled, *Divan*, (nşr. Kilisli Rıfat Bilge), Ankara, 1941, s. 225'den naklen: Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 42.

²⁷³ Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 99.

²⁷⁴ Kara, *Selçukluların...*, s. 424.

Anadolu'da kendini hissettiren bir başka heterodoks akımı, Yezidîlik akımıdır. XII. yüzyıl ortalarında Şeyh Adî bin Musafir tarafından kurulan ve Sünnî bir karakter arz eden Adeviye tarikatı, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde eski Türk inançlarının karışımıyla değişime uğrayarak karşımıza Yezidîlik olarak çıkmaktadır. Bu değişim, onların küfürle itham edilmelerine yol açacak kadar derin ve İslamî görüntüden uzak bir biçimde gerçekleşmiştir.²⁷⁵

Anadolu'nun İslamlaşmasında oldukça önemli bir rol oynayan önemli diğer bir grup da, bizim, Türkmen baba ve şeyhleri olarak bildiğimiz Baba İlyas, Baba İshak, Barak Baba, Aybek Baba, Baba Merendî, Geyikli Baba gibi kişilerdir. Bu Türkmen baba ve şeyhleri Sünnî çevrelerde pek hoş karşılanmamış olsalar da özellikle kırsal kesimlerde göçebe unsurlar arasında çok etkili olmuşlar, İslamiyet'i henüz tam olarak sindirememiş Türkmen boylarının İslamlaşmasında önemli bir etken olmuşlardır.²⁷⁶

Esasında şu noktaya bir kez daha dikkat etmemiz gerekiyor ki, heterodoks Müslümanlık tarzı ve bu tür dervişlerin etkisi, sadece göçebe Türkmenler arasında olmamış, bu etki daha az olmak kaydıyla kasaba ve köylerde ve hatta şehirlerde yerleşmiş olan Türkmenler arasında da görülmüştür.²⁷⁷ Aynı şekilde yarı-göçebe Türkmenler arasında da yalnızca heterodoks anlayış etkili olmamış Sünnîlik her daim daha baskın olmuştur.

Fakat her ne olursa olsun, Türkmen kitleleri nazarında son derece saygı duyulan bu Türkmen baba ve şeyhleri, İslam inanç ve prensiplerini henüz tam olarak sindirememiş olan Türkmen boylarına bu dini kabul ettirerek Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hatta onların nüfuz sahâları sadece Türkmenler olmamış bizim Sünnî olarak bildiğimiz şehirli, medreseli kitlelere bile ulaşmıştır. Bunların türbelerine karşı asırlar boyu bugüne kadar her kesimden gösterilen ilginin yoğunluğu, bunun güzel bir göstergesidir.²⁷⁸

²⁷⁵ Kara, *Selçukluların...*, s. 424.

²⁷⁶ Kara, *Selçukluların...*, s. 425.

²⁷⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 47.

²⁷⁸ Kara, *Selçukluların...*, s. 426.

2. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

1071'den itibaren iki büyük göç dalgası ile Anadolu'ya girmiş ve kısa süre içerisinde Anadolu'yu Türkleştirmiş olan Türkmenler, Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına belli bir kültür birikimi ile gelmişlerdi. Anadolu'ya gelen bu Türkmenler, ister yerleşik kültürle tanışmış olarak gelsin, isterse yarı-göçebe yaşam tarzıyla gelmiş olsun, hepsi kendilerine özgü önemli bir kültür birikimini de beraberinde getirmişti. Anadolu'ya gelip kısa süre içerisinde şehir hayatına adapte olup şehirlere yerleşen Türkmenler yeni bir kültür çevresi meydana getirirken, yarı-göçebe yaşam tarzını devam ettirmeyi tercih eden Türkmenler ise daha çok eski geleneklerinin izlerini taşıyacaktı. Biz, burada daha çok yarı-göçebe geleneklerini devam ettiren Türkmenler üzerinde duracağız. Burada şunu da belirtelim ki, Türkmenlerin sosyo-kültürel hayatına dair bilgilere kaynaklarda pek az rastlanılması, verilen bilgilerin daha çok şehirlerin hayatıyla sınırlı oluşu, çalışmamızı zorlaştırmıştır.

Anadolu'ya gelen Türkmenlerin her ne kadar Orta Asya geleneklerinden tamamen kurtulamadıkları bir gerçek ise de, yine de İslamiyet'le birlikte sosyal yaşantının büyük ölçüde değiştiği de bir gerçektir. Örneğin: Türklerin eskisi gibi at eti yemeye ve kımız içmeye devam etmediklerini görüyoruz. Anlaşıldığına göre Türkmenlerin mensup olduğu Hanefî mezhebinin at eti yemeye cevaz vermemesi, komşu Müslüman kavimlerin at eti yememeleri, onların bu geleneklerini bırakmalarına neden olmuştur.²⁷⁹

Anadolu'ya gelen göçebe Türkmenler Anadolu'da kendi hayat tarzlarına uygun yerlere yerleşirken yerli halktan kayda değer bir direnişle karşılaşmamışlardı. Yerleşik halkla yaşamaya alışkın olanlar, onlara yakın yerlere yerleşirken, yerleşiklerden uzak olmayı tercih edenler ise daha ıssız yerlere çekilmişlerdi. Bir Bizanslı müellif menderes Vadisinde birçok göçebe çadırına rastladığını nakleder.²⁸⁰

Anadolu'da yerleşik hayat sürdüren Türkmenlerle göçebelerin arasındaki en önemli fark onların yaşam alanlarını teşkil eden çadırlarıdır. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar, Türkmenlerin günlük yaşamlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri, onları yazın sıcaktan, kışın soğuktan koruyan çadırları olmuştur. Genellikle kıl veya keçeden yapılan ve Türkmenler tarafından farklı coğrafyalarda asırlarca kullanılan bu çadırlar,

²⁷⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 380.

²⁸⁰ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 213.

hem sahiplerinin gelir düzeylerine göre, hem de iklim şartlarına göre değişiklik arz ediyordu.²⁸¹

Bu çadırlarda bulunan dokuma tezgahlarında çadırın içini döşemek için halı, kilim, yastık örtüsü, torba, heybe, çadır bezi ve hatta kıyafetler dokunuyordu. Bu dokunan bezlerin üzeri kadınlar tarafından elde işlenir, bunlardan işli torbalar, yiyecekleri saklamak için kullanılırdı. Bu çadırların içerisinde bir ailenin yaşantısı için gerekli her türlü malzemeyi bulmak mümkündür.²⁸²

Bu çadırlar, rüzgar alan yerlere kurulmuş olsa dahi sıcak yaz günlerinde özellikle ev işlerini yapmakla yükümlü kadınlar için çekilmez hale geliyordu. Akşam olunca çadırın ortadan bölünmüş sol tarafında erkekler, sağ tarafında ise kadınlar otururdu. Eğer ailenin büyük oğlu evlenir ve ayrı bir çadıra çıkmaz ise çadırın içine heybeden ayrı bir bölüm hazırlanırdı. Ayrıca, uzun yoldan gelen konuklar içinde özel bölmeler hazırlanırdı.²⁸³

Çoğunlukla anne, baba ve çocuklardan meydana gelen bir göçebe Türkmen evinde, nüfus arttıkça, geçinebilmek için daha fazla hayvana ihtiyaç duyuluyordu. Nüfus artar, ancak hayvan sayısı artmazsa aile fakirleşiyordu. Ortalama bir çadırın geçimi için küçük baş olursa 100, büyük baş olursa 50-60 hayvan gerekiyordu. Ancak beylerin ve zenginlerin binlerce baş hayvanı olabiliyordu. Her çadır kendi kendine yetecek üretim yapmak zorundaydı. Üretilen her şey, çadır ahalisinin ortak malıydı. Çocuklar babalarının mülküne ortaklı.²⁸⁴

İbn Battûta Birgi'ye vardığında Birgi Hükümdarının sıcaklar dolayısıyla civardaki yaylalardan birine çıktığını söylüyor ve diyor ki; “hükümdar, bu yayla gayet serin olduğu için her yaz oraya gidermiş”. Bu ifade, bize, Anadolu beylerinde göçebe geleneklerinin hâlâ devam ettiğini gösteriyor. Burada İbn Battûta'nın bahsettiği Birgi Sultanı Aydınoğlu Mehmet Bey'dir. Yine İbn Battûta Birge Sultanını ziyaret için yaylaya çıkışını ve orada bir süre kaldığını şöyle anlatıyor: “Bana, orada harkah adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle

²⁸¹ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 214.

²⁸² Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 215; Roux, *O.Asya*, s. 51.

²⁸³ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 216; Türkmen çadırları hakkında geniş bilgi için bkz. Peter Alford Andrews, Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Mügül Andrews), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, 4(1986), 1-32; Ulla Johansen, Türklerde Çadır Kültü: Alacık, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/2(1979), 29-44; Ulla Johansen, Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/3 (1979), 47-55.

²⁸⁴ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 220-221.

kurulur, üzeri keçeyle örtülür, tepesinde ışık ve hava girmesi için badhenc denilen bir delik bırakılır. Çadır tıpkı ev gibidir” diyerek göçebe Türkmenler arasındaki yaşantısını anlatmaktadır. Aynı İbn Battûta daha sonra Birgi Sultanının merkezdeki sarayını da öve öve bitiremeyecektir.²⁸⁵

Anadolu'da göçebe Türkmenlerin beslenmesinde koyun, yünü, sütü ve eti açısından en çok rağbet gören hayvandı. Göçebeler hayvansal ürünlerin yanında temin edebildikleri yerleşiklerin ürettikleri ürünleri de kullanıyorlardı.²⁸⁶ Bir göçebe çadırının üretimi sınırlı olduğundan göçebeler yiyecek sıkıntısı içine düştüklerinde yağmaya da başvururlardı. Zira, yağma sayesinde ihtiyaçlar kolay ve kısa yoldan temin edilebilirdi. Yine, göçebe beyler güç ve kudretlerini artırabilmek için de yağma faaliyetlerine girişebilirlerdi.²⁸⁷ Zengin beylerin işlerini yapmak ve çadırlarında hizmetlerini görmek için köleler de mevcut idi.²⁸⁸

Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmenlerin şekil ve şemaiileri hakkında dönemin müellifleri tafsilatlı tasvirler yapmamışlardır. Elde edebildiğimiz sınırlı bilgilere göre, Türkmenlerin uzun saçları, bu müelliflerin dikkatlerini çekmiştir. Minyatürlerde de gördüğümüz tek örgülü saçlar, önden ve arkadan omuza bazen de bele kadar iniyordu.

Bölgeden geçen yabancı bir seyyahın anlattığına göre, Türkmen erkeklerinin yüzleri kısa, geniş ve düzdü; kısa boyunlu, düz burunlu, geniş ağızlı, sakallıydılar. Türkmen kadınları ve erkekleri Araplara nazaran oldukça iyi ve temiz giyimliydi, erkekler umumiyetle sarık kullanıyorlardı, kadınlar ise peçe takmıyorlardı.²⁸⁹

Niketas, Miryakefalon Savaşı sonrası perişan haldeki imparatorun etrafını saran Türkmenleri şöyle tarif ediyor: “Bunların hepsi de Arap atları üzerideydiler ve soylu kimseler oldukları görünüşlerinden belli olmaktaydı. Hepsinin silahları alışılmışın üstünde güzel olup atlarının da fevkalade süslemeler dışında çok uzun ve sanatkârane örülmüş yeveleri ve bunların ucuna takılmış çingirakları vardı.”²⁹⁰

²⁸⁵ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 420 - 422.

²⁸⁶ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 222.

²⁸⁷ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 224, 237.

²⁸⁸ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 235, 236.

²⁸⁹ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 78.

²⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 1995, s. 128.

Yine İbn Battûta'dan öğrendiğimize göre, Anadolu'da kadınlar yüzlerini örtmüyor, gelen misafirleri gözyaşları içersinde uğurluyorlar, adetleri gereği haftada bir gün ekmeği pişirip, bu ekmeği ve yemekleri misafirlerine ikram ediyorlardı.²⁹¹

Ünlü seyyah İbn Battûta, Anadolu'ya geldiğinde burada sosyal hayatın bütün kurumları ile yerleştiği, iktisadî ihtiyaçların kolaylıkla temin edildiği, toplumsal dayanışmanın ve iç istikrarın sağlandığı bir yapı ile karşılaşmıştı. Şehir ve köylerde yerleşik hayata geçmiş olan Türkmenler, yerleşik hayatın gerektirdiği tüm iş kollarında faaliyet göstermekteydiler. İbn Battûta gittiği her şehirde bölgenin idarecileri tarafından saygıyla karşılanmış ve iyi bir şekilde ağırlanmıştır. Onun, memnuniyetini, hemen her seferinde aktardığını görüyoruz. Bu husus, Türk misafirperverliğinin Türkmenler arasında ulaştığı yüksek seviyeyi göstermektedir. Ayrıca, onun Anadolu'yu dolaştığı dönemlerde Anadolu'da güçlü bir dinî yapılanma da söz konusuydu. Çünkü o, uğradığı şehirlerde daha çok tekke, zaviye ve Ahilerin evlerinde konaklamış; bu münasebetle Anadolu'daki dinî yapılanma ile ilgili gözlemlerde bulunmuştu. Bu gözlemlere göre, Anadolu'nun hemen her yerinde, İslam dinine ve din adamlarına karşı büyük bir hürmet gelişmişti.²⁹²

Yine İbn Battûta'nın naklettiği ilginç bir olay, eski Orta Asya geleneklerinin Türkmenler arasında devam ettiğini gösteriyor. Manisa Sultanı Saruhan Bey'den bahseden İbn Battûta: “Buraya geldiğimizde, onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk, bayram gecesiyse sabahını anne-baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı, tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti” demektedir.²⁹³

Yine İbn Battûta Sinop'ta hakim Candaroğullarından İbrahim Bey'in annesinin cenaze törenine katıldığını belirtirken, törende İbrahim Bey'in cenazeyi başı açık ve yayan takip ettiğini, öteki kumandanların ve kapı kullarının da hem başlarının açık

²⁹¹ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 402.

²⁹² Geniş bilgi için bkz. İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 400-444.

²⁹³ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 426. Bu geleneğin, Orta Asya'dan Türkmenlerle geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim, iki Türk Prensi olan Kültigin ve Bilge Kağan'ın cenazelerinin de bu şekilde uzun bir süre bekletildikten sonra gömüldüğünü görüyoruz. Örneğin, Kültigin 27 Şubat'ta ölmüş, 1 Kasım 731'de gömülmüştür. Bilge Kağan ise, 25 Kasım 734'te ölmüş, 22 Haziran 735'te gömülmüştür. (bkz. Roux, *Orta Asya*, s. 64.)

olduğunu, hem de kaftanlarını ters giydiklerini belirtiyor. Yörede 40 gün yas tutulduğunu ve her gün ziyafet verildiğini ifade ediyor.²⁹⁴

Anadolu'da Türkmenlerle ilgili önemli bilgiler elde ettiğimiz bir kaynak da, Anadolu Türkmenleri üzerinde oldukça etkili olduğunu bildiğimiz Hacı Bektâş-ı Velî'nin ünlü eseri Makâlât'tır. Hayatını çoğunlukla Türkmenler arasında geçirmiş olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserinde, zenginlerden, kalabalık pazarlardan, dükkanlardan, kumaş, mal ve teraziden söz etmesi, bize ticari hayatın varlığını gösteriyor. Yine çobanların varlığından söz etmesi hayvancılığın varlığını bize ispatlıyor. Ayrıca ekinin samandan ayrılması, bostanların ekilmesi gibi ifadeler, Türkmenler arasında çiftçilik ve tarım yapıldığını gösteriyor. Yine Makâlât'ta insanların giyeceklerinin temizliğine itina gösterdiklerini, elbiselerine misk sürdüklerini görmekteyiz.²⁹⁵

“Saltuk ilinde yaşayan göçebe Oğuzların inanış, yaşayış ve faaliyetleri, savaş ve fetihleri hakkında Dede Korkut Destanında önemli bilgiler yer almaktadır. Dede Korkut Destanındaki bu Oğuzlar, müslüman olmakla beraber eski Şaman inançlarını da muhafaza etmektedirler. Kadınlar çok yüksek bir ahlaka sahip olmakla beraber, toylarda ve eğlencelerde erkeklerle birlikte toplanır, çalgı çalar, kımız içer ve eğlenirler. Erkek gibi ata binmek ve kahramanlık onların ideal vasıflarıdır. Oğuzlar çok samimi Müslümanlardır. Ancak, buna rağmen, ara sıra abdest alıp namaz kılarlar. Peygamber sevgileri ise çok üstündür.”²⁹⁶

²⁹⁴ İbn Battûta, *Seyahatname..*, I, s. 444.

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Coşan, *Makâlât*; Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*.

²⁹⁶ Turan, *Doğu Anadolu..*, s. 50-51.

3. ANADOLU TÜRKMENLERİNDE İKTİSADÎ HAYAT:

Büyük bir kısmı Anadolu'ya göçebe olarak gelmiş olan Türkmenlerin, Selçuklu Türkiyesi'nin kuruluşundan XIII. yüzyıl başlarına kadar olan hayatına bakıldığında, yerleşik hayata adaptasyon bakımından çok başarılı bir manzara karşımıza çıkar. Hakikaten Türkmenlerin önemli bir kısmı, çok kısa bir süre içinde şehirlere, kasabalara ve köylere yerleşerek, gerek siyasî gerek iktisadî bakımdan bütün müesseseleri ile çok ileri bir cemiyet meydana getirmişlerdir. Bu dönemde Anadolu, büyük bir ticaret merkezi haline getirilmiş, büyük yollar boyunca yapılan kervansaraylar, buraları idare edecek mükemmel müesseseler, kalabalık şehir ve kasabalardaki esnaf, usta-çırak teşkilatı diyebileceğimiz Ahilik teşkilatı, medreseler, vakıflar ve diğer müesseselerle oldukça gelişmiş bir toplumun mevcudiyeti açık bir şekilde kendini göstermiştir.²⁹⁷ Şu halde, Türkler aşiretler halinde geldikleri Anadolu'da aşiret hayatından millet hayatına geçişi süratle başarmışlardır.

Türkmenler Anadolu'ya gelmeden önce, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'da bilhassa şehirlerde yaşayan Rum ve Ermenilerin oldukça mükemmel bir iktisadî düzenleri vardı. Bu düzen, tabii ki Anadolu'ya gelen Türkmenler üzerinde etkili olacaktır. Şehirlerdeki sanayi ve ticaret, köylerdeki ziraat metotları ve üretilen ürünler Türklerin Hıristiyanlardan birçok şey almalarına neden olmuştur. Dokumacılık, maden işçiliği, madenî eşya yapımı ve inşaat sahâlarında yerli Hıristiyan ustalara Türkler bir süre çırak olacaklar, ancak kısa süre içerisinde kendi muazzam sistemlerini oluşturacaklardı. Yayla hayvancılığının zaten Türklere özgü bir iktisadî faaliyet olması, Anadolu'nun coğrafi yapısının da buna oldukça uygun oluşu, Türklerin bu alanda da kısa sürede gelişme göstermelerini sağlamıştır.²⁹⁸ Hayvancılık özellikle göçebe Türkmenlerin en önemli geçim kaynağını teşkil ediyordu. Ayrıca, hayvancılık ve buna bağlı hayvansal ürünlerle ilgili iktisadi hayat, göçebelerle yerleşiklerin ekonomik ilişkilerinin de temelini teşkil ediyordu.

Anadolu'ya giren beylerin il tutmalarında, kendilerine bağlı olan oba ve oymakların hayat tarzı, özellikle de yerleşiklerin ve ticaretin hayatlarında ki yeri, belirleyici olmuştur. Güçlü beyler önemli ticaret merkezleri ve ziraat alanlarına hakim

²⁹⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 55.

²⁹⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 17-18.

olmaya çalışırken, o kadar güçlü olmayanlar, göçebe hayatlarını devam ettirebilecekleri yerleri tercih etmişlerdir.²⁹⁹

Ticaret, göçebe Türkmenlerin yerleşiklerle kurdukları önemli bir ilişki aracı olmuştur. Orta Asya'daki hayatlarından dolayı ticarete hiç de yabancı olmayan Türkmenler, Anadolu'da, henüz tam bir devlet otoritesinin kurulamadığı XI. yy sonlarında bile Anadolu ticaretini canlı bir biçimde devam etmesini sağlamışlardır. Zira ticaret, hem yerleşikler, hem de göçebeler nazarında önemliydi.³⁰⁰ İlk akınların verdiği şok ortadan kalktıktan sonra göçebe Türkmenler, gayrimüslim halkla ticari münasebetlere başlamışlardı. Daha 1094'lü yıllarda gayrimüslim tüccarların Türkmenlerle ticaret yaptıklarını tespit edebiliyoruz.³⁰¹

Göçebe Türkmenlerin yetiştirdiği hayvanlar, kısa süre içinde kıymetli ticaret kaynağı haline gelmiştir. Koyun, at ve katırlara çok fazla talep vardı. Şam, Diyarbakır, İran, Irak'ın koyun ihtiyacı Anadolu'dan karşılanıyordu. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kastamonu, Sinop, Kütahya, Eskişehir bölgesinin atları dünyaca ünlü idi.³⁰²

Göçebe Türkmenler sadece ürünlerini değil, emeklerini de pazarlıyorlardı. Aracılık hizmetleri, yüklerin taşınması, nakil hayvanlarının satılması ve kiralanması, kervanların muhafızlığı, ticaretin düzenlenmesi onların kontrolü altındaydı. Anadolu'dan geçen tüccarların çoğu iase temini ve yol güvenliği açısından Türk göçebelerin yaşadığı güzergahı tercih ediyorlardı. Göçebe Türkmen beylerinin de kendi tüccarları vardı. Onlar yerleşiklerle göçebeler arasındaki ticareti düzenliyor, göçebelere üretilmeyen ürünleri getiriyorlardı.³⁰³

Göçebe Türkmenlerle yerleşik ahali arasında alışverişin yapıldığı, şehrin hemen dışında pazarlar bulunmaktaydı. Bu pazarlar uzun süre varlıklarını devam ettirdiği için buralara "Türkmen pazarı", "Türkmen çarşısı" adı verilmişti.³⁰⁴

Anadolu'ya göçebe olarak gelen Türkmenlerin bir kısmı, kısa süre içinde ele geçirdikleri şehirlere yerleşirken, bir kısmı çadırlarında, obalar ve oymaklar halinde yaşamaya devam ettiler. Bunların içlerinde yerleşik halkla hiç geçinemeyen ve onlardan uzak duranlar olduğu gibi, onlarla yakın bir ilişki içinde olanlar da vardı. Göçebelerin

²⁹⁹ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 72.

³⁰⁰ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 199.

³⁰¹ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 199.

³⁰² Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 200.

³⁰³ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 201.

³⁰⁴ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 201.

bir kısmı uzun kış günlerinde, yerleşim birimlerine yaklaşıp ele geçirdikleri binaları ahır ve barınak olarak kullanıyorlardı. Uzun ve şiddetli kışlar sadece göçebeler için değil, yerleşikler için de dayanılmaz bir hal alıyordu. Onlar, göçebelerin kendilerine yakın yaşamasından memnundu. Zira onlar, hayvanlarını kendi kapalı mekânlarında barındırma karşılığında, Türkmenlerin hayvanlarının etinden ve sütünden istifade ediyor, hatta tarlasına ekeceği gübreyi de bu sayede elde ediyordu. Bazı yerlerde bu ortaklık öylesine kuvvetliydi ki, Beyşehir gölü civarındaki Türklerle birlikte yaşayan Rum ahaliyi, Bizans imparatoru kendi topraklarına götürmek isteyince, Rumlar hayatlarından memnun olduklarını belirtmişler, Bizans tarafına geçmeye şiddetle karşı çıkmışlardı.³⁰⁵

Bir göçebe evinin asgarî geçimi için küçükbaş olursa 100, büyükbaş olursa 50-60 hayvan gerekiyordu. Hububat tüketiminin hiç olmadığı ya da az olduğu durumlarda ise kişi başına yıllık 2-4 evcil hayvan gerekiyordu. Bir çadırın azamî hayvan sayısı 300-400 baş koyunu geçmezdi ve bu en fazla 1000 koyuna çıkardı. Ancak beyler ve zengin göçerler binlerce baş hayvana sahip olabiliyorlardı.³⁰⁶

Selçuklu Türkiyesi'nin iktisadî kuvvetinin ziraat, sanayi, ticaret gibi üç çeşit faaliyete dayandığını biliyoruz. Bunlardan ziraat, yerleşik hayata geçmiş Müslüman-Türk köylüsü ve bir kısım Hıristiyan halkın köylerde yaptıkları her türlü ekim dikim faaliyeti idi. Ayrıca hayvancılık (bilhassa küçükbaş hayvancılık) ve kasabalarla şehirlerde yaygın olan meyvecilik ve bağcılığın Selçuklu iktisadî hayatında önemli bir yeri olduğunu biliyoruz.³⁰⁷

Selçuklu Türkiyesi'nde hayvancılığın ülkeler arası ticarete önemli bir gelir sağladığını da biliyoruz. Bizans ve Trabzon Rum İmparatorluğu ve bilhassa Arap memleketlerine hayvan ve hayvanî mahsul yollanmasından mühim bir gelir elde ediliyordu. Meyve ve bağcılık da bu yolla önemli bir gelir getiriyordu. Ancak, ziraatten elde edilen ürünlerin memleket dışına satılıp satılmadığı bilinmiyor. Ancak, kuraklık, çekirge akını, göçebelerin yer değiştirmeleri, iç karışıklıklar gibi hadiseler yüzünden çıkan kıtlıklar, memlekette ihtiyaç fazlası mahsul toplanmasına engel olduğundan,

³⁰⁵ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 194.

³⁰⁶ Polat, *Selçuklu Göçerleri..*, s. 220.

³⁰⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi..*, s. 32.

dışarıya hububat satma fırsatı bulunamamaktaydı. Hatta kıtlık yıllarında Bizans'tan hububat alındığı biliniyor.³⁰⁸

Anadolu'da özellikle XIII. yüzyıl başlarında hem tarımda hem sanayide hem de ticarete gerçekten bir gelişmişlik ve bolluk olduğunu görüyoruz. Köseadağ Savaşı öncesinde ve sonrasında Anadolu'da bulunmuş olan Saint Quentinli Simon'un anlattıkları bize önemli bilgiler veriyor. Onun anlattıkları, Selçuklu Devleti'nde hem kentlerdeki hem de kırsal alanlardaki bolluğu ve refahı dile getirmektedir. Simon, tarımla ilgili bazı bilgiler de vermekte ama genellikle hayvancılık üzerinde durmakta, yetiştirilen küçükbaş hayvanları, bunlardan sağlanan yünün değerini ve özellikle kolları kullanılan keçilerin yetiştirilmesini anlatmaktadır. Yine, Moğol hâkimiyetinin ilk dönemlerinde yaşamış İbn-i Said'in, Anadolu ile ilgili bize verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Özellikle yakından bildiği Kayseri'den Sivas'a ya da Aksaray'dan Konya'ya değin uzanan bölgelerden söz etmektedir. Bu bölgelerde bakımlı ve zengin toprakların bütün yollar boyunca hiç aralıksız devam ettiğini söylemekte; otlakları, bahçeleri, sulama sistemlerini; kayısı, şeftali, badem, erik, armut, limon bahçelerini anlatmaktadır. Konya dolaylarında yetiştirilen ve "kamereddin eriği" adı verilen bir yemişin üzerinde özellikle durmaktadır.³⁰⁹

Daha sonraları Hamdullah Müstevfi her yerde bağlar bulunduğundan, İbn Battûta'da Antalya yöresinde kayısıların kurutularak Mısır'a gönderildiğinden söz eder. İbn Battûta'ya göre Erzurum-Erzincan arasında da ekili topraklar bulunmaktaydı.³¹⁰

XIII. yüzyılda el-Ömerî hayvancılık konusunda önemli bilgiler verir. Ülkede sığır ve at yetiştirilmekte, koyun ve keçi ise büyük önem taşımaktaydı. İpek gibi uzun tüylü keçiler yetiştirilmekte, komşu Müslüman ülkelere ihraç edilmekteydi. Ülkenin kendine özgü ürünlerine de büyük önem verilmekteydi. Özellikle Akdeniz kıyılarında limon, portakal, hurma ve muz yetiştirildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca, şeker ve bal üretildiği ve bütün bu ürünlerin diğer ülkelere ucuz olduğu özellikle belirtilmektedir.³¹¹

Selçuklu Türkiye'sinde, Türkmenlerden elde edilen hammaddelere bağlı sanayinin varlığını bilmekteyiz. Nitekim, Selçuklu Türkiye'sinin gelişmiş iki sanayi dalı

³⁰⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 32.

³⁰⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 162.

³¹⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 162.

³¹¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 162.

olan dokumacılığın ve dericiliğin hammaddelerini Türkmenler temin etmiştir. Alaşehir, Denizli, Konya, Aksaray, Kayseri, Erzincan gibi Anadolu'nun geniş bir sahasında dokunan bezler ve perdeler, zenginlerin zevkine cevap verecek kadar mükemmeldir. Bununla birlikte, Hint, İran ve Arap memleketlerinden getirilen yabancı kumaşlara da ülkenin her tarafında rastlanıyordu. Bu bilgiler, bize Anadolu'nun iktisadi canlılığında Türkmenlerin payının önemli olduğunu göstermektedir. Gerçekten, Türkmenlerin kendi hayvan tüylerinden dokudukları halı ve kilimler, Ankara'nın sof kumaşları dünyaca tanınmıştır. Yani geniş halk kitlelerinin ihtiyacını karşılayan sanayi eşyası tamamen yurt içinde yapılıyordu, ama zengin sınıfların ihtiyacı olan lüks eşya ve baharat, büyük ölçüde dışarıdan ve daha çok Doğu ülkelerinden getiriliyordu.³¹²

Türkiye; İran, Suriye, Irak'a kasaplık hayvan ihraç ediyor, meşhur atlarını satıyordu. Örneğin: 1226'da Erzurum'dan Tebriz'e giden bir tacir, bir defasında 20.000 baş koyun sevk etmişti. Bu durum Selçuklular dönemi Türkiye'sinde, Türkmenlerin temel geçim kaynaklarından olan hayvancılığın ulaştığı boyutu göstermektedir.³¹³

Uluslararası ticarete ihracat oldukça ileri bir düzeydeydi. Çoğu, göçebeler tarafından yapılan ve Aksaray, Erzurum, Uşak'ta dokunan nefis halılar yalnızca Avrupa'ya değil, İslam ülkelerine de gönderiliyordu. Yine tiftikten ve ipekten yapılan kumaşlar önemli bir ihraç malzemesiydi. Örneğin Malatya'da kumaş dokuyan 12.000 tezgah vardı. İbn-i Havkal'ın bahsettiği Meyyafarikin'in ipek tülleri ve mendilleri İslam ülkelerinde rağbet görüyordu. Antalya ipeklileri, Erzincan baharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları ve hamam takımları, Denizli'nin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları çok meşhur olup Avrupa'ya ve Doğu ülkelerine ihraç ediliyordu.³¹⁴

Bu ürünler Avrupa ve Bizans'ın yanı sıra Arap ülkelerine de ihraç edilmekteydi. Esasen, Bizans'tan sonra, Türkiye'nin en çok iktisadî münasebette bulunduğu ülkeler Arap ülkeleriydi. İbn Battûta; Anadolu'nun her tarafında Mısır, Suriye ve Irak'tan gelen tüccarlara rastladığını ifade eder. Haçlıği seferlerinin yol açtığı gerilim dolayısıyla Papa'nın Mısır'a uyguladığı abluka da Türkiye'nin lehine olmuştur. Bu durum Mısır'ın birçok ihtiyacını Anadolu'dan karşılamasına neden olacaktır. Türkiye'nin ikinci derecede ticareti; yakın komşuları Gürcistan, Trabzon Rum İmparatorluğu, Karadeniz

³¹² Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 32.

³¹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve...*, s. 363.

³¹⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve...*, s. 363-364.

sahillerindeki Ceneviz kolonileri, Rusya, doğuda İran ve güneyde Küçük Ermenistan ile olmuştur. Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Küçük Ermenistan gıda maddeleri bakımından alışveriş yapılan ülkelerdi.³¹⁵

Ülkede uluslararası ticaretin gelişmesi neticesinde birtakım uluslararası pazarlar kurulmuştu. Bu pazarlar, şehirlerin uzağında kurulduğu için “yaban pazarı” ya da “yabanlu” adıyla anılıyorlardı. Kayseri-Elbistan arasında, Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletler arası büyük bir kervan yolu üzerinde, Karahisar ovasında kurulan yabanlu pazarı çok meşhurdur. Buraya ülke dışından birçok yabancı tüccar geliyor, bunlar ürünlerini birbirlerine satıyorlardı.³¹⁶ Bu fuarlarda Türkmenler tarafından istihsal edilen ürünlerin de yer aldığını bilmekteyiz.

Kısacası, Maveraünnehir’den başlayan ve on yıllarca süren bir göç hareketiyle Anadolu’yu kendilerine açan fatih Türkmenler, yeni hâkim oldukları bu topraklarda sadece ziraat ve göçebelikle meşgul olmayıp ticaret hayatına da hızlı bir şekilde adapte olmuşlardır. Anadolu, Selçuklu hakimiyetinde Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Erzincan, Kayseri, Tokat gibi şehirler önemli birer ticaret ve kültür merkezi halinde yükselirken, Orta ve Batı Anadolu’da Konya ve kısa süreli de olsa İznik’in yıldızı parlamaya başlayacaktır.³¹⁷

Türkmenlerin, Selçuklular dönemi Anadolu’sunun iktisadi hayatında oynadıkları rolün önemini en güzel biçimde ortaya koyan sosyal oluşum ahiliktir. Ahilik Anadolu’nun iktisadi hayatında özellikle yerleşik Türkmenlerin kurduğu ve organize ettiği sosyal, dini, kültürel boyutları da olan iktisadi bir teşekküldür.

Kendisi bir Türkmen şeyhi olan Ahî Evren (Şeyh Nâsıruddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyî) tarafından Anadolu’da özellikle orta halli halk tabakası arasında örgütlenmiş olan bu teşkilat zamanla kurmuş olduğu “Yaren Örgütleri” ile daha aşağı halk tabakalarına, en ücra köylere kadar ulaşmıştır.³¹⁸

Ahiliğin Anadolu’da ki kurucusu olan Ahî Evren dericidir ve dericilerin lideridir. Kendisi bizzat Alaeddin Keykubad’ın isteği ile Konya’ya gelmiş, burada,

³¹⁵ Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi..*, s. 34-35.

³¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve..*, s. 359.

³¹⁷ Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s. 61-62.

³¹⁸ Franz Taeschner, İslam’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri, *Belleten*, XXVII/142(1972)Ankara, s. 231; Kara, *Selçukluların..*, s. 298.

hükümdarın desteğiyle, usta, kalfa, çırak münasebetlerine dayanan ahi teşkilatını örgütlemişlerdir.³¹⁹

Bu teşkilat özellikle, Anadolu'nun Moğol istilası nedeniyle buhran yaşadığı bir dönemde, esnaf ve sanatkarları örgütleyerek, hem üretici ve tüketici haklarını güvence altına almış, hem de Moğollara karşı bir direnme unsuru oluşturmuştur. Nitekim bu teşkilat sayesinde o döneme kadar gayrimüslimlerin elinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türkler de katılmışlar, kısa süre içerisinde de Anadolu'nun her tarafında teşkilatlanmışlardır. Her şehir ve kasabada mesleki gruplar için çarşılar, arastalar, kapalı çarşılar kurulmuştur. Esnaf için gerekli hammaddenin temini, malların işlenmesi, alınıp-satılması, hep bu teşkilatın kontrolünde yürütülmüştür. Böylece üretilen ürünlerin kalitesi ve fiyatı belirlenmiş, hem tüketicinin hem de üreticinin hakları korunmuştur.

Ahiler herkesin bir meslek sahibi olması düşüncesiyle gençleri on yaşından itibaren bir meslek dalında eğitmişler, ayrıca dul ve yetim kalan kadınlar için el emeği ürünlerini satabilecekleri özel çarşılar açmışlardır.

Ahilik Teşkilatı hakkında en fazla bilgiyi İbn Battûta'dan elde ediyoruz. İbn Battûta Anadolu'da gezdiği hemen her yerde, Türkmenlerin bulunduğu ve yerleştiği her şehir, kasaba ve köylerde bu teşkilatla karşılaşmıştır.³²⁰ Türkmenler nerede bir yerleşim kurmuşlarsa orada hemen bir ahilik teşkilatı oluşturmuşlardır.³²¹ İbn Battûta "bütün bu hususlar da, ahilerin dünyada bir eşine daha rastlamak mümkün değildir" diyerek ahilere duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.³²²

Ancak, Selçukluların son yarım asrında her alanda olduğu gibi iktisadî yönden de bir gerileme başlamıştır. Bu gerilemeye ziraat işletme düzeninin bozulması da çok tesir etmiştir. Anadolu Selçuklu devletinde askeri ikta sistemine dayanan toprak rejimi zamanla bozulmuş, devlete ait topraklar şahıslara ve vakıflara geçmeye başlamıştı. Bu durum konar-göçer Türkmenler için hayati bir önem taşıyan meralar ve kışlakların azalmasına neden olacak, dolayısıyla Türkmenlerin günlük yaşayışında bir nevi ekonomik kriz baş gösterecektir.³²³ Buna bir de Moğol istilası sonucunda Anadolu'ya gelen büyük Türkmen kitleleri eklenince toprak konusunda yaşanan sıkıntı daha da artacaktı. Anadolu'ya yapılan ilk Türkmen göçlerinde benzer bir sorun yaşanmamıştı.

³¹⁹ Kara, *Selçukluların...*, s.295

³²⁰ İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 312.

³²¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 197.

³²² İbn Battûta, *Seyahatname...*, I, s. 312.

³²³ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 39; Köprülü, *Osmanlı Devleti...*, s. 100-101.

Zira o dönemde, Anadolu'nun büyük ölçüde تنها oluşu Türkmenlerin işini kolaylaştırmış, Türkmenler Anadolu'ya kısa bir süre içinde yerleşmişlerdi. Hatta göçebelerin bir kısmı da yerleşik hayata adapte olmuştu. Ancak 2. göç dalgası Anadolu'da kurulan bu düzeni sarsacak mahiyette idi.

Nitekim, Anadolu'nun kurulu düzenini büyük ölçüde bozacak olan ve Anadolu'da Babaîler hareketi olarak anılan olan isyan, Moğol istilası önünden Anadolu'ya sığınmakta olan, bizim daha önce "ikinci büyük göç hareketi" olarak üzerinde durduğumuz büyük göçebe kitleleri ile alakalıydı. Bir sel gibi Anadolu ve Suriye hudutlarına akan bu göçebe Türkmenler, hayat tarzları bakımından yerleşik halk ile zıddiyet halinde bulunuyorlardı. Bu göçebe muhacir Türkmen kitleleri hayati zaruriyetleri gereği doğu illerinde ister istemez birtakım akın ve yağma hareketlerine girişiyorlar, köyleri ve kervanları basarak geçim imkanları elde ediyorlardı. Bu durum onları hem bu bölgelerde yaşayan -çoğu birinci göç dalgası ile Anadolu'ya gelip yerleşmiş- Türkmen kitleleri ile hem de ülkede asayiş korumakla görevli devlet kuvvetleri ile karşı karşıya getiriyordu. Devlet kuvvetlerinin nizamı koruması gereği göçebelerin hayatlarını zorlaştırdıkça, onların da mevcut nizama ve devlete karşı memnuniyetsizlikleri ve husumetleri artıyordu.³²⁴

Köylünün; Moğol istilası sonrası Moğollarla başlayan çarpışmalar dolayısıyla tarlalarını ekememesi veya ekinlerin göçebeler yahut mücadele grupları tarafından tahrip edilmesi, ayrıca sık sık gelen kuraklık ve çekirge afeti memlekette çok ağır bir açlık ve sefalet meydana getiriyordu. Aksarayî'nin 1300'de yaşadığını ifade ettiği kıtlığın 1333 yılına kadar devam ettiğini, kuraklık ve çekirgenin hep birbirini takip ettiğini Kadı Ahmed Niğidî de önemle kaydediyor.

Bu son yarım asırlık Selçuklu devri, dış ticaret bakımından da iyi olmamıştır. Zira bu dönemde en çok alışveriş yapılan Mısır ve Bizans devletleri çöküş halinde bulunuyordu. Kısacası XIV. yüzyılın ilk yarısında ziraat hayatı, sanayi, ticaret ve hele transit yolların eski önemlerini kaybetmeleri; Türkiye'ye hakikaten ciddi bir buhran yaşatmıştır. Ancak uçlarda başlayan yeni fetihler, memleketin iktisadî düzenine yeni bir canlılık getirmeyi başaracaktır.³²⁵

³²⁴ Turan, *Selçuklular Zamanı...*, s. 421.

³²⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 42-44.

1261'den sonra yani IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafından Moğol yardımıyla II. İzzeddin Keykavus'un tahttan indirildiği dönemden sonra Moğollara karşı başlayan aralıksız isyanlar, bilhassa uç Türkmenlerinin bir türlü itaat altına alınamayışı, Türkiye'de artık huzurun sona erdiğini gösteriyordu. Nitekim bu devrin önemli şahitlerinden olan Kerimüddin-i Aksarayî, Ahmed-i Eflakî, hatta Moğollar hakkında pek saygılı bir dil kullanan İbn-i Bibî gibi yazarlar memleketin iktisaden harap olduğunu anlatıyorlardı. Bu dönemde paranın (gümüş dirhem) değerinin sürekli düşmesi devletin içinde bulunduğu malî krizi bize ispat etmektedir.³²⁶

---

³²⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi..*, s. 40-41.

SONUÇ

Çalışmamızın giriş kısmında gördüğümüz gibi, Türkmen kavramı İslamiyeti kabul eden Türkler için kullanılmış bir kavramdır. Ancak bu kavram yerleşik hayat sürdüren Türklerden çok, göçebe ya da yarı göçebe Türkleri anlatmak için kullanılmıştır. Yine bu bölümden çıkardığımız önemli bir sonuç, Türkmenlerin gerek yurt bulma ihtiyacı, gerekse daha sonraki dönemlerde Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya yaptıkları göçler, Anadolu coğrafyasını sadece Türkleştirip İslamlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda önemli bir medeniyet hamlesiyle yüksek düzeyde bir uygarlık seviyesinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Çalışmamızın ortaya koyduğu gerçek, Türkmenlerde Anadolu'ya gelmeden öncede dini alanda bir tutuculuğun olmadığı, Türkler arasında çeşitli inanış biçimlerinin var olduğu gerçeğidir. Yine, biz, Türkmenlerin Anadolu'ya gelmeden önce tamamen göçebe bir yaşam sürdürmediklerini, ilim ve sanatta oldukça yüksek bir medeniyete ulaştıklarını, Anadolu'ya belli bir kültür birikimiyle geldiklerini anlıyoruz.

Orta Asya'dan belli bir kültür birikimi ve bu arada eski gelenek ve ananeleriyle Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı kısa süre içerisinde yerleşik hayata adapte olup, şehirlere yerleşirken; eski geleneklerini devam ettirmeyi tercih eden göçebeler kırsal alanlarda yerleşimi tercih etmişlerdir. Zaman içerisinde şehirli Türkmenler ile göçebeler arasında yaşayış tarzı alanında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Hatta bu farklılıklar, zaman zaman şehirli Türklerle kırsal kesimde yaşayan Türkmenler arasında kurulması gereken fakat bir türlü kurulamayan “köprü” sorununu beraberinde getiriyordu.

Anadolu coğrafyasına gelen Türkmenler İslamiyeti kabul etmiş olarak bu coğrafyaya girmişlerdi. Ancak, göçebeliğin, çalışmamızda ifade ettiğimiz kendine özgü şartları nedeniyle İslamiyeti, şehirlilerin öğrendiği medreselerden ve kitabi bilgilerden öğrenme imkanına sahip olmayıp, sadece şifahi yöntemlerle öğrendiklerinden, onu medreselerde ve camilerde müderrisler ve hatiplerden öğrenen şehirliler gibi algılamamışlardır. Böylece ortaya Anadolu'da iki farklı İslam yorumu ve algısı çıkmıştır. Bunlardan biri, şehirlilerin sahip olduğu kitabi İslam algısı; diğeri de göçebe Türkmenlerin sahip olduğu şifahi İslam algısıdır. Dolayısıyla Türkmenler İslamiyeti detayları ve incelikleriyle öğrenememişler, kendilerine irşat için sufilerin söylemlerinden onu anlamaya ve öğrenmeye çalışmışlardır. Gerçekten Anadolu

coğrafyasının Türkmenler eliyle İslamlaşmasında tasavvufun ve çeşitli tasavvufi akımların büyük rolü olmuştur. Çalışmamızda tespit ettiğimiz önemli bir husus, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve buradaki dini hayatın canlılığını korumasında hem sünnî hem de gayrisünî mezhep ve akımlar önemli bir role sahip olmuştur.

Yine ulaştığımız önemli bir sonuç; Anadolu coğrafyasına gelen Türkmenlerin, sosyo-kültürel hayatlarında eski Orta Asya gelenek ve ananelerini, neredeyse günümüze kadar büyük ölçüde devam ettirmiş olmalarıdır. Anadolu Türkmenleri iktisadi hayat noktasında ise Anadolu iktisadi hayatının her zaman önemli bir parçası oldular. Selçuklu Türkiyesi'nin en önemli iktisadi unsuru olan ticaret, Türkmenlerin sürekli içinde buldukları bir ekonomik uğraş alanıydı. Gerek yerleşiklerin, Türkmenlerin ürettiği ürünlere duyduğu ihtiyaç; gerekse bu ürünlerin dış pazarlarda aranan ürünler olması, Türkmenleri ekonominin vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Sonuç olarak, Orta Asya'dan Anadolu'ya iki büyük göç hareketi ile intikal eden Türkmenler, bu coğrafyaya, bir daha geri dönmek üzere sınıksız tutunmuşlar ve buraya adlarını vermişlerdir. Selçuklular döneminde Anadolu'nun dini, sosyo-kültürel ve iktisadi, her anlamda son derece parlak bir dönem yaşamış olmasında Türkmenler de önemli bir paya sahiptir.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Y.K.Y., İstanbul, 2010.
- AKSARAYI, Kerimuddin Mahmud (733/1332), *Selçuki Devletleri Tarihi*, çev. M.Nuri Gençosman, Ankara, 1943.
- ALPTEKİN, Coşkun; "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII, İstanbul, 1992.
- ALPTEKİN, Coşkun; "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1971.
- AHMET Yesevi. *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, nşr. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- ANNA KOMNENA, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.
- ANDREWS, Peter Alfrord; "Anadolu'nun Keçe Çadırları", çev. Mügül Andrews, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, 4(1986).
- BAYRAM, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003.
- BAYRAM, Mikail; "I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri", *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi*, Konya, 1993.
- BAYRAM, Mikail; "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Bellekten*, XLV/2, 1981.
- BAYKARA, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- BAYKARA, Tuncer. *Selçuklular Devrinde Konya*, Ankara, 1985.
- BARCAN, Ömer Lütü; "Vakıflar ve Temlikler I", *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi II, 1942.
- BARCAN, Ömer Lütü; "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, b.y.y, b.t.y.
- CAHEN, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1979.

- CAHEN, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CAHEN, Claude; "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1982, s. 305-319.
- ÇAMUROĞLU, Reha. *Tarih Heterodoksi ve Babailer*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IX. Kitap*, YKY, İstanbul, 2005.
- EFLAKİ, Ahmed (761/ 1360). *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l Arifin)*, C. I-II, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
- ELVAN ÇELEBİ(760/1358). *Menakıbu'l Kutsiyye fi Mensıbu'l Unsiyye*, tıpkı basımla birlikte neşreden, İsmail E.Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- ERASLAN, Kemal; "Ahmed Yesevi", C. II, *DİA*, İstanbul, 1989, s.159-161.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İstanbul, 1980.
- EBU'L GAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terakime*, Hazırlayan: Zuhul Kargı Ölmez, Ankara 1996
- GÜNDÜZ, Tufan. *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜNDÜZ, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜZEL, Abdurrahman. *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Akçağ yayınları, Ankara, 2002.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ(669/ 1271): *Makâlât*, incelemeler kısmıyla nşr. Esad Coşan, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- HASLUCK, F.W; *Bektaşilik İncelemeleri*, nşr. Ragıp Hulusi Özden, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- İBN BATTÛTA TANCİ. *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, II, çev. A.Sait AYKUT, Y.K.Y, İstanbul.
- İBN-İ BİBİ; *El –Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l – Alaiyye*, C. I, hazırlayan, Adnan Sadık Erzi, TTK Yay., Ankara, 1956.
- "İBN FAZLAN Seyahatnamesi Tercümesi (Onuncu Asırda Türkistan'da bir İslam Seyyahı)", Hazırlayan: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- İNAN, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, TTK.Yayınları, Ankara, 1998.
- JOHANSEN, Ulla; "Türklerde Çadır Kültü: Alacık", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/2(1979).

JOHANSEN, Ulla; “Güney Anadolu’nun Göçebe Çadırları”, çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/3(1979).

KAŞGARLI MAHMUD; *Divan-ı Lügati’t- Türk*, çev. Seçkin Erdi - Serap Tuğa Yurtsever, İstanbul, 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, J.Denny Armağanı, Ankara, 1958.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, C. III, *Alparslan ve Zamanı*, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

KARA, Seyfullah. *Selçuklular’ın Dini Seriiveni*, Şema Yayınları, 2006.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Türkiye Tarihi (Anadolu İstilasına Kadar Türkler)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, nşr. Orhan F.Köprülü, DİB Yayınları, Ankara, 1991.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Türk Tarih-i Dinisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Anadolu’da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetname*, nşr. Mehmet Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

KOHANİATES, Niketas; *Historia*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*, İstanbul.

ORHUN ABİDELERİ. nşr. Muharrem Ergin, Boğaziçi Yay., İstanbul,

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri. *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul, 1988.

POLAT, M. Said. *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası (Karacuk’tan Aziz George Koluna)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

ROUX, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, nşr. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.

ROUX, Jean Paul. *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

SÜMER, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

SÜMER, Faruk; “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Bellekten*, XXIV.

SÜMER, Faruk. *Çepniler - Anadolu’da Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul, 1992.

ŞEŞEN, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998.

TAESCHNER, Franz; “İslamda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, *Bellekten*, XXVII/142 (1972) Ankara.

TOGAN, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

TOGAN, Zeki Velidi; “Oğuz Destanı”, *Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

TURAN, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.

TURAN, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.

TURAN, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman; “Celeleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII, Ankara, 1948, s. 45.

TURAN, Osman; “Mübarizeddin Er – Tokuş ve Vakfiyesi”, *Bellekten*, XI, TTK Basımevi, Ankara, 1947, s. 43.

TURAN, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul.

URFALI MATEOS; *Urfalı Mateos Vekayinamesi(Papaz Grigor'un zeyli ile birlikte)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “XII.-XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İhtimai Müesseselere Bir Bakış”, C. III, *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1948, s. 287-306.

“VİLAYET-NAME (Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî)”, nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.

WITTEK, Paul. *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, TTK Yayınları, 1999.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17-54.

YUNUS EMRE, *Yunus Emre Divanı*, nşr. Mustafa Tatçı, Akçağ Yay., Ankara, 1991.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Safranbolu'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Safranbolu'da tamamladı. 1996 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 1996-2009 yılları arasında özel eğitim kurumlarında Tarih Öğretmeni olarak çalıştı. 2010 yılında TBMM Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü bünyesinde "İstiklal Mahkemeleri" dosyalarının tasnif ve okunması amacıyla kurulan komisyonda görev aldı. Halen Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu'nda Bilgisayar İşletmeni olarak görev yapmaktadır.

